ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПРИХОДЬКО ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК 343.85

ДИСЕРТАЦІЯ
ДІЗНАВАЧ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

081 «Право»
08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **О. Ю. Приходько**

Науковий керівник: **Пузирьов Михайло Сергійович,**
доктор юридичних наук, старший дослідник

Чернігів – 2024

АНОТАЦІЯ

Приходько О. Ю. Дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Пенітенціарна академія України, Чернігів, 2024.

Дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням, в якому реалізовано концептуальний підхід до формування кримінологічних засад запобігання кримінальним правопорушенням у кримінальній процесуальній діяльності дізнавача з визначенням шляхів розв'язання низки фундаментальних і прикладних проблем. У роботі сформовано низку нових кримінологічних положень, висновків і рекомендацій.

За результатами вивчення сучасного стану наукових досліджень за спеціальністю 081 «Право» з'ясовано, що в умовах воєнних дій (і введеного в цьому зв'язку воєнного стану в Україні) збільшення кількості кримінальних правопорушень, реформування кримінального процесуального законодавства та органів кримінальної юстиції, процесуальний статус дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням не визначений та не досліджений.

Визначено кримінологічну діяльність дізнавача у спрощеній процесуальній процедурі проведення досудового розслідування, яка включає в себе запобіжну функцію із виявлення, припинення кримінальних правопорушень, розслідування кримінальних проступків, встановлення, блокування та нейтралізацію їх причин та умов з метою недопущення настання суспільно небезпечних наслідків, чи їх рецидиву, відшкодування шкоди, відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Визначено етапи становлення та розвитку інституту дізнання у кримінальному процесі України (звичаєвий (XI ст. – II пол. XV ст.); козацький

(1529 р. – ІІ пол. XVII ст.); імперський (1864–1917 рр.); радянський (1917–1960 рр.); перехідний (1960–2012 рр.); незалежний (2012–2020 рр.); сучасний (2020 р. – наш час)) з характеристикою його функцій і повноважень на кожному етапі, з оцінкою наукових підходів до розв'язання кримінологічних проблем з огляду на стан законодавства та наявний науковий інструментарій.

Проведений системний аналіз положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (2018 р.) в частині процесуального порядку досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання) надав можливість сформулювати пропозиції щодо кримінальної процесуальної діяльності дізнавача по забезпеченню кримінологічної безпеки як системи заходів, що вживає дізнавач із метою стримування зростання злочинності й по можливості зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин і умов, які їй сприяють, а також через недопущення та припинення кримінальних правопорушень у межах наданих процесуальних повноважень на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях забезпечення кримінологічної безпеки.

Сформульовано концептуальне бачення:

– мети діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням в контексті двох складових – загальної та спеціальної мети. Загальна мета діяльності випливає з призначення органів сектору безпеки держави, а саме забезпечення кримінологічної безпеки (захист прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів держави від кримінальних протиправних посягань). Спеціальна мета діяльності дізнавача спрямована на виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України, шляхом реалізації визначених повноважень у ст. 40-1 КПК України та спеціальних законах, які регулюють діяльність органів дізнання, зазначених у п. 4-1 ст. 3 КПК України, в яких одним із завдань таких органів виступає запобігання

кримінальним правопорушенням. Така діяльність – це комплексна кримінологічна діяльність із виявлення, припинення кримінальних правопорушень, розслідування кримінальних проступків, встановлення їх причин та умов з метою недопущення настання суспільно небезпечних наслідків, чи їх рецидиву, відшкодування шкоди від кримінальних проступків, відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки;

– завдань кримінологічної діяльності дізнавача з розподілом на загальні (захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування) та спеціальні (на різних етапах розслідування дізнавач спрямовує свої зусилля на: запобігання підготовлюваних і негайне припинення вже розпочатих кримінальних правопорушень; найповніше виявлення у процесі розслідування причин кримінальних проступків і умов, що сприяли їх вчиненню; вжиття необхідних заходів до їх усунення);

– принципів організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням: загальноправові – визначені кримінальним процесуальним законом (верховенство права, законність, гуманізм, справедливість) та спеціальні – притаманні діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням, визначаючи критерії її ефективності в контексті процесуального суб’єкта сторони обвинувачення (всебічність, своєчасність, послідовність, повнота виявлення певних обставин, які сприяють вчиненню кримінального протиправного діяння, неупередженість їх дослідження);

– функції дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням як кримінологічний напрям його діяльності, який визначає роль, призначення і завдання у сфері забезпечення кримінологічної безпеки суспільства відповідно до кримінальної процесуальної компетенції, передбаченої

КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків за допомогою процесуальних (проведення процесуальних дій в рамках кримінального провадження щодо розслідування конкретного проступку шляхом встановлення причин і умов вчинення кримінального проступку, забезпечення відшкодування матеріальної і моральної шкоди тощо) та непроцесуальних (виступи, бесіди, читання, висвітлення у ЗМІ) заходів;

– наукове бачення змісту подання дізнавача як процесуального документа, який містить запобіжні заходи, спрямовані на усунення причин та умов вчиненого кримінального проступку та блокування, нейтралізацію вчинення кримінальних правопорушень у майбутньому.

Запропоновано проєкт Концепції розвитку системи кримінальної юстиції України з виокремленням стратегічних пріоритетів удосконалення діяльності органів дізнання (*візія* – ризикоорієнтована, високоефективна, професійна та доброчесна система, що користується авторитетом і повагою в суспільстві; *місія* – система, яка слугує справі забезпечення безпеки, дотримання прав й гарантування реалізації законних інтересів особи, суспільства та держави, запобігання детермінації злочинності, а також невідворотності покарання за вчинені правопорушення із проведенням виховного впливу і відновлення порушених прав) у реактивній правоохоронній парадигмі «боротьби зі злочинністю» – діяльністю, спрямованою на ліквідацію або нейтралізацію кримінальних загроз шляхом реагування на факти правопорушень, які вчинені або готуються, із ефективною системою запобігання процесам детермінації злочинності.

У межах загальносоціальних напрямів запобігання, з метою закріплення запобіжної функції у кримінальному процесі, запропоновано ч. 1 ст. 91 КПК України доповнити пунктом такого змісту: «8) причини та умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень», а також новими статтями: ст. 92-1 «Обставини, що підлягають встановленню при доказуванні причин кримінального правопорушення», ст. 92-2 «Подання дізнавача, слідчого, прокурора в кримінальному провадженні».

Діяльність щодо виявлення дізнавачем кримінальних правопорушень визначена як комплекс цілеспрямованих заходів, що вживаються службовою особою підрозділу дізнання органу, передбаченого п. 4-1 ч. 1 ст. 3 КПК України, для встановлення, здобування та накопичення відомостей, що містять нові, раніше невідомі дані, які мають значення для вирішення завдань у боротьбі зі злочинністю у процесі досудового розслідування кримінальних проступків. Розроблено інструментарій кримінологічної діяльності дізнавача з виявлення латентних кримінальних правопорушень, встановлення об'єктивної істини та забезпечення досягнення завдань кримінального провадження, який включає в себе: 1) заходи пошукової діяльності – це заходи, що не потребують погодження з прокурором або отримання дозволу суду, не обмежують конституційні права і свободи громадян, здійснюються дізнавачем, спрямовані на отримання первинної інформації, не заданої обставинами кримінального провадження; 2) методи пошукової діяльності – це чітко визначені розвідувальні способи пізнання об'єктивної істини про кримінальний проступок та первинної інформації про ознаки протиправних дій дізнавачем, діяльність якого має спеціальну систему правового регулювання; 3) пошукову дію – це алгоритмізований спосіб пізнавальної діяльності дізнавача, що у комплексі з тактичними прийомами забезпечує отримання первинної інформації про латентне кримінальне правопорушення.

Надано характеристику змісту інформаційно-аналітичного забезпечення процесу виявлення латентних кримінальних правопорушень: визначення параметрів побудови моделі мережі джерел пошукової інформації та уніфікації методів її створення; визначення типового порядку дій щодо збирання інформації про осіб, які потрапили до поля зору дізнавача, факти та обставини, які мають значення для здійснення запобіжної діяльності; створення стандартних схем дій із перевірки первинної інформації про факти та обставини вчинення кримінального проступку; перевірки певних осіб на причетність до вчинення кримінальних правопорушень.

Запропоновано індивідуально-профілактичні напрями діяльності дізнавача як суб’єкта запобігання кримінальним правопорушенням: виховний вплив за допомогою заходів кримінологічного характеру, спрямований на виявлення осіб, з боку яких можна очікувати вчинення протиправних суспільно небезпечних діянь; недопущення кримінального протиправного умислу їх реалізації; ресоціалізація особи під час досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, злочини, кримінальні проступки, воєнний стан в Україні, суб’єкт кримінальних правопорушень, суб’єкт запобігання (суб’єкт запобіжної діяльності), дізнавач, орган дізнання, Національна поліція України, процесуальний статус, кримінологічна політика, кримінологічна характеристика, кримінологічні ознаки, детермінанти, запобігання.

SUMMARY

Prykhodko O. Yu. Inquirer as a subject of criminal offenses prevention. – Qualifying research work as a manuscript.

Dissertation for Doctor of Philosophy Degree in Specialty 081 «Law». – Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, 2024.

The dissertation is one of the first comprehensive studies in Ukraine, which implements a conceptual approach to the formation of criminological principles for the prevention of criminal offenses in the criminal procedural activity of the inquirer with the determination of ways to solve a number of fundamental and applied problems. The work contains a number of new criminological provisions, conclusions and recommendations.

According to the results of the study of the current state of scientific research in the specialty 081 «Law», it was found that in the conditions of military operations (and in this connection the martial law imposed in Ukraine) the number of criminal offenses increased, the reform of criminal and procedural legislation and criminal justice bodies, procedural status of the inquirer as a subject of criminal offense prevention is not defined and not studied.

The criminological activity of the inquirer is defined in the simplified procedure of conducting a pre-trial investigation, which includes the preventive function of detecting and stopping criminal offenses, investigating criminal misdemeanors, establishing, blocking and neutralizing their causes and conditions in order to prevent the occurrence of socially dangerous consequences or their recurrence, compensation for damage, restoration of violated rights and legitimate interests of individuals and legal entities, as well as preventive influence on persons prone to illegal behavior.

The stages of formation and development of the institution of inquiry in the criminal process of Ukraine are determined (customary (XI century – II half of XV century); Cossack (1529 – II half of XVII century); Imperial (1864–1917); Soviet (1917–1960); transitional (1960–2012); independent (2012–2020); modern

(2020 – present)) with a description of its functions and powers at each stage, with an assessment of scientific approaches to the solution of criminological problems in view of the state of legislation and available scientific tools.

The systematic analysis of the provisions of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Simplification of the Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses» (2018) in the part of the procedural order of the pre-trial investigation of criminal misdemeanors (inquiry) provided an opportunity to formulate proposals regarding the criminal procedural activity of the inquirer as to ensuring criminological security as a system of measures taken by the inquirer with the aim of curbing the growth of criminality and, if possible, reducing its real level by eliminating and neutralizing the causes and conditions that contribute to it, as well as by preventing and stopping criminal offenses within the limits of the granted procedural powers on the general social, special and criminological and individual and preventive levels of criminological security.

A conceptual vision has been formulated regarding:

– goals of the inquirer's activity to prevent criminal offenses in the context of two components – general and special goals. The general goal of the activity follows from the appointment of the bodies of the state security sector, namely the provision of criminological security (protection of the rights and freedoms of individuals and society, the legitimate interests of the state against criminal and illegal encroachments). The special goal of the inquirer's activity is aimed at fulfilling the tasks provided for in Art. 2 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, by implementing the powers specified in Art. 40-1 of the Criminal Procedural Code of Ukraine and special laws that regulate the activity of inquiry bodies specified in Clause 4-1 of Article 3 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, in which one of the tasks of such bodies is the prevention of criminal offenses. Such activity is a complex criminological activity to detect and stop criminal offenses, investigate criminal misdemeanors, establish their causes and conditions with the aim of preventing the occurrence of socially dangerous

consequences or their recurrence, compensation for damage, restoration of violated rights and legitimate interests of individuals and legal entities, as well as preventive influence on persons prone to illegal behavior;

– tasks of the inquirer's criminological activity, divided into general (protection of the individual, society and the state from criminal offenses, protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings, as well as ensuring a quick, complete and impartial investigation) and special (at various stages of the investigation the inquirer directs his efforts to: prevent criminal offenses that have already started; most fully identify the causes of criminal offenses and the conditions that contributed to their commission; taking the necessary measures to eliminate them);

– principles of the organization and activity of the inquirer regarding the prevention of criminal offenses: general law – defined by the criminal procedural law (rule of law, legality, humanism, justice) and special – inherent in the activity of the inquirer regarding the prevention of criminal offenses, determining the criteria of its effectiveness in the context of the procedural subject of the prosecution (comprehensiveness, timeliness, consistency, completeness of identification of certain circumstances that contribute to the commission of a criminal offense, impartiality of their study);

– function of the inquirer regarding the prevention of criminal offenses as a criminological direction of his activity, which defines the role, purpose and tasks in the field of ensuring the criminological security of society in accordance with the criminal procedural competence provided for by the Criminal Procedural Code of Ukraine, to carry out pre-trial investigation of criminal offenses by means of procedural (conducting procedural actions within criminal proceedings regarding the investigation of a specific misdemeanor by establishing the reasons and conditions for committing a criminal misdemeanor, ensuring compensation for material and moral damage, etc.) and non-procedural (speeches, conversations, reading, media coverage) measures;

– scientific vision of the content of the inquirer's submission as a procedural document that contains preventive measures aimed at eliminating the causes and conditions of the committed criminal misdemeanor and blocking, neutralizing the commission of criminal offenses in the future.

The project of the Concept of the development of the criminal justice system of Ukraine with the identification of strategic priorities for the improvement of the activity of inquiry bodies is proposed (*vision* – a risk-oriented, highly effective, professional and virtuous system that enjoys authority and respect in society; *mission* – a system that serves the purpose of ensuring security, observing rights and guaranteeing realization of the legitimate interests of the individual, society and the state, prevention of the determination of criminality, as well as the inevitability of punishment for committed offenses with the implementation of educational influence and restoration of violated rights) in the reactive law enforcement paradigm of «fighting criminality» – activity aimed at eliminating or neutralizing criminal threats by responding to the facts of offenses committed or being prepared, with an effective system of prevention of criminality determination processes.

Within the limits of general social directions of prevention, with the aim of consolidating the preventive function in the criminal process, part 1 of Art. 91 of the Criminal Procedural Code of Ukraine it is proposed to supplement with a clause with the following content: «8) reasons and conditions that contributed to the commission of criminal offenses», as well as new articles: Art. 92-1 «Circumstances to be established when proving the causes of a criminal offense», Art. 92-2 «Submission of the inquirer, investigator, prosecutor in criminal proceedings».

Activity related to the detection of criminal offenses by the inquirer is defined as a complex of targeted measures taken by an official of the inquiry unit of the body provided for in Clause 4-1, Part 1, Art. 3 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, to establish, obtain and accumulate information containing new, previously unknown data, which are important for solving tasks in the fight against

criminality in the process of pre-trial investigation of criminal offenses. The toolkit of the inquirer's criminological activity to detect latent criminal offenses, establish the objective truth and ensure the achievement of the objectives of criminal proceedings has been developed, which includes: 1) measures of investigative activity – these are measures that do not require agreement with the prosecutor or obtaining court permission, do not limit constitutional rights and freedoms of citizens, exercised by the inquirer, aimed at obtaining primary information, not specified by the circumstances of the criminal proceedings; 2) investigative methods – these are clearly defined investigative methods of learning the objective truth about a criminal offense and primary information about the signs of illegal actions by the inquirer whose activity has a special system of legal regulation; 3) searching activity – this is an algorithmized method of cognitive activity of the inquirer, which, in combination with tactical techniques, ensures obtaining primary information about a latent criminal offense.

A description of the content of information and analytical support for the process of detecting latent criminal offenses is given: determination of the parameters of the construction of the model of the network of search information sources and the unification of the methods of its creation; definition of a standard procedure for collecting information about persons who came into the field of view of the inquirer, facts and circumstances that are important for the implementation of preventive activities; creation of standard schemes of actions for checking primary information about the facts and circumstances of committing a criminal offense; checking certain persons for involvement in criminal offenses.

Individual and preventive directions of activity of the inquirer as a subject of prevention of criminal offenses are proposed: educational influence with the help of criminological measures, aimed at identifying persons who can be expected to commit illegal socially dangerous acts; prevention of criminal illegal intent to implement them; resocialization of the person during the pre-trial investigation.

Key words: criminal offenses, crimes, criminal misdemeanors, martial law in Ukraine, subject of criminal offenses, subject of prevention (subject of preventive

activity), inquirer, inquiry body, National Police of Ukraine, procedural status, criminological policy, criminological characteristics, criminological signs, determinants, prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Телень О. Ю. Процесуальний статус дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвип. № 2. С. 624–630.

2. Телень О. Ю. Мета і завдання діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 319–325.

3. Телень О. Ю. Верховенство права як основоположний принцип організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 480–484. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/85.pdf.

4. Телень О. Ю. Роль і місце дізнавача у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 1. С. 63–75.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Телень О. Ю. Актуальні питання правозастосовної діяльності дізнавача як учасника кримінального провадження. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 05 листоп. 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 425–427.

6. Телень О. Ю. Процесуальний статус дізнавача в Україні. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали X заоч. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 02 груд. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 218–221.

7. Пузирьов М. С., Телень О. Ю. Запобігання кримінальним проступкам як один із напрямів процесуальної діяльності дізнавача. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25–26 квіт. 2023 р.): у двох томах. Т. 1 / голов. ред. В. Ф. Пузирний; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2023. С. 290–293.

8. Телень О. Ю. До питання про критерії ефективності діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики*: зб. матеріалів III міжнар. конф. (м. Кропивницький, 06 жовт. 2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 470–473.

9. Телень О. Ю., Пузирьов М. С. Дізнавач як суб’єкт індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 3 листоп. 2023 р.) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 193–195.

10. Телень О. Ю. Основні етапи спеціально-кримінологічної діяльності дізнавача в Україні. *Актуальні питання правового забезпечення сектору безпеки та оборони у сучасних умовах*: зб. тез доп. І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 листоп. 2023 р.) / Національна академія Національної гвардії України, гуманітарний факультет. Вінниця, 2023. С. 39–42.

11. Телень О. Ю. Наукове обґрунтування необхідності розроблення сучасної Концепції розвитку системи кримінальної юстиції України. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 берез. 2024 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 377–380.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 17

ВСТУП 18

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДІЗНАННЯ У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ 30

1.1. Історія становлення та стан наукового дослідження діяльності дізнавача як суб’єкта запобігання кримінальним правопорушенням 30

1.2. Процесуальний статус дізнавача як суб’єкта запобігання кримінальним правопорушенням 45

Висновки до розділу 1 64

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЗНАВАЧА ЯК СУБ’ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ 67

2.1. Мета та завдання діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням 67

2.2. Принципи організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням 77

2.3. Кримінологічний зміст запобіжної функції дізнавача 95

Висновки до розділу 2 113

РОЗДІЛ 3. ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ТА ПРАКТИКИ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІЗНАВАЧА 116

3.1. Роль і місце дізнавача у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням 116

3.2. Шляхи підвищення ефективності діяльності дізнавача як суб'єкта спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням 136

3.3. Напрями діяльності дізнавача як суб'єкта індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням 157

Висновки до розділу 3 171

ВИСНОВКИ 175

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 183

ДОДАТКИ
203

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка [1]
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка [2]

[1] Назва Української держави з 25 січня 1937 р. і до здобуття нею незалежності 24 серпня 1991 р.
[2] Назва Української держави з 6 січня 1919 р. до 25 січня 1937 р.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до ст. 3 Конституції України, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [59]. На забезпечення такого положення й спрямовані завдання кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України: «...захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини...» [70], у контексті діяльності такого органу досудового розслідування як дізнання.

Виходячи з положень чинного кримінального процесуального законодавства, дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків (п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК України), а дізнавач – службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених КПК України, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків (п. 4-1 ч. 1 ст. 3 КПК України) [70]. У свою чергу, кримінальний проступок є одним із видів кримінального правопорушення, передбачене Кримінальним кодексом (далі – КК) України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ч. 2 ст. 12 КК України) [67].

Для забезпечення ефективності функціонування інституту дізнання до кримінального процесуального законодавства України було внесено зміни та доповнення, що стосуються процедури кримінального провадження щодо кримінальних проступків. Так, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII [115], в Україні з 1 липня 2020 р. запроваджено інститут кримінальних проступків. У зв'язку з цим, в умовах сьогодення, відповідно до КПК України (ч. 1 ст. 215), досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання [70].

Натомість, кількість учинених кримінальних проступків викликає серйозне занепокоєння. Так, згідно з даними офіційної статистики, у 2020 р. з числа кримінальних правопорушень злочини склали 262 339 (72,7 %), а кримінальні проступки – 98 283 (27,3 %), у 2021 р. відповідно – 220 736 (68,7 %) та 100 707 (31,3 %), у 2022 р. відповідно – 289 093 (79,7 %) та 73 543 (20,3 %), у 2023 р. відповідно – 379 357 (79,8 %) та 96 238 (20,2 %), з яких серед останніх 55 433 (15,6 %) потерпілих, повідомлено про підозру у 50 858 кримінальних провадженнях, з обвинувальним актом до суду направлено – 49 110 проваджень (51,0 %) [40].

У таких умовах вельми актуальним постає питання в активній протидії злочинності та удосконаленні системи кримінологічної безпеки в контексті кримінальної процесуальної діяльності дізнавача, яка з поміж інших включає в себе й запобіжну функцію, що спрямована на встановлення причин та умов вчинених кримінальних проступків, подальшого їх блокування та нейтралізації, вжиття заходів виховного впливу до правопорушника (-ів), запобігання кримінальним правопорушенням, а також «озброєння» таких суб'єктів відповідними кримінологічними методами та засобами пошукової діяльності, знання яких дозволить ефективно запобігати латентній кримінальній протиправній діяльності, позаяк зміни кримінального

процесуального законодавства засвідчили поступове об'єднання пошукової функції та функції досудового розслідування у компетенції одного і того самого працівника правоохоронного органу.

Фундаментальні наукові дослідження у сфері кримінологічного впливу на злочинність та окремі її види здійснили такі провідні українські вчені-кримінологи: А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргареєва, В. М. Бесчастний, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, В. П. Ємельянов, О. О. Кваша, О. Г. Колб, М. Г. Колодяжний, І. М. Копотун, Т. В. Корнякова, М. В. Корнієнко, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. А. Мозоль, Є. С. Назимко, С. І. Нежурбіда, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, М. О. Семенишин, Д. М. Тичина, В. О. Туляков, В. І. Шакун та ін.

Доволі активно проблематику діяльності окремих органів сектору безпеки як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням досліджено в роботах Л. М. Барбарош, С. О. Бичіна, В. І. Божика, С. В. Івашка, О. Л. Камінської, А. С. Кашпур, О. Ф. Кобзаря, А. В. Коваленка, Р. О. Колб, Ю. О. Левченка, Н. Р. Носевич, О. Є. Омельченка, Ю. В. Орлова, М. С. Пузирьова, М. Ю. Романова, Д. О. Супруненка, В. В. Сухоноса, С. Р. Тагієва, О. Ю. Татарова, А. Є. Фоменка, М. С. Цуцкірідзе, О. О. Шкути, В. М. Юрчишина та ін.

Результати проведених досліджень мають вагоме значення для формування теоретико-методологічних і практичних засад проблематики, що становить предмет нашого наукового пошуку. Разом із тим, при всій значущості наявних на сьогодні наукових здобутків, розроблення окреслених питань не було предметом окремого наукового дослідження, а тому постала нагальна потреба в комплексному висвітленні процесуальної й непроцесуальної діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням з урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики. Зазначені обставини у сучасних

умовах повномасштабного воєнного вторгнення в Україну визначають актуальність окресленої проблеми, її науково-теоретичну цінність і практичну значимість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до: Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (визначених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020); Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021); Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023); Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476); тем науково-дослідних робіт кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби (із 2023 р. – Пенітенціарної академії України) на 2017–2021 роки «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання злочинам» (державний реєстраційний номер 0117u007206) та на 2022–2026 роки «Проблеми запровадження та застосування кримінально-правових засобів реагування в умовах реформування законодавства України про публічно-правову відповідальність» (державний реєстраційний номер 0122U002480).

Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 16 від 24.12.2020 р.) та уточнена

рішенням вченої ради Пенітенціарної академії України (протокол № 2 від 29.02.2024 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є вирішення конкретного наукового завдання, що полягає у кримінологічному аналізі процесуальної діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням в Україні з формулюванням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення галузевого законодавства та правозастосовної практики.

Мета дисертаційного дослідження зумовила постановку й необхідність вирішення наступних *завдань*:

– з'ясувати генезу становлення та стан наукового дослідження діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням;

– надати характеристику процесуального статусу дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням;

– окреслити мету та завдання діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням;

– виокремити й охарактеризувати принципи організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням;

– розкрити кримінологічний зміст запобіжної функції дізнавача;

– сформулювати концептуальне бачення ролі та місця дізнавача у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням та розробити комплекс науково обґрунтованих заходів щодо підвищення його ефективності;

– запропонувати шляхи підвищення ефективності діяльності дізнавача як суб'єкта спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням;

– розробити напрями діяльності дізнавача як суб'єкта індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням.

Об'єкт дослідження – правові відносини, що виникають в процесі проведення дізнання у кримінальних провадженнях по кримінальним проступкам.

Предмет дослідження – дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених у роботі мети і завдань використовувались як загальнонаукові (аналізу й синтезу, індукції й дедукції, абстрагування, узагальнення, моделювання, аналогії та ін.), так і спеціальні методи, а саме: *діалектичний* – для дослідження кримінальної процесуальної діяльності дізнавача в єдності змісту та юридичної форми забезпечення, розгляду проблем формування та реалізації кримінологічної політики за цим напрямом (розділи 1–3); *історико-правовий* – для розкриття генезису основних етапів становлення та розвитку галузевого законодавства та діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням (підрозділи 1.1, 1.2); *порівняльно-правовий (компаративний)* – для узагальнення зарубіжного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням органами дізнання, а також оцінки можливостей його упровадження у вітчизняне законодавство (підрозділи 3.2, 3.3); *формально-логічний* – для визначення мети, завдань і принципів кримінологічної діяльності дізнавача (підрозділи 2.1, 2.2), а на цій основі – розкриття структури й змісту формування та реалізації запобіжної функції дізнавача (підрозділ 2.3) й заходів запобігання на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях (розділ 3); *моделювання* – у процесі формулювання висновків і загальних оцінок, а також вироблення пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства, практики його застосування та заходів запобігання (розділи 1–3); *соціологічні* (анкетування, інтерв'ювання, спостереження) – під час вивчення думок різних категорій респондентів за проблематикою дослідження та з'ясування соціальної результативності заходів запобігання (розділи 2–3); *статистичні* – у процесі аналізу

отриманих емпіричних даних, а також даних офіційної статистики (підрозділи 1.2, 2.3, розділ 3).

Емпіричну базу дослідження становлять: дані офіційної статистики (звіти та узагальнення Верховного Суду, Європейського суду з прав людини, Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України за 2014–2023 рр.) та зведені дані анкетування 270 дізнавачів Національної поліції України з Дніпропетровської, Вінницької, Київської, Львівської, Чернігівської областей.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням, в якому реалізовано підхід до формування кримінологічних засад запобігання кримінальним правопорушенням у кримінальній процесуальній діяльності дізнавача з визначенням шляхів розв'язання низки фундаментальних і прикладних проблем. Найсуттєвішими вважаються наступні положення:

вперше:

– визначено кримінологічну діяльність дізнавача у спрощеній процесуальній процедурі проведення досудового розслідування, яка включає в себе запобіжну функцію із виявлення, припинення кримінальних правопорушень, розслідування кримінальних проступків, встановлення, блокування та нейтралізацію їх причин та умов з метою недопущення настання суспільно небезпечних наслідків, чи їх рецидиву, відшкодування шкоди, відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки;

– проведений системний аналіз положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (2018 р.) в частині процесуального порядку досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання) надав можливість сформулювати пропозиції щодо кримінальної процесуальної діяльності дізнавача по

забезпеченню кримінологічної безпеки як системи заходів, що вживає дізнавач із метою стримування зростання злочинності й по можливості зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин і умов, які їй сприяють, а також через недопущення та припинення кримінальних правопорушень у межах наданих процесуальних повноважень на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях забезпечення кримінологічної безпеки;

– запропонований проєкт Концепції розвитку системи кримінальної юстиції України з виокремленням стратегічних пріоритетів удосконалення діяльності органів дізнання (*візія* – ризикоорієнтована, високоефективна, професійна та доброчесна система, що користується авторитетом і повагою в суспільстві; *місія* – система, яка слугує справі забезпечення безпеки, дотримання прав й гарантування реалізації законних інтересів особи, суспільства та держави, запобігання детермінації злочинності, а також невідворотності покарання за вчинені правопорушення із проведенням виховного впливу і відновлення порушених прав) у реактивній правоохоронній парадигмі «боротьби зі злочинністю» – діяльністю, спрямованою на ліквідацію або нейтралізацію кримінальних загроз шляхом реагування на факти правопорушень, які вчинені або готуються, із ефективною системою запобігання процесам детермінації злочинності;

– розроблено інструментарій кримінологічної діяльності дізнавача з виявлення латентних кримінальних правопорушень, встановлення об’єктивної істини та забезпечення досягнення завдань кримінального провадження, який включає в себе: 1) заходи пошукової діяльності – це заходи, що не потребують погодження з прокурором або отримання дозволу суду, не обмежують конституційні права і свободи громадян, здійснюються дізнавачем, спрямовані на отримання первинної інформації, не заданої обставинами кримінального провадження; 2) методи пошукової діяльності – це чітко визначені розвідувальні способи пізнання об’єктивної істини про

кримінальний проступок та первинної інформації про ознаки протиправних дій дізнавачем, діяльність якого має спеціальну систему правового регулювання; 3) пошукову дію – це алгоритмізований спосіб пізнавальної діяльності дізнавача, що у комплексі з тактичними прийомами забезпечує отримання первинної інформації про латентне кримінальне правопорушення;

удосконалено:

– розуміння загальних (захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування) та спеціальних (на різних етапах розслідування дізнавач спрямовує свої зусилля на: запобігання підготовлюваних і негайне припинення вже розпочатих кримінальних правопорушень; найповніше виявлення у процесі розслідування причин кримінальних проступків і умов, які сприяли їх вчиненню; вжиття необхідних заходів до їх усунення) завдань кримінологічної діяльності дізнавача;

– поняття дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням як кримінологічний напрям його діяльності, який визначає роль, призначення і завдання у сфері забезпечення кримінологічної безпеки суспільства відповідно до кримінальної процесуальної компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків за допомогою процесуальних (проведення процесуальних дій в рамках кримінального провадження щодо розслідування конкретного проступку шляхом встановлення причин і умов вчинення кримінального проступку, забезпечення відшкодування матеріальної і моральної шкоди тощо) та непроцесуальних (виступи, бесіди, читання, висвітлення у ЗМІ) заходів;

– кримінологічне бачення змісту подання дізнавача як процесуального документа, який містить заходи запобігання, спрямовані на усунення причин та умов вчиненого кримінального проступку та блокування, нейтралізацію вчинення кримінальних правопорушень у майбутньому;

– визначення процесу виявлення дізнавачем кримінальних правопорушень як комплексу цілеспрямованих заходів, що вживаються службовою особою підрозділу дізнання органу, передбаченого п. 4-1 ч. 1 ст. 3 КПК України, для встановлення, здобування та накопичення відомостей, що містять нові, раніше невідомі дані, які мають значення для вирішення завдань у боротьбі зі злочинністю у процесі досудового розслідування кримінальних проступків;

– зміст інформаційно-аналітичного забезпечення процесу виявлення латентних кримінальних правопорушень: визначення параметрів побудови моделі мережі джерел пошукової інформації та уніфікації методів її створення; визначення типового порядку дій щодо збирання інформації про осіб, які потрапили до поля зору дізнавача, факти та обставини, які мають значення для здійснення запобіжної діяльності; створення стандартних схем дій із перевірки первинної інформації про факти та обставини вчинення кримінального проступку; перевірки певних осіб на причетність до вчинення кримінальних правопорушень;

дістали подальшого розвитку:

– генеза інституту дізнання у кримінальному процесі України: звичаєвий (XI ст. – II пол. XV ст.); козацький (1529 р. – II пол. XVII ст.); імперський (1864–1917 рр.); радянський (1917–1960 рр.); перехідний (1960–2012 рр.); незалежний (2012–2020 рр.); сучасний (2020 р. – наш час) з характеристикою його функцій і повноважень на кожному етапі, з оцінкою наукових підходів до розв’язання кримінологічних проблем з огляду на стан законодавства та наявний науковий інструментарій;

– систематизація принципів організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням: *загальноправові* – визначені кримінальним процесуальним законом (верховенство права, законність, гуманізм, справедливість) та *спеціальні* – притаманні діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням, визначаючи критерії її ефективності в контексті процесуального суб’єкта сторони обвинувачення

(всебічність, своєчасність, послідовність, повнота виявлення певних обставин, які сприяють вчиненню кримінального протиправного діяння, неупередженість їх дослідження);

– у межах загальносоціальних напрямів запобігання, з метою закріплення запобіжної функції у кримінальному процесі, обґрунтування доповнення ч. 1 ст. 91 КПК України пунктом такого змісту: «8) причини та умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень», а також новими статтями: ст. 92-1 «Обставини, що підлягають встановленню при доказуванні причин кримінального правопорушення», ст. 92-2 «Подання дізнавача, слідчого, прокурора в кримінальному провадженні»;

– індивідуально-профілактична діяльність дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням за напрямами: виховний вплив за допомогою заходів кримінологічного характеру, спрямований на виявлення осіб, з боку яких можна очікувати вчинення протиправних суспільно небезпечних діянь; недопущення кримінального протиправного умислу їх реалізації; ресоціалізація особи під час досудового розслідування.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення впроваджено та можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – під час підготовки пропозицій щодо внесення змін до кримінального процесуального та кримінологічного законодавства України;

– *практичній діяльності* – під час організації та здійснення процесуальної діяльності дізнавачів щодо запобігання кримінальним правопорушенням (акт впровадження Головного управління Національної поліції в Чернігівській області від 27 травня 2024 р.);

– *науковій діяльності* – для подальшого розроблення та наукових досліджень проблематики запобігання злочинності в Україні загальними та спеціальними суб'єктами (акт про впровадження Пенітенціарної академії

України від 01 квітня 2024 р. № 15-73/б; акт про впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 10 червня 2024 р.);

– *освітньому процесі* – для вивчення в закладах вищої освіти інституту дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема під час підготовки методичних рекомендацій, навчальних посібників та викладанні навчальної дисципліни «Кримінологія» (акт про впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 10 червня 2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на 5 міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях, 1 круглому столі, зокрема: «Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи» (м. Чернігів, 05 листопада 2021 р.); «Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави» (м. Чернігів, 02 грудня 2022 р.); «Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану» (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.); «Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики» (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 р.); «Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах» (м. Львів, 3 листопада 2023 р.); «Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції» (м. Київ, 28 березня 2024 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (198 джерел на 20 сторінках) та чотирьох додатків на 14 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 216 сторінок, із них основний текст – 165 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДІЗНАННЯ У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

1.1. Історія становлення та стан наукового дослідження діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням

Виходячи з конституційних положень, «розбудова правової держави в Україні передбачає реальне забезпечення прав людини і громадянина. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3 Конституції України) [59].

Натомість, за переконанням В. І. Шакуна, «серйозної шкоди цій соціальній цінності завдає злочинність, боротьба з якою продовжує залишатися досить складною проблемою. Злочинність, як відомо, є продуктом суспільства, їй запобігають всі елементи (ланки, інститути) соціальної системи» [186, с. 158]. Саме тому здавна питання запобігання кримінальним правопорушенням «...розглядаються в науці у контексті функціонування різних суб'єктів запобіжної діяльності» [77, с. 196]. Зокрема, як доречно звернув увагу на цю обставину А. П. Закалюк, «суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинності та злочинам можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які у цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення» [44, с. 346]. Крім цього, як вірно зробив висновок В. В. Голіна, «система запобігання злочинам має два необхідних аспекти опису: через суб'єктів запобіжної діяльності та через структуру і зміст загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів» [25, с. 23].

Виходячи з цього, в кримінології суб'єкти запобігання кримінальним протиправним діянням поділені на декілька груп (макрорівень, стратегічний

та мікрорівень) [172], в одну з яких входять і органи дізнання, як органи, стосовно яких запобігання кримінальним правопорушенням віднесено до основних завдань і функцій.

В основу такого поділу суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у науці «...покладено функціональну ознаку, насамперед, реальний вплив виконуваних ними функцій та відповідних їм видів діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності та злочинних проявів» [44, с. 346].

Переходячи до безпосереднього аналізу генези нормативно-правового забезпечення функціонування такого інституту, як дізнання (що відображає особливості досудового розслідування кримінальних проступків), варто наголосити, що до правоохоронних органів у різні періоди розвитку законодавства могли бути віднесені й окремі особи. Основними завданнями таких осіб був розгляд учинених протиправних діянь та прийняття рішень за результатами наведених фактів, розглянутих обставин події.

Вивчаючи генезис кримінального провадження, В. Т. Маляренко виокремлює наступні періоди його розвитку: «1) становлення кримінальних процесуальних норм у перші століття української державності за часів Київської Русі та в період феодальної роздробленості (XII ст. – середина XIV ст.); 2) кримінальні процесуальні норми, що діяли на українських землях за часів їх перебування у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої (XIV ст. – середина XVII ст.); 3) кримінальне процесуальне право в Україні в період визвольної війни 1648–1654 рр. та за часів автономії України у складі Росії (II-га половина XVII ст. – XVIII ст.); 4) кримінальне процесуальне право в Україні під час її перебування у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій; 5) кримінальне судочинство в період відродження і розбудови української державності (1917–1920 рр.); 6) кримінальне процесуальне право в УСРР (УРСР) у радянський період; 7) кримінальний процес України в період побудови правової держави» [90, с. 4]. Вказана періодизація висвітлює розвиток вітчизняного

кримінального процесу загалом. Водночас вона не відображає особливості історичної ґенези окремих інститутів кримінального провадження, в тому числі інституту кримінальних проступків, а також суб'єктів, уповноважених здійснювати досудове розслідування по ним, таких як дізнавач, у тому числі в контексті виконання ним більш широкої (кримінологічної) функції, яка включає запобігання не лише кримінальним проступкам, а і злочинам, що в підсумку охоплюється категорією кримінального правопорушення.

Інший вітчизняний дослідник М. М. Дмитрук залежно від етапу розвитку суспільства та держави генезис категорії проступку в кримінально-правовій доктрині розділяє на такі етапи: «1) з часів Київської Русі до початку XIX ст.; 2) з початку XIX ст. до 1917 р.; 3) за часів радянської кримінально-правової доктрини; 4) за часів незалежної України» [35, с. 45]. Загалом відображаючи становлення і розвиток кримінального проступку як інституту кримінального права у такій періодизації, водночас, не враховані процесуальні особливості ґенези досліджуваного інституту. У свою чергу, М. Ю. Романов визначив такі етапи становлення інституту дізнання на території українських земель з часів Київської Русі до здобуття Україною незалежності: «давній етап (часи Київської Русі), етап козацької державності (Козаччина періоду XVI–XVIII століття), етап поневолення українських земель Російською імперією, етап радянської України; сучасний етап відродженої української держави» [136].

Ураховуючи вищевикладене, розглянемо генезу становлення та розвитку інституту дізнання як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням.

Перший етап, який варто виокремити, – *давній (так зване «спрощене» правосуддя в період Київської Русі)*. Проведений аналіз історичних надбань – культури первісних общинних утворень і племен дозволяє стверджувати, що «в додержавний період у зародкових формах існували елементи інституту правоохоронних органів, оскільки додержання первісних традиційних норм, різноманітних табу (заборон) було аксіомою для всіх членів роду й племені.

Логічним наслідком невиконання усталених правил поведінки було засудження та покарання винних. Такі діяння нині кваліфікують як кримінальне правопорушення. Будь-які тогочасні провини були наслідком порушення встановлених норм поведінки – звичаїв, традицій. Відповідно, захисною реакцією на ці дії був розшук винуватця та помста» [136].

Проведений аналіз спеціальних джерел із предмета дослідження показав, що історія появи такого суб'єкта, як дізнавач «...бере свій початок із тих часів, коли почав формуватися інститут держави. Будь-який уряд потребував довірених людей, які б займалися таємним розшуком на благо держави. Упродовж усього часу, починаючи з часів Римської імперії і становлення Римського права, виникала необхідність у ґрунтовному доведенні вини підозрюваного. Збір фактів у справі, їх систематизація та подання на судовий розгляд були першочерговими обов'язками й завданнями таких уповноважених осіб. Згодом відбулося становлення юридичної науки та її похідних – кримінального й кримінального процесуального права» [81, с. 49].

Досліджуючи розвиток інституту проступків у кримінальному провадженні на території сучасної України, варто зазначити, що перші згадки поняття «правопорушення» містилися у Договорі 911 р. Ігоря з греками. Положення про порядок судового розгляду кримінального провадження також містяться у Русько-візантійських договорах 911 р., 944 р. і 971 р., а також «...у Правді Ярослава − давній частині Короткої редакції Руської Правди, у Правді Ярославичів, а потім − у різних редакціях Руської Правди за часів упорядкування збірників права, що призначалися для здійснення судочинства» [32]. Із самого початку існування Русі на її території діяли норми права, що регулювали порядок здійснення судочинства. Для цього періоду характерним є те, що давньоруський процес являв собою не хаотичне накопичення суперечливих одна одній процесуальних норм, «...а спирався на цілу групу основоположних правових ідей, таких як: презумпція невинуватості; здійснення суду на основі змагальності й відносної

рівноправності сторін; обов'язкове виконання рішень і вироків суду; відповідність суспільної небезпеки злочинного діяння призначеному покаранню тощо» [9, с. 77].

Передумовою утворення такої форми процесуальної діяльності, як дізнання, стала потреба у забезпеченні розшуку винних осіб, які вчинили порушення норм «Руської правди» й передбачали такі функції, як звід і гоніння сліду – специфічні процесуальні форми досудової підготовки справи. Фактично це були перші спроби запобігання кримінальним правопорушенням.

Наявні історико-правові дослідження свідчать, що «...у зв'язку з відсутністю спеціальних державних каральних органів, звід і гоніння сліду були лише способами колективної взаємодопомоги в общинах. Спеціально призначені особи, які були вповноваженими здійснювати розшук, затримувати злочинців і проводити дізнання, з'явилися значно пізніше» [182, с. 22–25].

Козацький період (XVI–XVII ст.). Під час існування козацької держави у XVI–XVII ст. на теренах сучасної території України «...існувала судова система, за якої суд не був відділений від адміністрації. Вищою судовою інстанцією виступав найвищий орган – загальна козацька рада. Судові функції мали право здійснювати представники козацької старшини – кошовий отаман, військовий суддя. На місцях діяли паланкові та курінні суди. Судочинство здійснювалося в Запорізькій Січі відповідно до норм звичаєвого права. Одним із найважливіших принципів козацького правосуддя була рівність усіх козаків перед судом. Процес за своїм характером був обвинувально-змагальним» [147, с. 556]. У звичаєвому праві того часу не було різниці між кримінальним і цивільним правопорушеннями. Під поняттям злочину розумілася шкода, заподіяна життю, здоров'ю, майну, честі всього запорізького товариства [89]. Таким чином, під час існування козацької держави інституту кримінальних проступків в сучасному розумінні ще не було.

Натомість, спеціальні історичні джерела засвідчують, що «організаційні та процесуальні засади функціонування дізнання як інституту права та спрощеної форми досудового розслідування розпочали своє поступове утвердження за часів козацтва та в подальшому трансформувались в інші форми, набуваючи дедалі більше значущості в умовах становлення демократичних цінностей як засад функціонування суспільства. Однак, протягом цього періоду розвиток права на теренах нашої держави, порівняно з іншими країнами, був сповільненим. Розшук і слідство проводили князі, представники княжого двору й різні посадові особи. У XIV ст. в тій частині України, яка находила до складу Великого князівства Литовського, розшукова діяльність мала таку організаційну форму, як «копне коло». Це поняття означало добровільний союз населення певної території для попередження, розслідування та розкриття правопорушень, винесення вироків і виконання покарання винними без втручання органів державного управління. Особи, які входили до такого союзу, були наділені правом проведення обшуку, опитування свідків, потерпілих й інших осіб, збирання інформації та доказів, встановлення злочинця тощо. Фактично вони проводили попередні слідчі дії» [80, с. 22–25].

Імперський період (1864–1917 рр.). Аналізуючи його, варто зазначити, що саме в цей період уперше безпосередньо згадуються підрозділи дізнання як власне самостійний орган, окреслюються його завдання й функції. Це, у свою чергу, було зумовлено такими чинниками, як: перехід від розшукової форми кримінального процесу до змішаної; зміцнення ролі правоохоронної системи; розвиток змагальних засад судочинства та гарантій слідчої діяльності й закріпленням їх у Судових Статутах, а також реалізація їх у правозастосовній діяльності.

Проведений науковий пошук підтвердив, що більшість учених формування інституту дізнання пов’язують із виникненням правоохоронних органів (В. В. Грицаченко [29], О. І. Литвинчук [85], М. А. Погорецький [113] та О. Ю. Татаров [155; 156; 157] та ін.). У результаті наукових досліджень

встановлено, що до виникнення інституту дізнавачів спочатку суб'єктом кримінального процесу виступав депутат від того ж стану, що й обвинувачений. У його повноваження входив збір речових доказів, допит обвинуваченого, обрання запобіжного заходу, збір додаткових довідок та доказів, складання доповідної записки по справі обвинувачення. Згодом, відповідно до Зводів законів 1832, 1842 і 1857 років, функція розслідування злочинів у Російській імперії покладалась на поліцію. За рекомендаціями багатьох процесуалістів XIX ст., зокрема М. І. Стояновського, від органу (поліції), що займався розшуком особи, яка вчинила злочин, збираючи шляхом проведення гласних і негласних заходів дані, що її викривають, було виокремлено посадову особу, яка здійснює правову оцінку результатів праці органу, вказаного вище, надаючи цим результатам належної законної форми, доступної для судового розгляду. Указом Олександра II від 8 червня 1860 р. в Російській імперії було введено посади судових слідчих [85, с. 48].

Вивчаючи організаційні та процесуальні проблеми вдосконалення діяльності органів дізнання, В. Б. Мазан аналізує позиції окремих дореволюційних учених-процесуалістів, положення Статуту кримінального судочинства 1864 р., законодавство часів Гетьманщини та Директорії. На підставі цього автор зазначає, що «дізнання в Україні пройшло еволюцію від діяльності непроцесуального, в основному розшукового характеру, результати якої не мали доказового значення в суді, до однієї із самостійних форм досудового розслідування кримінальних справ» [69, с. 26].

Отже, для досудового провадження імперського періоду були властиві такі риси: по-перше, було відсутнє чітке законодавче визначення дізнання і слідства; по-друге, не було нормативного визначення змісту дізнання, його цілей і призначення; по-третє, термін «дізнання» використовувався виключно для розмежування за зовнішніми ознаками діяльності поліції від судової діяльності, для розмежування формальних і неформальних дій; по-четверте, дізнанню був властивий позапроцесуальний характер, за якого мета відповідного інституту зводилася до з'ясування злочинного характеру події й

установлення умов для провадження у справі.

При *радянському періоді,* у 1917–1920 рр., як свідчать історико-правові джерела, «...в умовах жорстокої боротьби за владу функціонувало кілька форм української національної державності, а саме: Українська Народна Республіка (УНР), Українська держава гетьмана П. П. Скоропадського, УНР часів Директорії, Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). У цей же період відбувався активний пошук ефективних і оптимальних моделей українського національного права. Судові та правоохоронні органи Української Народної Республіки 1917–1918 рр. у своїй діяльності переважно керувалися кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством Російської імперії зі змінами, внесеними Тимчасовим урядом. Основним нормативно-правовим актом в галузі кримінального судочинства після проголошення Центральної Ради на українських землях залишався російський Статут Кримінального Судочинства 1864 р., в якому було закріплено досить багато демократичних принципів кримінального процесу» [49, с. 12].

Після встановлення радянської влади на території України у 1919 р. та 1922 р. було прийнято відповідно Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР). Аналізуючи норми першого радянського кримінально-процесуального законодавства, а також підзаконних актів тих часів, С. В. Губар констатує, що «вже на правовому рівні закріплена панівна карально-репресивна політика радянської влади, впроваджений обвинувальний уклін, впроваджені скорочені та спрощені форми досудового розслідування» [30, с. 12]. Наслідками вказаних змін стало також виключення інституту кримінальних проступків із вітчизняного законодавства.

Зокрема, згідно зі ст. 102 КПК УСРР 1922 р., «...у системі досліджуваної форми розслідування окреме місце було відведено інституту дізнання, на який покладали збір доказової інформації у справах про кримінальні правопорушення. Систему органів дізнання становили органи: міліції; карного

розшуку; державного політичного управління; податкової, продовольчої, санітарної, технічної, торгової інспекції та інспекції праці у справах, віднесених до їх відання, та деякі інші» [137].

Також у вказаному Кодексі було закріплено, що «дізнання як спосіб збору інформації про правопорушення може передбачати, серед іншого, допити, опитування, будь-які інші заходи, спрямовані на збереження фактичної обстановки та предметів, що свідчать про факт учинення правопорушення або вказують на причетність окремих осіб до нього та знаходяться під загрозою знищення» [136].

Аналізуючи відповідний історичний період, О. І. Литвинчук констатує, що «єдина зв'язка – дізнавач, слідчий, прокурор – була ідеальною обвинувальною машиною в інквізиційному (розшуковому) типі кримінального процесу, яким і було довоєнне радянське судочинство. Лише в 1933 р. слідчі були звільнені від функції нагляду за дізнанням, що була покладена на прокурора. У 1940 р. в органах НКВС було введено посади слідчих і старших слідчих, створено слідчі підрозділи» [85, с. 54].

28 грудня 1960 р. було прийнято КПК, який переніс значні зміни з попередніх років, але протримався до нашого часу й досі являється фундаментом вітчизняного кримінального процесу.

Прийняття 28 грудня 1960 р. Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) чергового КПК [71] ознаменувало початок *перехідного періоду*, основною новелою якого було встановлення самостійності дізнання як форми досудового розслідування дрібних злочинів, а також вичерпного переліку суб'єктів, уповноважених на здійснення відповідних повноважень.

За свідченням Р. Н. Гасанова, «у цей період дізнання, будучи самостійною стадією кримінального процесу, було передусім спрямоване на встановлення власне факту наявності правопорушення як протиправного діяння, а за його результатами приймали рішення про закриття справи або про направлення справи для провадження попереднього слідства» [23, с. 70].

Зазначене підтверджує також аналіз норм цього Кодексу, зокрема положень про необхідність складання постанови про направлення справи для провадження попереднього слідства, яка затверджувалася прокурором, або про закриття кримінальної справи за наявності передбачених Кодексом обставин та внесення подання про усунення причин і умов злочину (ст. 23-1 КПК 1960 р.) [71].

Після здобуття у 1991 р. незалежності Українською державою ще певний час функціонувала правова система (у т. ч. система кримінальної юстиції), успадкована нашою державою від Радянського Союзу. Зокрема, ще більше 20 років діяв КПК 1960 р., а отже, функціонували й підрозділи дізнання в системі Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України та інших органах, що закріплювалося у ст. 101 «Органи дізнання» зазначеного Кодексу.

Незалежний період. 13 квітня 2012 р. було прийнято чинний КПК України [70], який передбачив таку форму досудового розслідування, як дізнання, проте з урахуванням застосування трансформованого європейського підходу. Особливості досудового розслідування кримінальних проступків регламентуються окремою главою 25 КПК України та містять норми щодо загальних положень досудового розслідування кримінальних проступків, застосування запобіжних заходів, проведення слідчих (розшукових) дій, а також закінчення досудового розслідування кримінальних проступків [70]. Таким чином, саме у КПК України фактично закріплений інститут кримінальних проступків у чинному законодавстві.

Разом із тим, незважаючи на те, що в цей період КПК України фактично окреслив загальні засади функціонування підрозділів дізнання як форми спрощеного досудового розслідування, однак фрагментарні нормативні положення щодо основних елементів відповідного механізму в цьому Кодексі були відсутні. Так само в законодавстві того періоду були відсутні положення, що визначали зміст (склади) та кількість кримінальних проступків у КК України. Це потребувало подальшої нормотворчої (законотворчої)

діяльності з удосконалення відповідних положень у досліджуваній сфері, що й відбулося на наступному етапі.

Сучасний період. На сьогодні, згідно з ч. 2 ст. 12 КК України, «кримінальний проступок є одним із видів кримінального правопорушення, а саме діянням (дією чи бездіяльністю), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі» [67].

Аналізуючи цей період, зазначимо, що для забезпечення ефективності функціонування інституту дізнання до кримінального процесуального законодавства України було внесено зміни та доповнення, що стосуються процедури кримінального провадження щодо кримінальних проступків. Так, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII [115], в Україні з 1 липня 2020 р. запроваджено інститут кримінальних проступків. У зв'язку з цим, в умовах сьогодення, відповідно до КПК України (ч. 1 ст. 215), «досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання» [70].

Надаючи характеристику сучасному періоду становлення та розвитку інституту дізнання у кримінальному процесі України, слід зазначити, що:

– по-перше, фактично підрозділи дізнання створені в органах Національної поліції, хоча КПК України у п. 4-1 ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 38 містить ширший перелік органів, де можуть створюватися підрозділи дізнання;

– по-друге, дізнання було передбачено із 2012 р. (з моменту прийняття КПК України), однак, до прийняття (2018 р.) та набрання чинності (2020 р.) Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [115] воно фактично не функціонувало.

Варто зауважити, що у процесі проведення дізнання недооцінюється

складність розслідування в умовах очевидності, не дотримуються загальні правила досудового розслідування та процесуальний порядок, передбачений главою 25 КПК України [70]. Також варто додати, що всебічному, повному і неупередженому дослідженню обставин кримінального провадження перешкоджають прогалини та колізії законодавства, проблеми процесуального порядку доказування, що призводить до зниження активності дізнавачів, неналежного збирання доказів і проведення слідчих (розшукових) дій, допускаються процесуальні помилки й приймаються необґрунтовані рішення. І хоча кількість кримінальних правопорушень, які нині розслідуються у спрощеному порядку у формі дізнання, є значною, що дає змогу суттєво розвантажити слідчі підрозділи (передбачені ч. 2 ст. 38 КПК України), слід підкреслити, що менша половина матеріалів кримінального провадження щодо кримінальних проступків з обвинувальним актом спрямовуються до суду.

В умовах сьогодення система розгляду кримінальних проступків є спрощеним процесом притягнення особи до кримінальної відповідальності. Уповноважена особа – дізнавач проводить усі необхідні процесуальні дії відповідно до кримінального процесуального законодавства, тим самим здійснюючи запобіжну функцію. Таким чином дізнавач реалізовує положення, визначені ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» [122].

Як засвідчує аналіз наукових джерел, за будь-яких підходів, що наводилися в них тими чи іншими вченими, підрозділи дізнання, навіть при тому, що у КПК України (розпочинаючи з 2012 р.) ні завдання, ні функції запобігання кримінальним правопорушенням безпосередньо не виділяються і навіть не згадуються [70], безсумнівно, є суб’єктами запобігання кримінальним правопорушенням. Як у зв’язку з цим зробив висновок О. Є. Омельченко, «діяльність органів дізнання із запобігання злочинам повною мірою відповідає вимогам, що висуваються до суб’єктів запобіжної діяльності» [104, с. 48]. У свою чергу, до таких вимог вчені відносять: «відповідальність суб’єктів за досягнення завдань відповідної діяльності та її

результатів» [1, с. 32]; «виявлення та усунення, ослаблення, нейтралізація причин і умов, що сприяють існуванню і поширенню злочинності в цілому, її окремих видів і конкретних злочинів; утримання від переходу на злочинний шлях і забезпечення реалізації осіб, схильних до вчинення кримінальних протиправних дій (рецидиву кримінальних правопорушень) [76, с. 195].

Саме в такому контексті і розглядається запобіжна діяльність підрозділів (органів) дізнання у доктринальних джерелах. У свою чергу, як установлено у процесі даного наукового пошуку, до сьогодні на рівні дисертаційного дослідження дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням не вивчався. Заразом, окремі аспекти реалізації дізнавачем завдань щодо запобігання кримінальним правопорушенням розглядалися в рамках дисертацій інших наукових спеціальностей (12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність [105]), які, крім того, були виконані за часів чинності попереднього кримінально-процесуального законодавства. Також у цих роботах не тільки лише в загальних рисах було розкрито окреслені питання, а й наявні на сьогодні доробки не дають повною мірою відповіді на складні та неоднозначні проблеми, що склали зміст об'єкта, предмета і завдань нашого дослідження. Ба більше, такий підхід лише звужував реальні можливості дізнавача у запобіганні кримінальним правопорушенням. А за умов, коли у чинному КПК України, на відміну від КПК 1960 р. [71], відсутня норма права, яка б зобов'язувала в тому числі дізнавача виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, запобіжна діяльність останнього та в цілому органів дізнання зведена нанівець.

За вищевказаних обставин проблематика, що стосується визначення місця й ролі дізнавача у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, в науці набуває особливої актуальності, значного теоретико-прикладного характеру й значимості. Як зазначають, В. В. Чернєй та С. С. Чернявський, «генеза та сучасний досвід застосування інституту спрощеного провадження як у нашій державі, так і в іноземних країнах

засвідчує необхідність подальшого вдосконалення цієї процесуальної форми» [185]. Такі судження в сукупності з іншими позиціями вітчизняних учених і практиків створюють достатні науково-прикладні передумови для подальшого глибокого дослідження понятійно-категоріального апарату окресленої проблематики.

Тому за відсутності в українській галузевій юридичній науці комплексного дослідження, в якому реалізовано концептуальний підхід до формування кримінологічних засад процесуальної діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням, ми у власному дисертаційному дослідженні спиралися на низку наявних на сьогодні фундаментальних наукових розробок, згрупувавши їх за такими блоками.

По-перше, це праці вчених, у яких закладено теоретико-методологічні підходи щодо співвідношення процесуальної та кримінолого-запобіжної діяльності. Однією з перших робіт цього блоку, виконаних за часів незалежної України (проте за чинності КПК 1960 р.), є захищена у 2003 р. кандидатська дисертація О. Є. Омельченка «Процесуальна діяльність слідчого по попередженню злочинів» [105], наукові ідеї якої були згодом (2007 р.) розвинуті у спільному з Д. П. Письменним навчальному виданні «Процесуальна діяльність слідчого щодо запобігання злочинів» [106]. Поіменованими дослідниками на монографічному рівні вивчені актуальні правові, теоретичні й практичні проблеми профілактичної діяльності слідчого, у тому числі й дізнавача.

По-друге, це дисертаційні дослідження, у яких розкриваються різні аспекти процесуального статусу дізнавача й органів дізнання щодо розслідування кримінальних проступків. До них, насамперед, належать праці: В. І. Божика «Забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків» (2020 р.) [10], О. Л. Камінської «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні» (2022 р.) [51], А. С. Кашпур «Розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми» (2023 р.) [52], М. Ю. Романова «Організаційно-правові

засади забезпечення функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України» (2022 р.) [136] та інших процесуалістів.

По-третє, це наукові розробки за напрямом діяльності різних загальних та спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності в Україні. Цей блок утворюють дисертаційні дослідження, виконані такими вітчизняними кримінологами-теоретиками і практиками, як: О. Г. Колбом («Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам», 2007 р.) [55], Д. О. Супруненком («Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам», 2016 р.) [151], С. О. Бичіним («Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності», 2019 р.) [5], Н. Р. Носевич («Державне бюро розслідувань як суб'єкт протидії злочинності в Україні», 2019 р.) [103], Р. О. Колб («Банківська установа як суб'єкт запобігання злочинам», 2021 р.) [56], Л. М. Барбарош («Прокуратура як суб'єкт запобігання домашній злочинності в Україні», 2023 р.) [4] та ін.

Зазначені три блоки наукових досліджень утворюють доктринальне підґрунтя для розроблення теоретико-прикладних засад процесуальної діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням з урахуванням сучасного законодавства і правозастосовної практики.

Поряд із галузевими підходами, які відображають специфіку організації і здійснення запобіжної діяльності відповідними загальними та спеціалізованими суб'єктами, у процесі виконання нашого дослідження (при формулюванні авторських гіпотез, розгортанні наукових дискусій, розробленні понятійного апарату тощо) ми також спиралися і на низку фундаментальних джерел, авторами яких є класики сучасної української кримінологічної науки. Це навчально-методичні й наукові праці таких учених, як: А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргареєва, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, В. П. Ємельянов, О. О. Кваша, О. Г. Колб, М. Г. Колодяжний, І. М. Копотун, Т. В. Корнякова, М. В. Корнієнко,

О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. А. Мозоль, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, В. О. Туляков, В. І. Шакун та ін.

Отже, за результатами викладеного в цьому підрозділі виокремлюємо сім періодів розвитку інституту дізнання у кримінальному процесі України, а саме: 1) звичаєвий (XI ст. – II пол. XV ст.); 2) козацький (1529 р. – II пол. XVII ст.); 3) імперський (1864–1917 рр.); 4) радянський (1917–1960 рр.); 5) перехідний (1960–2012 рр.); 6) незалежний (2012–2020 рр.); 7) сучасний (2020 р. – наш час).

Підводячи підсумки вивчення наукових доробків із проблем діяльності дізнавачів як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, констатовано, що на цей кримінологічний процес впливають, насамперед, особливості галузевих досліджень, проведених за кримінальним процесуальним напрямом протягом 2012–2023 рр. та з'ясування суті й змісту запобігання кримінальним правопорушенням як об'єкта правоохоронної діяльності, у той самий час, коли поза увагою залишався інший важливий аспект їх роботи – діяльність як суб'єктів запобігання кримінальним протиправним діянням.

1.2. Процесуальний статус дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням

Кримінальний проступок є одним із видів кримінального правопорушення, передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ч. 2 ст. 12 КК України) [67].

Для забезпечення ефективності функціонування інституту дізнання до кримінального процесуального законодавства України було внесено зміни та доповнення, що стосуються процедури кримінального провадження щодо

кримінальних проступків. Так, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII [115], в Україні з 1 липня 2020 р. запроваджено інститут кримінальних проступків. У зв'язку з цим, в умовах сьогодення, відповідно до КПК України (ч. 1 ст. 215), досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання [70]. Відповідно до чого введено посаду дізнавача в двох формах, а саме: штатний та інша службова особа, виконуюча обов'язки дізнавача [158, с. 425].

Звернемося до статистики. Так, згідно з офіційними статистичними даними, упродовж 2015–2020 рр. загальна кількість заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, що надійшли до органів поліції і були зареєстровані в журналі єдиного обліку (ЄО), переважно зростала, зокрема: упродовж 2015–2018 рр. цей показник зріс до 7 303 120 (+70,3 % до рівня 2014 р.), 2019–2020 рр. незначно коливався (–1,2 % та +2,3 % відповідно) і становив у 2020 р. 7 381 550. У 2021 р. зменшився на 3,0 % порівняно з показником попереднього (2020) року й дорівнював 7 160 284. Серед усіх заяв і повідомлень абсолютну більшість складали ті, в яких ішлося про діяння без ознак кримінального правопорушення. Протягом 2014–2018 рр. їх чисельність постійно зростала, особливо суттєво у 2015 р. (+15,8 %) та 2016 р. (+36,9 %), і у 2018 р. становила 6 398 210 (у 2 рази більше показника 2013 р.) [20; 66; 119].

У 2019 р. їх кількість практично не змінилася (+0,1 %), у 2020 р. зросла до 6 620 833 (+3,6 %) і у 2021 р. зменшилася на 2,5 % і дорівнювала 6 457 045. Відповідно, частка заяв і повідомлень про діяння без ознак кримінального правопорушення у ці роки постійно зростала і збільшилася з 68,1 % у 2013 р. до 90,2 % у 2021 р. В останньому році аналізованого періоду вона перевищила 90 % усіх заяв і повідомлень.

Іншу частину заяв та повідомлень становлять ті, у яких вказано про діяння з ознаками кримінального правопорушення. Для динаміки таких заяв і повідомлень у вказаний період була характерна тенденція до зменшення. У 2014 р. їх чисельність скоротилася відразу на 27,5 % порівно з попереднім (2013) роком і дорівнювала 1,08 млн. У наступні два роки цей показник збільшився незначним чином (+1,0 % та +2,9 % відповідно) і у 2016 р. становив 1,1 млн. У подальшому кількість заяв і повідомлень постійно зменшувалася в середньому на 8,9 % щороку. У 2020 р. було зареєстровано 760 717 таких заяв і повідомлень (–7,6 % до рівня попереднього року) і у 2021 р. – 703 239 (–7,6 %). За період 2013–2021 рр. цей показник зменшився у 2,1 раза. Відповідно, відсоток заяв і повідомлень про діяння з ознаками кримінального правопорушення серед усіх заяв та повідомлень скоротився з 31,9 % у 2013 р. до 9,8 % у 2021 р.

Згідно зі ст. 12 КК України (зокрема набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII [115]), з 2020 р. у державній статистичній звітності крім даних про обліковані кримінальні правопорушення загалом почали відображати кількісні дані щодо їх основних видів – злочинів та кримінальних проступків. У 2020 р. було зареєстровано 262 339 злочинів і 98 283 кримінальні проступки. Перші склали 72,7 % усіх кримінальних правопорушень, а другі – 27,3 %. У 2021 р. число злочинів зменшилося порівняно з попереднім роком на 15,9 % і дорівнювало 220 736 (68,7 % усіх кримінальних правопорушень), кількість кримінальних проступків зросла на 2,5 % та становила 100 707 (31,3 %) відповідно. У 2022 р. відбулося зростання кількості злочинів порівняно з попереднім роком на 31,0 % і дорівнювала 289 093 (79,7 % усіх кримінальних правопорушень), у свою чергу, число кримінальних проступків зменшилося на 27,0 % та становило 73 543 (20,3 %) відповідно. У 2023 р. число злочинів знову збільшилося порівняно з попереднім роком на 31,2 % і дорівнювало 379 357

(79,8 % усіх кримінальних правопорушень), так само й кількість кримінальних проступків зросла на 30,9 % та становила 96 238 (20,2 %) відповідно [20; 66; 119].

Відтак, можна відмітити триваючу тенденцію зменшення кількості діянь з ознаками кримінальних правопорушень, зареєстрованих в Єдиному реєстрі досудових розслідувань, та облікованих кримінальних правопорушень. Вона зумовлена рядом факторів різного характеру та тривалості дії. До них можна віднести постійне підвищення рівня контролю за поведінкою громадян у громадських місцях і за місцем їх проживання та захисту потенційних об'єктів кримінальних посягань (сек'ютеризацію); тривале зменшення в Україні загальної чисельності осіб молодого віку, які належать до найбільш криміногенних вікових груп, та виїзд частини молоді на постійне проживання або на заробітки за кордон; виїзд значної частини населення за кордон у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України; тимчасова окупація деяких територій України; поширення різних форм нелегальної економічної діяльності, до якої залучається певна кількість осіб, схильних до протиправної поведінки; проведення політики послаблення, гуманізації реакції суспільства на кримінальні прояви, що проявляється як у пом'якшенні карального впливу на правопорушників, так і в практиці обмеження реєстрації таких посягань [66]. Натомість, відмічаємо зростання, починаючи з 2022 р., і відповідно реєстрацію злочинів агресії та воєнних злочинів (на сайті Офісу Генерального прокурора – понад 130 000) [108].

Таким чином, варто наголосити, що в окремі роки, починаючи з часу запровадження інституту кримінальних проступків (тобто в період 2020–2023 рр.), прослідковувалася тенденція, за якою чисельність злочинів у країні порівняно з попередніми роками зменшувалася, а кримінальних проступків – зростала. Відповідно, частка злочинів серед усіх кримінальних правопорушень у такі роки знижувалася, а кримінальних проступків – підвищувалася. Вказана тенденція свідчить про зміну підходу працівників

поліції до реєстрації кримінальних діянь шляхом пом'якшення їх кваліфікації, коли це можливо, і віднесення до кримінальних проступків. Позитивним у зазначеному є деяке зменшення навантаження на оперативно-розшукові та слідчі підрозділи поліції.

З огляду на це, залишається актуальною проблема запобігання кримінальним правопорушенням дізнавачами. Наявність вказаної проблеми вимагає наукового узагальнення практики застосування чинного кримінального процесуального законодавства України про процесуальну профілактичну діяльність дізнавача, з'ясування можливостей підвищення її ефективності [165, с. 624].

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні є одним із пріоритетних завдань як держави загалом, так і органів правопорядку зокрема. Сучасна світова спільнота активізує процеси з посилення ролі прав і свобод людини та громадянина, що безпосередньо пов'язано з проблемою їх порушення і притягнення осіб, які вчиняють ці діяння, до відповідальності [132, с. 290; 164, с. 218].

Якісне оновлення системи кримінальної юстиції, інституції якої здатні забезпечити охорону прав і свобод людини, боротьбу зі злочинністю, захист інтересів суспільства та держави, у тому числі передбаченими законом кримінологічними засобами діяльності, є на часі та актуальним. Варто зауважити, що під час реалізації КПК України 2012 р., порівняно з КПК 1960 р., докорінно змінено модель кримінального провадження, правовий статус його учасників, процесуальну форму досудового розслідування та судочинства загалом. У зв'язку з приведенням кримінального процесуального законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів, особливої актуальності набуває ґрунтовне дослідження механізмів запобігання кримінальним правопорушенням [165, с. 625].

Принагідно зазначимо, що в широкому розумінні варто використовувати термін *«реагування на вчинення кримінального правопорушення»*, що являє собою комплекс форм, заходів та методів щодо

запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Як зазначає В. В. Голіна, «запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ і процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчиненню злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [73, с. 53]. Підтримуючи попередника, І. Б. Медицький під запобіганням злочинам розуміє «...систему дій щодо антисуспільних явищ та їх детермінант, що передбачає зниження рівня злочинності й усунення криміногенних факторів. Запобігання – це діяльність зі стримування злочинності та можливого зниження її рівня» [93, с. 10]. Суть запобігання полягає у перешкоджанні вчиненню кримінальних правопорушень, недопущенні їх вчинення. Запобігати – означає «не допускати чогось заздалегідь, відвертати» [78, с. 107].

Не вдаючись до наукових дискусій, підтримуючи думку В. В. Голіни, зазначимо, що «запобігання злочинності – це соціальна політика держави, спрямована на подолання криміногенно-небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витиснення (так зване *загальносоціальне запобігання*), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (*спеціально-кримінологічне запобігання*)» [25, с. 16–17]. У свою чергу, А. П. Закалюк зазначив, що «запобіжний вплив на причини та умови злочинності та злочинних проявів здійснюють, як відомо, не лише заходи, що мають запобіжне цільове спрямування саме стосовно запобігання злочинності, а й ті, що мають інші цілі, але посередньо чинять вплив на детермінанти, пов’язані зі злочинністю кореляційним або іншим зв’язком» [44, с. 327].

Правильне вирішення кримінального провадження, встановлення та справедливе покарання винного, як такі, недостатні для досягнення мети

загальної і спеціальної превенції, якщо органами досудового розслідування та судом не виявлені причини кримінального правопорушення і умови, які сприяли його вчиненню, не вжиті заходи до їх усунення, а процесуальна діяльність позбавлена етичного змісту і виховної дії. Варто вважати, що сутністю профілактичної функції дізнавача є встановлення процесуальним шляхом та усунення передбаченими законом та виробленими практикою засобами причин кримінальних правопорушень і умов, які сприяли їх вчиненню, відповідно до повноважень, установлених чинним законодавством.

Органами, що уповноважені в межах своєї компетенції, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством, здійснювати дізнання і досудове слідство у кримінальному провадженні, є органи досудового розслідування (ч. 1 ст. 38 КПК України). КПК України передбачає дві форми досудового розслідування: дізнання та досудове слідство. Дізнання – це форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків (п. 4 ст. 3 КПК України). Досудове слідство – це форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів (п. 5 ст. 3 КПК України) [70].

Поняття «дізнання» в різні часи позначало різноманітну за своєю сутністю діяльність – від встановлення ознак правопорушення до форми розслідування. Як стверджується у довідкових джерелах, «так позначали процесуальну діяльність уповноважених на те державних органів; діяльність, не регламентовану нормами кримінального процесу; діяльність, здійснювану оперативними способами, тощо. Загалом, термін «дізнання» походить від слів «дознать», «дознаться», що означає довідатися, упевнитися в чомусь, вивідати, вияснити, допитуватися, дізнаватися, розвідувати; докласти зусиль, щоб знати про щось» [145, с. 302].

Як стверджує О. В. Андрушко, «дізнання за своєю природою є функція адміністративна, похідна від основної функції відповідних адміністративних

органів, яка реалізується ними в спеціальній кримінально-процесуальній формі» [2, с. 274].

Важливою в контексті тлумачення поняття «дізнання» є думка деяких авторів про те, що «дізнавачі здійснюють розслідування кримінальних проступків за скороченою процедурою, тривалість якої не має перевищувати одного місяця з дня вручення особі повідомлення про підозру, оскільки саме часовий проміжок, за який дізнавач зобов'язаний здійснити всі процесуальні дії, сутнісно вирізняє дізнання як організаційний процес від досудового слідства» [36]. Продовжуючи думку, О. Ф. Кобзар та М. Ю. Романов зазначили, що «питання організації (необхідність завчасного планування, стратегічного мислення, здатності ефективно розподілити задачі й надати доручення) досудового розслідування в стислі строки, забезпечення прав і свобод людини та громадянина в цьому процесі під час характеристики дізнання з точки зору адміністративного права є ключовим» [196].

Із наведеного випливає, що діяльність органів дізнання є адміністративною, але регламентується кримінальним процесуальним законом. У цьому контексті доречним є таке уточнення І. А. Скуляка: «Як відомо, кожен вид діяльності вимагає відповідного правового регулювання та форми його здійснення. Однак не форма визначає характер діяльності, а навпаки. Кримінально-процесуальна діяльність реалізується у формах, що передбачені кримінально-процесуальним законом, а адміністративна – відповідно в адміністративно-процесуальних» [144, с. 14].

Варто визнати справедливою думку О. В. Бауліна про те, що «бажання деяких процесуалістів вмістити у визначення дізнання відразу всі напрямки діяльності органів дізнання заважає розкриттю його сутності» [130, с. 16]. Таким чином, «кримінальна процесуальна діяльність органів дізнання» – поняття більш широке, ніж діяльність органів дізнання щодо провадження безпосередньо дізнання (розслідування).

Слід зазначити, що необхідність реформування кримінального процесуального законодавства спричинила не лише появу діаметрально

протилежних поглядів щодо нового змісту інститутів процесуальних повноважень органу дізнання, його компетенції, а продемонструвало необхідність консолідації зусиль усіх вчених щодо вирішення завдань кримінального процесу. У руслі розбудови нових положень кримінального процесуального законодавства у науці також здійснюються відповідні кроки. Тенденції розвитку реалізації процесуальних повноважень органів досудового розслідування, їх систематизації, функціонування визначаються як пріоритетні напрями у сфері боротьби зі злочинністю.

Теоретичні та практичні проблеми діяльності органу дізнання полягають в тому, що діяльність суб'єктів кримінального процесу залежить не тільки від виконання функцій та функціонального призначення, а й від конкретних напрямів роботи, механізму правового регулювання та виникаючих при цьому правовідносин між суб'єктами процесу. Визначаючи теоретичні основи кримінальних процесуальних функцій, компетенції органу дізнання та точки зору, які існують в літературі, ми можемо говорити про неоднозначність вирішення цих проблем стосовно процесуальної діяльності органу дізнання.

В умовах воєнних дій (і введеного в цьому зв'язку воєнного стану в Україні), збільшення кількості кримінальних правопорушень, реформування кримінального процесуального законодавства та органів кримінальної юстиції, процесуальний статус дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням не визначений та не досліджений. Водночас, така процесуальна форма обумовлена необхідністю процесуальної організації розслідування суспільно небезпечних діянь, які відрізняються від злочинів ступенем суспільної небезпеки, а її запровадження відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини щодо необхідності спрощення кримінального правосуддя, а також забезпечення розгляду справи судом упродовж розумного строку.

Суб'єктами, уповноваженими здійснювати розслідування кримінальних проступків (дізнання), відповідно до ч. 3 ст. 38 КПК України, є: 1) підрозділи

дізнання органів Національної поліції; органів безпеки; органів Бюро економічної безпеки України; органів Державного бюро розслідувань; Національного антикорупційного бюро України або 2) уповноважені особи інших підрозділів вищезазначених органів [70].

Тут варто наголосити, що спроби створення в органах внутрішніх справ (Національній поліції України) спеціальних підрозділів – відділів дізнання неодноразово піддавалися критиці з боку науковців і практиків. Так, на думку В. М. Тертишника, це «...дорівнює створенню в системі МВС ще одного малопрофесійного і в юридичному плані недостатньо підготовленого для здійснення процесуальної діяльності слідчого підрозділу, співробітники якого покликані працювати на найбільш відповідальному етапі розслідування» [169, с. 140]. О. В. Сачко також вказує на «...недоцільність створення окремих підрозділів, які будуть займатися виключно процесуальною діяльністю щодо провадження дізнання, з огляду на те, що таке автономне утворення буде дещо відірваним від інформаційних джерел, з яких черпають інформацію інші співробітники, а також на ризик, що у такі підрозділи можуть делегуватися найменш професійні співробітники інших підрозділів». Також, на думку названого науковця, «...новоствореним самостійним підрозділам дізнання важко буде налагоджувати взаємодію з іншими службами для забезпечення ефективної своєї діяльності». Крім того, автор пропонує «...виконання функції дізнання покласти на Національну поліцію України, з огляду на те, що детективи та слідчі НАБУ, ДБР, СБУ та інших слідчих органів мають зосереджувати увагу на найбільш тяжких корупційних та інших економічних злочинах і злочинах проти державної безпеки і не відволікатися на здійснення проваджень щодо малозначних кримінально-караних діянь» [142, с. 172].

Водночас Р. Н. Гасанов вважає доцільним встановлення на законодавчому рівні можливості «...здійснення дізнання у кримінальному процесі не тільки слідчими, а й іншими працівниками компетентних правоохоронних органів, оскільки кримінальні проступки є менш суспільно

небезпечними кримінальними правопорушеннями, а тому до їх досудового розслідування, яке є спрощеним, недоцільно залучати слідчих, які мають концентруватися на розслідуванні більш небезпечних кримінально караних діянь» [23, с. 4].

Підрозділи дізнання є структурними підрозділами апарату центральних та територіальних органів Національної поліції; органів безпеки; органів Бюро економічної безпеки України; органів Державного бюро розслідувань; Національного антикорупційного бюро України, які відповідно до кримінального процесуального законодавства здійснюють досудове розслідування кримінальних проступків, віднесених до їх підслідності [70]. Начальник підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України є керівником органу дізнання. В разі відсутності підрозділу дізнання, повноваження керівника органу дізнання покладаються на керівника органу досудового розслідування (п. 7-1 ст. 3 КПК України) [70].

Варто зауважити, що в Україні діє низка інституцій, діяльність яких спрямована на охорону й захист прав і свобод людини та громадянина. Одним із таких інститутів є Національна поліція України як орган, уповноважений здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Досудове розслідування, відповідно до законодавства України, виявляється у двох формах – досудове слідство та дізнання [165, с. 626]. Сьогодні підрозділи дізнання органів Національної поліції розслідують більше ніж 90 % кримінальних проступків [66], а у Законі України «Про Національну поліцію» чітко зазначено завдання щодо запобігання кримінальним правопорушенням такою державною інституцією, а саме: здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення та ін. [122].

На думку Д. М. Тичини, «у будь-якій державі структурні елементи системи суб'єктів запобігання злочинам взаємопов'язані по вертикалі і горизонталі кримінальними процесуальними нормами та впливають один на одного. Одночасно кожен суб'єкт, у тому числі будь-який структурний підрозділ правоохоронних органів, має системну ознаку, тобто певний комплекс властивостей і якостей, які не можуть бути зведені лише до арифметичної суми складових» [172, с. 156].

Статус дізнавача визначений у ст. 40-1 КПК України. Дізнавачем є службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених КПК України, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків (п. 4-1 ст. 3 КПК України). Дізнавач, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення дізнавача (ч. 4 ст. 40-1 КПК України). Таким чином, дізнавач наділений правом приймати рішення через власне внутрішнє переконання, ґрунтуючись на положеннях ст. 2 КПК України, за винятком випадків, коли закон передбачає отримання згоди прокурора чи слідчого судді. Дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого (ч. 1 ст. 40-1 КПК України). Слід зауважити, що дізнавач користується повноваженнями слідчого лише в межах досудового розслідування кримінальних проступків. Якщо при здійсненні дізнання буде встановлено, що особа вчинила злочин, дізнавач за погодженням із прокурором надсилає матеріали кримінального провадження керівнику органу досудового розслідування з урахуванням підслідності (ч. 4

ст. 218 КПК України) [11, с. 15; 70]. У той же час, дізнавач наділений особливими (притаманними лише йому) повноваженнями, такими як:

1) починати дізнання за наявності підстав, передбачених КПК України (п. 1 ч. 2 ст. 40-1, ч. 1 ст. 214, ст. 298 КПК України);

2) проводити огляд місця події (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214 КПК України), обшук затриманої особи (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, ч. 6 ст. 298-2 КПК України), опитувати осіб (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214 КПК України), вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, ст. 298-3 КПК України), а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених КПК України (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, ст. 300 КПК України);

3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, установлених КПК України, відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40-1, ч. 1, 2 ст. 41 КПК України);

4) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (п. 4 ч. 2 ст. 40-1, ст. 300, ч. 3 ст. 214 КПК України);

5) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру у вчиненні кримінального проступку (п. 5 ч. 2 ст. 40-1, ст. 298-4 КПК України);

6) за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження (п. 6 ч. 2 ст. 40-1, ст. 301 КПК України);

7) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст. 284 КПК України (п. 7 ч. 2 ст. 40-1, ст. 284, 298-5 КПК України);

8) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України (п. 8 ч. 2 ст. 40-1, ст. 214 КПК України) [70].

Дізнавач зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі (ч. 3 ст. 40-1 КПК України, наказ Офісу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 30.09.2021 р. № 309 [123]), а також він несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення дізнання (ч. 1 ст. 40-1 КПК України) [70].

Незважаючи на те, що із введенням в Україні воєнного стану законодавець не вніс змін до ст. 40-1 КПК України, що безпосередньо присвячена особливим (притаманним лише йому) повноваженням дізнавача, відповідні зміни вносилися до інших норм кримінального процесуального закону [116], присвячені в тому числі процесуальним діям, суб'єктом проведення яких і виступає дізнавач.

Зокрема, як зазначають із цього приводу С. Р. Тагієв, М. С. Пузирьов, С. В. Івашко, «...з початком воєнного стану законодавець вніс велику кількість змін до КК України та КПК України. Системним аналізом змін до КПК України встановлені нововведення щодо проведення слідчих (розшукових) дій, порядку прийняття процесуальних рішень. Не залишив поза увагою законодавець і питання НСРД. Хоча варто зазначити, що істотних, радикальних змін до інституту НСРД законодавець не вніс. І цьому є теоретичні пояснення. Адже НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України. А тому суттєві зміни до інституту НСРД потягнуть за собою зміни до всіх, без виключення, норм та інститутів КПК України. Щодо внесених змін до КПК України. Зміни стосувались назви та порядку проведення одного виду НСРД. Так, окрім зміни назви НСРД у ст. 268 КПК України – установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), норму закону доповнено ч. 5. Законодавець визначив, що не потребує дозволу слідчого судді установлення

місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) за заявою його власника. При цьому, залишилась норма щодо установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248–250 КПК України» [153, с. 80].

Також, аналізуючи повноваження дізнавача, варто запропонувати доповнити ст. 40-1 КПК України правом дізнавача проводити опитування з використанням аудіо-, відеофіксації такого опитування та долучення матеріального носія інформації до матеріалів провадження як джерела доказів [165, с. 627].

Сутність дізнання полягає в максимально швидкому задіянні інституту досудового розслідування, що передбачає залучення всіх організаційних і процесуальних ресурсів у межах, визначених законодавством України, для відновлення прав і свобод людини та громадянина. Усе це передусім має запобіжний характер, але дії, які безпосередньо вчиняє дізнавач у досудовому розслідуванні, безперечно, мають процесуальний характер. Таким чином, зазначене вище визначає зміст цього процесу з позиції кримінології.

У свою чергу, сутність дізнання як форми організації досудового розслідування в стислі строки полягає в тому, щоб спеціально уповноважена посадова особа максимально швидко склала план досудового розслідування, розподілила завдання між усіма учасниками сторони обвинувачення для якомога швидшого, повного та всебічного дослідження наявних доказів, з метою презентації процесуальному керівнику результатів цієї діяльності й направлення до суду матеріалів кримінального провадження.

Запровадження інституту дізнання (спрощеного досудового розслідування) є одним із найбільш раціональних кроків на шляху до посилення ефективності (зокрема збільшення коефіцієнта корисної дії одного працівника) функціонування органів досудового розслідування, адже спрощення окремих кримінальних процесуальних процедур, особливостей структурної організації та форм взаємодії не тільки дає змогу суттєво

пришвидшити досудове розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень, а й запобігти вчиненню злочинів [165, с. 627].

При досудовому розслідуванні у формі дізнання дізнавач зобов'язаний швидко і повно розкрити кримінальне правопорушення, викрити винних та забезпечити правильне застосування закону з тим, щоб «кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений» (ст. 2 КПК України) [70], а також, як було зазначено вище, виявити причини і умови, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, та вжити заходів до їх усунення (ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію») [122]. Звідси – дізнавач наділений двома основними функціями: розслідування кримінальних проступків та профілактика кримінальних правопорушень.

Органи дізнання можуть і повинні брати участь у запобіганні кримінальним правопорушенням, позаяк у сьогоднішніх умовах це необхідно робити: 1) у межах повноважень, передбачених існуючими функціями; 2) відповідно до вимог КПК України, який надає дізнавачу ще більше можливостей із запобігання кримінальним правопорушенням кримінальними процесуальними засобами. Фактично вся діяльність дізнавачів у кримінальному процесі спрямована на запобігання кримінальним правопорушенням [165, с. 628].

У цьому аспекті, варто зауважити, що КПК України [70] закладає дієві процесуальні механізми реалізації норм кримінально-правового запобігання кримінальним правопорушенням, визначаючи, по-перше, суб'єктів цієї діяльності, по-друге, форми запобігання, по-третє, процесуальний порядок його здійснення. Водночас, у ст. 91 КПК України визначено предмет доказування у кримінальному провадженні, але у ній не йдеться про те, що підлягають доказуванню причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Необхідно також визнати, що через відсутність у КПК України окремої норми про обов'язок сторони

обвинувачення доказувати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, виникла проблема з реалізацією ч. 1 ст. 1 КК України, згідно з якою одним із його основних завдань є запобігання кримінальним правопорушенням. Коментуючи цю норму, М. І. Мельник та М. І. Хавронюк зазначають, що «законодавець вказує на запобіжне завдання кримінального закону. Його норми мають застосовуватись так, щоб не лише карати винних осіб за вчинені злочини, а й запобігати вчиненню нових злочинів» [100, с. 12].

Якщо КПК 1960 р. у ст. 23, 23-1 прямо передбачав виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів [71], то КПК України 2012 р. взагалі не передбачає такої функції в органів досудового розслідування. На жаль, вкотре думки вчених-процесуалістів залишилися за межами законодавчого процесу при прийнятті КПК України 2012 р., що не відповідає логіці соціального розвитку та науковим засадам реформування кримінального процесуального законодавства України.

Очевидно, що без виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, не можна вести мову про всебічність та повноту проведеного досудового розслідування. У деяких випадках ці обставини спроможні навіть розкрити механізм події кримінального правопорушення, охарактеризувати особу підозрюваного, свідчити про наявність або відсутність обставин, які обтяжують чи пом’якшують покарання, тобто мають пряме відношення до предмету доказування, визначеного у ст. 91 КПК України [165, с. 628].

У цьому зв’язку зазначимо, що пропозиції стосовно доповнення КПК України відповідними нормами, котрі спрямовані на вдосконалення кримінолого-запобіжної функції дізнавача, наведено нами в підрозділі 3.1 дисертації.

Отже, на нашу думку, під органом дізнання слід розуміти передбачені кримінальним процесуальним законом державні органи (установи) і службові особи, уповноважені здійснювати в межах своєї компетенції досудове

розслідування кримінальних проступків та здійснювати інші повноваження, передбачені чинним законодавством, що виникають у зв'язку з їх безпосередніми функціональними обов'язками.

Дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням характеризується такими кримінологічними ознаками:

– є службовою особою органу сектора безпеки, що виконує правоохоронну функцію;

– протидія злочинності для дізнавача є основною задачею процесуальної діяльності;

– вирішує завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних проступків у межах визначених КПК України повноважень і таким чином здійснює діяльність із запобігання кримінальним правопорушенням на різних стадіях кримінальної протиправності й сприяє усуненню рецидиву;

– механізм діяльності дізнавача із протидії злочинності полягає у системі форм, методів і засобів щодо запобігання (профілактики й попередження) та реагування (виявлення, припинення, розкриття і розслідування) на кримінальні правопорушення;

– такий механізм маю свою специфічну функціональну побудову: спочатку відбувається реагування на протиправне діяння, а у процесі розслідування кримінального проступку здійснюється запобігання новим кримінальним правопорушенням;

– у діяльності дізнавача реалізується кримінологічна політика держави;

– дізнавач наділений спеціальними повноваженнями щодо протидії злочинності (здійснює безпосереднє управління і координацію окремими напрямами запобігання кримінальним правопорушенням; виявляє та пізнає об'єкти запобіжного впливу, інформує про них інших суб'єктів; виконує запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ і процесів, захисту соціальних благ та особи; реалізує заходи щодо відвернення і припинення кримінальних правопорушень).

Підводячи підсумки підрозділу, зауважимо, що кардинальні зміни в житті суспільства, які пов’язані зі збройною агресією рф проти України, супроводжуються зростанням злочинності, а тому утвердження режиму законності, який ґрунтується на визначальній ідеї верховенства права, пошук шляхів удосконалення напрямів запобігання кримінальним правопорушенням й профілактичної діяльності суб’єктів сторони обвинувачення та необхідності врахування цих обставин у правотворчій діяльності зумовлюють необхідність подальшого наукового дослідження запобігання кримінальним правопорушенням дізнавачем.

Під профілактичним завданням необхідно розуміти вказану в законі та ту, що випливає із конкретних обставин кримінального провадження, об’єктивно існуючу форму правового впливу, яка обумовлює діяльність дізнавача виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку, та вживати заходи щодо їх усунення. Водночас, процесуальна діяльність такого суб’єкта є засобом вирішення профілактичного завдання, яке стоїть перед ним [165, с. 628–629].

Таким чином, процесуальна діяльність дізнавача як суб’єкта запобігання кримінальним правопорушенням – це система заходів, які вживає дізнавач з метою стримування зростання злочинності і по можливості зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин і умов, що їй сприяють, а також через недопущення та припинення окремих конкретних кримінальних проступків.

Механізм кримінологічної діяльності дізнавача полягає у системі форм, методів і засобів щодо запобігання (профілактики й попередження) та реагування (виявлення, припинення, розкриття і розслідування) на кримінальні правопорушення в межах повноважень, визначених процесуальним законом, шляхом розслідування кримінальних проступків. Зазначений механізм має свою специфічну функціональну побудову: дізнавач спочатку відповідним чином реагує на факт вчинення кримінального проступку, а під час кримінального провадження здійснює запобігання новим

кримінальним правопорушенням, і такий процес триває постійно.

Кримінологічна діяльність дізнавача здійснюється на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях запобігання кримінальним правопорушенням. Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням, що здійснюється дізнавачем, полягає у його процесуальній діяльності, що спрямована на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінант, які породжують і сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь, а також на підвищення рівня ефективності реалізації заходів державної кримінологічної політики. У свою чергу, спеціально-кримінологічна діяльність – це один із видів запобіжної діяльності, суб'єктом якої виступає дізнавач, та яка передбачає сукупність заходів кримінологічної профілактики, відвернення й припинення суспільно небезпечних діянь, що спрямовані на блокування детермінант, які породжують і сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також на недопущення їх реалізації на різних стадіях кримінальної поведінки.

Висновки до розділу 1

1. Виокремлено сім періодів розвитку інституту дізнання у кримінальному процесі України, а саме:

1) *звичаєвий* – у цей період розвиток соціально-політичного й економічного устрою держави відбувається через призму рецепції римського права шляхом запровадження візантійського церковного права на території Київської Русі, а також створення перших прообразів правоохоронних органів і спрощеного правосуддя (XI ст. – II пол. XV ст.);

2) *козацький* – досягнення інститутом дізнання самостійності в межах розшукової форми кримінального судочинства, його закріплення та розширення (козацько-звичаєве, польське, литовське, російське законодавство) (1529 р. – II пол. XVII ст.);

3) *імперський* – вперше безпосередньо згадується про підрозділи дізнання як про орган, відбувається окреслення його завдань і функцій у зв'язку з переходом від розшукової форми кримінального процесу до змішаної, зміцнення ролі правоохоронної системи, розвиток змагальних засад судочинства та гарантій слідчої діяльності й закріпленням їх у Судових Статутах, а також реалізація їх у правозастосовній діяльності. Разом із тим, у цей період дізнанню був властивий позапроцесуальний характер, а його метою було з'ясування злочинного характеру події і встановлення умов для провадження у справі (1864–1917 рр.);

4) *радянський* – для цього періоду була характерна ліквідація інституту дізнання як незалежної форми досудового слідства по нетяжким злочинам й наділення його функціями по збору доказової інформації в справах про кримінальні правопорушення (1917–1960 рр.);

5) *перехідний* (1960–2012 рр.) – відновлення законодавчого закріплення інституту дізнавачів у кримінально-процесуальному законодавстві, його правова регламентація; наділення їх профілактичними функціями; розширення повноважень;

6) *незалежний* (2012–2020 рр.) – трансформація форм досудового розслідування: дізнання та досудове слідство, однак повноцінного праксеологічного розвитку інститут дізнавачів так і не набув;

7) *сучасний* (2020 р. – наш час) – із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII [115] в Україні з 1 липня 2020 р. запроваджено інститут кримінальних проступків. У зв'язку з цим, в умовах сьогодення, відповідно до КПК України (ч. 1 ст. 215), досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання [70].

2. У процесі дослідження стану наукової розробленості кримінологічних проблем проведення дізнання у кримінальних

провадженнях по кримінальним проступкам визначено, що на сьогодні питання такої форми здійснення досудового розслідування залишається малодослідженим в силу закріплення даного інституту в кримінальному процесуальному законодавстві. В окремих наукових працях фрагментарно досліджено не тільки питання сутності діяльності дізнавача як суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин, а також питання досудового розслідування кримінальних проступків. Поряд із тим, на сьогодні відсутні комплексні розробки питань кримінологічної діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням.

3. В умовах воєнних дій (і введеного в цьому зв'язку воєнного стану в Україні) збільшення кількості кримінальних правопорушень, реформування кримінального процесуального законодавства та органів кримінальної юстиції, процесуальний статус дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням не визначений та не досліджений. Водночас, така процесуальна форма обумовлена необхідністю процесуальної організації розслідування суспільно небезпечних діянь, які відрізняються від злочинів ступенем суспільної небезпеки, а її запровадження відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини щодо необхідності спрощення кримінального правосуддя, а також забезпечення розгляду справи судом упродовж розумного строку. На підтвердження, у 2020 р. з числа кримінальних правопорушень злочини склали 262 339 (72,7 %), а кримінальні проступки – 98 283 (27,3 %), у 2021 р. відповідно – 220 736 (68,7 %) та 100 707 (31,3 %), у 2022 р. відповідно – 289 093 (79,7 %) та 73 543 (20,3 %), у 2023 р. відповідно – 379 357 (79,8 %) та 96 238 (20,2 %), з яких серед останніх 55 433 (15,6 %) потерпілих, повідомлено про підозру у 50 858 кримінальних провадженнях, з обвинувальним актом до суду направлено – 49 110 проваджень (51,0 %). З огляду на такі показники статистичної звітності залишається відкритим питання запобігання дізнавачами кримінальним правопорушенням. Наявність означеної проблематики потребує наукового узагальнення як практики застосування

кримінального процесуального законодавства України про процесуальну профілактичну діяльність дізнавача, так і з'ясування можливостей підвищення її ефективності в умовах, коли така діяльність не визначена законодавцем.

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [132; 158; 164; 165].

РОЗДІЛ 2
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЗНАВАЧА ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

2.1. Мета та завдання діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням

Конституція України закріплює історично зумовлений пріоритет розвитку суспільства: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю» [59]. У часи глобалізації та суттєвих змін у політичних, соціально-економічних, ідеологічних цінностях України, злочинність стала серйозною загрозою для національної безпеки та демократичного розвитку українського суспільства. Руйнівні процеси, що виникли під час переходу до ринкової економіки в Україні, а також військові дії на її території, значно посилили соціальну незахищеність населення, про що свідчить зростання рівня злочинності. Відтак, перед кримінологічною наукою постали нові виклики, які потребують як теоретичного, так і практичного дослідження. Більше того, створення демократичної правової держави неможливе без запобігання кримінальним правопорушенням.

На думку О. М. Джужі та В. В. Василевича, «боротьба зі злочинністю – складна системна діяльність, що являє собою єдність трьох підсистем: попередження злочинності, запобігання кримінальним правопорушенням та правоохоронна діяльність. Це одна зі сфер соціального управління, що забезпечує вплив: а) на причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; б) на саму злочинність з метою попередження та припинення її самодетермінації, недопущення рецидиву кримінальних протиправних діянь» [34, с. 380].

У контексті предмету дослідження, А. П. Закалюк запропонував термін «запобігання злочинам» вважати родовим, у рамках якого, залежно від міри

сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов’язаного з цим моменту їх реалізації, виділяти профілактику, яка здійснюється до формування злочинного умислу; попередження, що відбувається після сформування злочинного умислу до початку вчинення злочину, та припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально-караних дій» [45, с. 13–14]. Продовжуючи власні міркування, авторитетний український кримінолог відмічав, що «мета запобігання злочинності полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії» [44, с. 324].

У свою чергу, за твердженням О. М. Литвинова, «мета протидії злочинності полягає у комплексному забезпеченні безпеки і надійного захисту охоронюваних цінностей і благ від злочинних посягань на конституційні права і свободи громадян, політичні, економічні та соціальні інститути громадянського суспільства, матеріальні і духовні надбання Українського народу, територіальну цілісність, незалежність і суверенітет країни» [84, с. 379].

Розглянувши теоретичні позиції, зазначимо, що практична сторона запобігання злочинності пов’язана з діяльністю спеціального кола органів кримінальної юстиції, що уповноважені державою на виявлення, розкриття, попередження і припинення протиправних діянь. При цьому розвиток нових економічних формацій знаходить своє втілення і в організації та регламентації діяльності цих структур. Практична ж реалізація ними своїх повноважень – неминучий об’єкт критики, тому що їх діяльність і в умовах соціалізму, і в умовах ринкових відносин, пов’язана із застосуванням заходів примусу. Позначається і спрямованість державної, у тому числі правової, політики в розглянутій сфері суспільних відносин, виходячи з конкретних реалій. Проте, як відмічається у спеціальних джерелах, «...існування в суспільстві злочинності неминуче вимагає застосування засобів і методів впливу на неї» [183, с. 652–653]. За таких обставин мета запобігання

кримінальним правопорушенням є основною для дізнавача та проявляється у різних формах.

Сутність дізнання полягає в максимально швидкому задіянні інституту досудового розслідування, що передбачає залучення всіх організаційних і процесуальних ресурсів у межах, визначених законодавством України для відновлення прав і свобод людини та громадянина. Така діяльність передусім носить організаційний характер, але дії, які безпосередньо вчиняє дізнавач у досудовому розслідуванні, безперечно, мають процесуальний характер. Тож зазначене вище визначає зміст цього процесу з позиції кримінології [161, с. 320].

Мета окреслює стратегічний рівень діяльності у сфері боротьби зі злочинністю, а завдання є проявом тактики запобігання кримінальним правопорушенням, які деталізують загальну та спеціальну мету. Завдання деталізують мету, зважаючи на те, що категорія «завдання» означає цілі, досягнення яких бажане до визначеного моменту часу в межах періоду, на який розраховано управлінське рішення [112]. Якщо мета діяльності дізнавача – це стратегічний рівень діяльності, то завдання є проявом тактики запобігання кримінальним правопорушенням. У зв’язку із цим, завдання знаходяться у безпосередній залежності від кримінальної процесуальної діяльності.

Аналізуючи доктринальні підходи, наявні в галузевій юридичній наці в досліджуваній сфері, варто звернути увагу на те, що «здійснюючи правоохоронну функцію, держава вирішує завдання, що стоять перед нею, перш за все з правової охорони та правового управління суспільством» [21, с. 8]. У свою чергу, «завдання правоохоронної системи держави – це основні цілі організації та діяльності правоохоронних органів держави, що спрямовані на гарантування безпеки та захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, держави та суспільства загалом, з метою збереження суверенітету, територіальної

цілісності держави, а також створення умов для якнайшвидшого відновлення порушених прав і свобод» [138, с. 129].

Загальна мета діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням є тотожною меті діяльності інших органів правопорядку. Вона випливає з їх призначення – забезпечення кримінологічної безпеки суспільства [97]. Таким чином, з кримінологічної точки зору загальну мету функціонування органів сектора безпеки варто розглядати як забезпечення кримінологічної безпеки.

На рівні буденної свідомості безпека розуміється як «...стан і міра захищеності суб'єкта від загроз, шкоди, або збитку. Безпека в загальному значенні як відсутність небезпеки – широке поняття, що оцінює стан системи взаємовідносин між людьми, які здійснюються безпосередньо або опосередковано» [87]. Причому в основі цих відносин лежать інтереси в тій чи іншій сфері життєдіяльності. У словнику української мови безпека визначається як «відсутність небезпеки, збереження та надійність» [146, с. 367].

Український учений – фахівець-безпекознавець В. А. Ліпкан доходить справедливого висновку, що «безпека на рівні суспільної свідомості виступає як відсутність небезпеки, збереження чи надійність, і це поняття вживається стосовно найрізноманітніших процесів, як природних, так і соціальних» [86, с. 27]. Воно відображає не просто своєрідні властивості феномену безпеки в тій або іншій сфері діяльності, а містить загальні й типові характеристики усіх сфер процесу життєдіяльності, що в сукупності спрямовані на виживання як соціальної системи загалом, так і особи, суспільства й держави зокрема. Класичним доктринальним визначенням поняття безпеки може бути формулювання, запропоноване американським політологом А. Уолферсом, а саме: «Безпека в об'єктивному плані припускає відсутність загроз набутим цінностям, в суб'єктивному – відсутність страху відносно того, що цим цінностям буде завданий збиток» [198]. Із цього

визначення слідує, що безпека – це умова існування особи, суспільства і держави, яка дозволяє зберігати накопичені цінності.

Не можна не погодитись із твердженням Т. В. Мельничук, що кримінологічну безпеку не можна розглядати лише як ідеальний стан захищеності, до якого варто прагнути. Це пов'язано, на її думку, «...з активним розвитком соціуму, що неминуче зумовлює як позитивні зрушення, так і ризики економічного, психологічного, культурологічного та криміногенного характеру. Але стан окремої особи, соціальної групи, держави або суспільства в цілому, за якого громада здатна контролювати криміногенні ризики, результативно протидіяти злочинним проявам та використовувати можливості сталого розвитку, не відчуваючи страху перед суспільно небезпечними загрозами, можна вважати кримінологічною безпекою» [94, с. 52].

У свою чергу, під загрозою кримінологічній безпеці (кримінологічною загрозою) кримінологи пропонують розуміти «...не лише саму злочинність, але і систему криміногенних детермінантів, що створюють потенційну або реальну небезпеку для об'єктів кримінологічної безпеки на території країни. Наразі вирішення завдань з утримання злочинності на соціально прийнятному рівні, її зменшення, захисту суспільства, особи й держави від злочинних посягань не зводиться до заходів, адресованих тільки самій лише злочинності та її суб'єктам, а передбачає і вплив на жертв кримінальних правопорушень, надання їм необхідної допомоги з боку суспільства та держави. Необхідно своєчасно виявляти суб'єктивні й об'єктивні чинники, що впливають на виникнення кримінальних правопорушень і на зміну кількісних і якісних характеристик злочинності. Безперечно, найдієвішим є комплексний підхід до розуміння соціальної практики, яка прагне мінімізувати масштаби та шкідливі наслідки злочинності. Саме тому особливого значення набуває проблема побудови адекватної системи кримінологічної безпеки» [97, с. 157].

Відтак, «забезпечення кримінологічної безпеки – це діяльність держави, суспільства в цілому та їх інститутів, що ґрунтується на принципах комплексного програмування та планування, мета якої полягає у досягненні та підтримці соціально прийнятного рівня захищеності основних прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів держави від злочинних посягань. Стратегія забезпечення кримінологічної безпеки є складовою частиною більш глобальних стратегій; її мета полягає в недопущенні прояву криміногенних (стимулюючих злочинність) і, власне, кримінальних (проявів злочинності в конкретних кримінально караних діяннях) загроз національному та міжнародному спокою» [97, с. 431].

Таким чином, *загальна мета діяльності випливає з призначення органів сектора безпеки держави, а саме забезпечення кримінологічної безпеки (захист прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів держави від кримінальних протиправних посягань). У системі кримінальної процесуальної діяльності дізнавача важливе місце посідають заходи щодо запобігання кримінальним правопорушенням, які здійснюються органами дізнання під час розслідування кримінальних проступків* [161, с. 321].

У зв’язку з викладеним потребує дослідження питання боротьби зі злочинністю й у контексті окреслення проблеми запобігання як дієвого засобу забезпечення національної безпеки держави.

Для позначення превентивної діяльності як запобігання кримінальним правопорушенням у кримінології застосовують терміни «запобігання», «профілактика», «попередження», «відвернення», «припинення». Зауважимо, що до сьогодні в юридичній науці ведеться полеміка щодо змісту та співвідношення зазначених понять [44].

Проведений аналіз показав, що термін «запобігання кримінальним правопорушенням (злочинності)» за змістом є узагальнюючим для понять «профілактика», «припинення» та «відвернення» [161, с. 321].

Спеціальна мета діяльності дізнавача спрямована на виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України, шляхом реалізації визначених повноважень

у ст. 40-1 КПК України та спеціальних законах, які регулюють діяльність органів дізнання, зазначених у п. 4-1 ст. 3 КПК України, в яких одним із завдань таких органів виступає запобігання кримінальним правопорушенням. Зокрема, відповідно до ст. 2 КПК України, «завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [70].

Отже, до загальних завдань діяльності дізнавача слід віднести захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

До спеціальних завдань, які стоять на різних етапах розслідування, слід віднести завдання, визначені спеціальними нормативно-правовими актами, а саме:

– п. 2 та 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» – охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності [122];

– ч. 2 ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» – попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [127];

– ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» – Бюро здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення,

припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції [118];

– абз. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» – протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції [121];

– ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» – покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави [114].

Відповідно до п. 1 розд. II Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України (затвердженого наказом МВС України від 20 травня 2020 р. № 405), «на підрозділи дізнання покладаються такі завдання:

– захист особи, суспільства та держави від кримінальних проступків;

– охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

– забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних проступків, віднесених до підслідності органів Національної поліції України;

– забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними проступками;

– виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних проступків, і вжиття заходів щодо їх усунення» [120].

Також, відповідно до нормативних приписів, «дізнавачі підрозділів дізнання зобов’язані вживати всіх передбачених законодавством заходів для забезпечення ефективності досудового розслідування кримінальних проступків. На підрозділи дізнання можуть бути покладені й інші завдання, визначені законодавством України» [120].

Виходячи з вищевикладеного, варто наголосити, що дізнавач спрямовує свої зусилля на:

а) запобігання підготовлюваним і негайне припинення вже початих кримінальних правопорушень;

б) найповніше виявлення у процесі розслідування причин кримінальних проступків і умов, які сприяли їх вчиненню;

в) вжиття необхідних заходів до їх усунення.

Конкретні завдання органів дізнання – різні, тому що різноманітні їх функціональні обов'язки. Завдання осіб, які провадять дізнання, хоч окремо і не визначені у законі, але зумовлені наявністю та випливають із завдань кримінального провадження (ч. 1 ст. 2 КПК України) і специфічних завдань стадії досудового розслідування [161, с. 322].

Такі завдання реалізовуються за допомогою повноважень, визначених ст. 40-1 КПК України. Зокрема, «дізнавач уповноважений:

– починати дізнання;

– проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії;

– доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, установлених кримінальним процесуальним законодавством, відповідним оперативним підрозділам;

– звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій;

– повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;

– за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;

– приймати процесуальні рішення, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 КПК України;

– здійснювати інші повноваження, передбачені кримінальним процесуальним законодавством» [70].

Окрім того, ст. 39-1 «Керівник органу досудового розслідування» КПК України частково врегульовує правовий статус керівника органу дізнання, закріплюючи повноваження, серед яких найвагомішими, на нашу думку, є такі: «визначати й відсторонювати (в установленому порядку) дізнавача, який здійснює дізнання; ознайомлюватися з матеріалами дізнання, давати дізнавачу письмові вказівки; уживати заходів для усунення порушень вимог законодавства в разі їх допущення дізнавачем» [70]. Такі засади уможливлюють не лише особисте здійснення керівником органу дізнання досудового розслідування кримінальних проступків, а й забезпечення здійснення такого процесу іншими його підлеглими, а також контроль за ними. Це безпосередньо позначається на якості та швидкості здійснення дізнання, а також сприяє ефективному виконанню всіма працівниками певного підрозділу дізнання покладених на них посадових і процесуальних обов’язків.

Варто зауважити, що у процесі розслідування повне вирішення комплексу кримінологічних завдань, які стоять перед органом дізнання, під час виконання цього виду процесуальної діяльності (тобто, власне дізнання), неможливе. Однак окремі з цих завдань можуть бути повністю реалізовані [161, с. 322–323].

Підводячи підсумки підрозділу, зазначимо, що запобіжна діяльність безпосередньо залежить від видів злочинних практик, які виявляє й розслідує дізнавач, а саме кримінальних проступків із реалізацією кримінологічної

складової – запобігання кримінальним правопорушенням шляхом первинного накопичення емпіричного матеріалу, створення інформаційно-аналітичної бази щодо причин та умов злочинності й визначення ефективних засобів запобігання. У такий спосіб забезпечується головне завдання – кримінологічна безпека, тобто такий об'єктивний стан захищеності від кримінальних протиправних посягань, за якого забезпечується недопущення вчинення кримінальних правопорушень, нейтралізація причин та умов, відвернення/відшкодування завданої шкоди. Забезпечення кримінологічної безпеки сприяє забезпеченню національної безпеки.

Запобігання кримінальним правопорушенням дізнавачем – це комплексна кримінологічна діяльність із виявлення, припинення кримінальних правопорушень, розслідування кримінальних проступків, встановлення їх причин та умов із метою недопущення настання суспільно небезпечних наслідків або їх рецидиву, відшкодування шкоди від кримінальних проступків, відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [161, с. 323].

2.2. Принципи організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням

Послідовне здійснення в Україні судово-правової реформи вимагає комплексного відновлення всіх галузей законодавства, у тому числі і кримінального процесуального. Конституція України проголошує, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, і, у зв'язку з цим, головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини» [59]. Це обумовлює необхідність приведення положень діючого кримінального процесуального законодавства у відповідність до

конституційних норм. При цьому видається актуальним, з погляду забезпечення захисту невід'ємних прав людини на свободу, невтручання в особисте життя, гарантування недоторканності житла тощо, розроблення та визначення сучасною наукою кримінального процесу принципів кримінального провадження.

Відповідно до загальнонаукових підходів, «принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – вихідне положення, що слугує підґрунтям певної сукупності фактів, теорії, науки (як теоретико-пізнавальна категорія), знаходиться в основі розуміння дійсності, пронизує всю систему знання і субординує його» [177, с. 525].

Категорія «принцип» у контексті такого соціально-правого явища, як кримінологічна політика, характеризується на ґрунті сутнісних ознак цієї філософської категорії в реальній сфері державної та суспільної діяльності, як і будь-яка інша базується на притаманних їй основоположних началах, які слугують її фундаментом та орієнтиром у процесі її формування, розвитку та вдосконалення [159, с. 481]. На думку В. В. Василевича, принципи у вказаній сфері соціальної діяльності:

«– об'єктивно виходять із самої цієї діяльності;

– містять у собі теоретико-пізнавальну складову цього процесу (зокрема в доктринальних положеннях кримінологічної політики та у процесі їх реалізації в кримінологічній практиці);

– допомагають розрізняти і визначати те, що лежить в основі кримінальної дійсності, у тому числі її кримінальної активності, а також в основі антикримінальної діяльності держави і суспільства як антикримінальної активності;

– визначають необхідність розгортання антикримінальної активності як виправданий і бажаний для суспільства закон руху і як логічний вираз пізнання прямого та зворотного зв'язків, у якому принцип є центральним поняттям, основоположною ідеєю, яка пронизує всі рівні кримінологічної

політики (доктринальний, правовий, зокрема правозастосовний, спеціально-кримінологічний та організаційно-управлінський);

– окреслюють систему логічно пов'язаних між собою структурних компонентів антикримінальної юстиції, а також прямих і зворотних зв'язків між елементами цієї системи і випливають певним чином одне з одного в єдиній функціональній структурі специфічних суспільних відносин» [17].

Відтак, принципи є основоположними орієнтирами у формуванні права, містяться в його змістовій частині. Вони допомагають виокремити сутність права та зосередити увагу на головних зв'язках, які існують у визначеній правовій системі. Завдяки принципам формується сама система безпеки, а також засоби реалізації її стратегії і тактики.

Проблематика принципів – предмет дослідження в численних загальнотеоретичних і галузевих роботах [181, с. 13–16].

О. І. Наливайком на підставі системи та змісту загальних принципів права зроблено намагання теоретичної розробки поняття й класифікації принципів правового захисту [99]. На жаль, класифікація принципів правового захисту відображає лише початковий етап теоретико-правової раціоналізації основних засад механізму правового регулювання правозахисних відносин. Це спроба впорядкування конституційних принципів, прямо або опосередковано регулюючу сферу правозахисних відносин [31, с. 111].

Т. М. Заворотченко відмічає існуюче в доктринальних дослідженнях ототожнення конституційно-правових принципів і конституційно-правових гарантій, хоча «...гарантії мають переважно теоретичне й наукове значення, тоді як поняття принципу істотно впливає на практичну реалізацію того або іншого конституційного права або свободи людини» [43, с. 24].

А. М. Колодій, використовуючи системний підхід у дослідженнях вітчизняної системи права, дійшов висновку, що «правові принципи поділяються на загальносоціальні принципи, власне принципи права (системні й структурні) та принципи правового регулювання» [58, с. 19–20].

У контексті предмета нашого дослідження інтерес становлять ті з системних (загальноправових, міжгалузевих, галузевих, інституціональних) і структурних (публічних і приватних, матеріальних і процесуальних, регулятивних і охоронних, об'єктивних і суб'єктивних) принципів права, які дозволяють розкрити й сформулювати зміст принципів механізму правового захисту особи, насамперед, у кримінальному процесі.

Відзначимо, що поряд із принципами юридичного процесу теоретиками (П. М. Рабінович [133], О. В. Фатхутдінова [175]) виділяються й принципи процесуальних проваджень, а також принципи процесуальних стадій юридичного процесу.

Аксіологічні інтенції кримінологічної парадигми, як визначає О. М. Дуфенюк, знаходять свій вияв у таких основних аспектах: «По-перше, глава 2 КПК України присвячена дискреції засад, які лежать в основі змісту та форми кримінального провадження. По-друге, з позиції філософсько-правового мислення фундаментальним є проголошення верховенства права (п. 1 ч. 1 ст. 7 КПК України), відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 1 ст. 8 КПК України), та поваги до людської гідності (п. 4 ч. 1 ст. 7 КПК України). Сутність цієї засади деталізовано у ст. 11 КПК України» [38, с. 230]. Визнання таких стандартів-принципів юридичної діяльності зумовили тенденції євроінтеграції та демократизації українського суспільства [6, с. 147].

У принципи, зазначає О. П. Кучинська, «...трансформуються ті ідеї про кримінальну процесуальну діяльність, які відповідають соціально-економічним умовам розвитку суспільства, а також політичним, ідеологічним та іншим процесам, які відбуваються у державі. Принципи права є такими правовими явищами, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальними основами – тими закономірностями суспільного життя, на яких побудована конкретна правова система. Перш ніж стати принципами, світоглядні ідеї формуються на основі пануючих у суспільстві

систем поглядів, переконань, ідеалів, життєвих або науково-теоретичних орієнтацій щодо кримінальної процесуальної діяльності. Ці ідеї проявляються у правосвідомості окремих індивідів, їх об'єднань або усього суспільства. Правосвідомість реалізується у теоретичних узагальненнях, правових теоріях, а останні, проходячи через об'єктивізацію законодавцем у нормах права, стають принципами кримінальної процесуальної діяльності» [79, с. 126–127].

У свою чергу, А. А. Бугайчук визнає можливість тлумачення за допомогою принципів усіх інших кримінально-процесуальних норм, оскільки «...перші по суті є положеннями, що виражають узагальнену характеристику змісту кримінально-процесуального права» [14, с. 76]. Натомість Г. М. Мамка визначив засади (принципи) кримінального процесуального права як правосистемне утворення, що визначає доктрину організації та здійснення кримінального провадження. Кожен окремий принцип має свою структуру та функції. Усі вони, на думку названого дослідника, «...незважаючи на різний рівень інтеграції норм права, загальнопроцесуальні (універсальні), галузеві (спеціальні), являють собою систему з багатьма різними функціональними компонентами та мають тісний взаємозв'язок між собою» [91, с. 37].

Найбільш обґрунтованою нам видається позиція М. М. Михеєнка, який в основу визначення «принципів» поклав таку сукупність властивостей: «1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах; 3) вони мають бути закріплені в нормах права; 4) принципи повинні повністю діяти у всіх або кількох стадіях процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне його скасування» [95].

Виходячи з цих критеріїв, М. М. Михеєнко визначає засади (принципи) кримінального процесу як «...закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі» [95].

Край дискусіям щодо визначення поняття і системи принципів (засад) кримінального провадження, здавалося б, був покладений законодавцем, який у КПК України 2012 р. вперше в історії вітчизняного законодавства надав перелік таких засад і сформулював їх зміст. Називаючи статтю 7 КПК України «Загальні засади кримінального провадження», законодавець підкреслив, що сформульовані в ній положення мають значення для кримінального провадження в цілому і поширюють свою дію на увесь період його здійснення. У частині 1 цієї статті визначено, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження [70].

Система зазначених в законі засад складається із двадцяти двох положень. До цієї системи, серед іншого, включено також фундаментальні права громадян будь-якої держави, що має ознаки правової (недоторканність права власності, особи, житла тощо), а також права, що містяться в міжнародних правових документах (договорах, конвенціях тощо).

Таким чином, *під принципами організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням запропоновано розуміти закріплені у Конституції України, чинних нормативно-правових актах керівні основоположні засади, на основі яких формуються певні правила поведінки у сфері кримінологічної діяльності, що визначають ефективність процесуальної діяльності дізнавача у запобіганні кримінальним правопорушенням. Така діяльність дізнавача орієнтована на результати, які досягаються на певних етапах досудового розслідування* [159, с. 482].

У філософії категорію ефективності визначають як «міру цільової можливості» [176, с. 44]. Нині загальновизнаним є визначення ефективності як співвідношення між досягнутими результатами і тією соціальною метою, що переслідувала відповідна діяльність. Таке визначення ефективності цілком може бути застосоване і для процесуальної запобіжної діяльності дізнавача.

З урахуванням наведеного виникає необхідність виявлення можливості оцінки діяльності дізнавача з погляду досягнення поставлених перед ним законом завдань.

Перш ніж розглянути це питання, необхідно зупинитися на деяких загальних питаннях співвідношення цілей запобігання із завданнями кримінального провадження. Дізнавач повинен чітко уявляти, для чого він здійснює процесуальну запобіжну (профілактичну) діяльність, до досягнення якого результату він повинен прагнути на кожному її етапі. Завданнями кримінального провадження (відповідно до ч. 1 ст. 2 КПК України) є: «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [70].

Завданням запобіжної діяльності є не повне викорінення злочинності, а ефективне зниження її кількісних та якісних показників, зменшення її дії на суспільство та державу, підвищення рівня особистої безпеки громадян, захисту їх законних прав та інтересів. Мета ж у всіх випадках одна – не допустити вчинення кримінального правопорушення або його повторення, як перспективна й усвідомлена дізнавачем об’єктивна реальність нашого

суспільства, має велику організаційно спрямовану роль, правильно орієнтує на досягнення найближчих, практично виконуваних завдань запобігання у зв'язку з конкретним кримінальним провадженням. Робота дізнавача з їх вирішення є обов'язком останнього, що випливає з вимог закону. Найближча мета формується поетапно в міру розвитку кримінальної процесуальної діяльності і є стосовно завдань кримінального провадження проміжною.

Оскільки у процесі запобігання, яке здійснює дізнавач, можемо розрізнити відповідні напрями та етапи, то і механізм практично досягнутої мети може бути усвідомлено з урахуванням названих понять та загальної класифікації мети у кримінальному процесі.

Практично досягнутими є всі цілі запобігання у вузькому змісті. Їх реалізація відбувається шляхом активного виконання дізнавачем правових розпоряджень щодо виявлення та вжиття заходів з усунення причин і умов кримінального проступку, тобто має суто правовий характер, утворюючи систему взаємозалежних і взаємообумовлених структурних елементів з подальшою метою запобігання кримінальним правопорушенням.

На шляху до вирішення головної, більш віддаленої мети, дізнавач реалізує дві проміжні, а саме:

– по-перше, виявлення і усунення умов, які сприяють вчиненню кримінального проступку, що вимагають негайного усунення (не пов'язаних з особою підозрюваного, обвинуваченого);

– по-друге, виявлення та усунення всіх обставин, що сприяють даному кримінальному проступку.

Мета формується в міру появи приводів і підстав вчинення процесуальних дій. Діяльність дізнавача у спрощеному кримінальному проваджені спрямована на те, щоб забезпечити всебічне, повне й об'єктивне розслідування кримінального проступку і тим самим вжити передбачених законом заходів щодо встановлення істини у проваджені, викриття винних у випадках встановлення ознак кримінального правопорушення, недопущення незаконного та необґрунтованого постановлення процесуального рішення.

Для досягнення цієї мети дізнавач аналізує наявні матеріали, вживає заходів щодо припинення протиправних дій, до закріплення його слідів у встановлені законом терміни. Завдяки виконанню зазначених проміжних цілей досягається «підсумковий» результат. Із досягненням проміжних цілей пов'язана доля наступних висновків дізнавача.

Тому ефективність проведення процесуальних дій необхідно розглядати у динаміці, як практичну діяльність дізнавача з реалізації цілей запобігання.

Знаючи сукупність цілей запобіжної діяльності, дізнавач більш вільний у доборі варіантів практичного вирішення. Метою огляду, наприклад, є виявлення слідів протиправного діяння та інших речових доказів, які мають значення для провадження (ст. 237 КПК України); обшуку – виявлення й вилучення прихованих доказів і документів, які вказують на причини і умови кримінального проступку (ст. 234 КПК України); таку мету переслідує і тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК України); мета експертизи – встановлення обставин, які сприяють кримінальному проступку, за допомогою спеціальних знань (ст. 69–72, 242, 243 КПК України); мета може досягатися і при слідчому експерименті (ст. 240 КПК України) [70] тощо.

Аналіз практики свідчить, що існує різний підхід до оцінки результатів діяльності дізнавачів з виявлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Критерії ефективності правового впливу на суспільні відносини мають пов'язуватися з найбільшим результатом у досягненні поставленої мети. Необхідно, на нашу думку, погодитися з думкою, що при визначенні ефективності «системи кримінальної юстиції» слід враховувати і соціально–політичні аспекти діяльності даної системи.

У юридичній літературі зазначається, що «міра часу і праці у такій роботі – це майже не вивчена проблема, проте вже поставлена на порядок денний» [37].

Наступна особливість полягає в тому, що процесуальна запобіжна

діяльність дізнавача є лише частиною всієї профілактики у кримінальному проваджені, здійснюваної на всіх його стадіях.

Тільки з урахуванням усіх згаданих особливостей запобіжної діяльності дізнавача за допомогою застосування поетапних критеріїв її окремо та всієї їхньої сукупності можна зрозуміти зміст ефективності кримінологічних заходів щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінального проступку. Критерії ефективності процесуальної запобіжної діяльності відображають результати досягнення визначеної мети, що формується у процесі її здійснення, та орієнтована на поетапні і підсумкові результати. На першому етапі досягається найближча мета. Ефективність може бути вимірювана:

– швидкістю, послідовністю, повнотою виявлення дійсних причин і умов, які сприяють вчиненню кримінального проступку;

– розробленням відповідних їм заходів запобігання;

– практичним виконанням цих заходів протягом визначеного законом терміну.

Ефективність названої діяльності визначається реальним усуненням дії факторів, що спричинили кримінальне протиправне діяння.

У зв’язку з цим питання про критерії процесуальної запобіжної діяльності дізнавача та ефективності їх реалізації варто розглядати з двох сторін:

– по-перше, в рамках цієї діяльності;

– по-друге, за її межами.

Наприклад, контроль за вжиттям заходів запобігання, що є результатом організації їх виконання, є похідним від процесуальної діяльності.

Критерій ефективності, врешті-решт, пов’язаний із забезпеченням вжиття заходів, викладених у процесуальних документах кримінального провадження, протягом визначеного у законі терміну, в оцінці отриманого повідомлення, з погляду відповідності пропозицій щодо усунення певних причин і умов кримінального проступку при його розслідуванні, характеру

вжитих з цією метою заходів запобігання кримінальним правопорушенням у майбутньому.

При цьому, за справедливим зауваженням В. І. Фаринника «ефективність запобігання забезпечується системою гарантій кримінального судочинства, внутрішніми та зовнішніми умовами ефективності функціонування всієї системи кримінальної юстиції та її складових – органів досудового розслідування» [174, с. 227].

Ефективність процесуальної діяльності дізнавача із запобігання кримінальним правопорушенням залежить і від деяких інших обставин. Профілактика продовжується за рамками кримінального процесу на підприємствах, в організаціях, установах, за місцем проживання громадян. Ця діяльність збагачується іншими, найчастіше пересічними лініями, діалектикою їх зв’язків, взаємодії і взаємопроникнення. Без аналізу цього механізму неможливо зрозуміти, пояснити і правильно визначити значення процесуальної запобіжної діяльності дізнавача для досягнення того результату, до якого прагне законодавець. Постає важливе і складне питання про ефективність контролю за подальшим досягненням мети запобігання.

Результат процесуальної запобіжної діяльності дізнавача буде корисним і повним, якщо всі елементи останньої діяльності працюють на боротьбу зі злочинністю, тобто забезпечення кримінологічної й національної безпеки.

Таке дослідження критеріїв ефективності запобіжної діяльності має велике практичне значення, тому що дає можливість з’ясувати не тільки недоліки роботи дізнавача із запобігання кримінальним проступкам, а й ті причини, впливаючи на які можна ефективно використовувати можливості профілактики, тим самим ще вище підняти її рівень – запобігати кримінальним правопорушенням [160, с. 473].

За результатами проведеного дослідження принципи організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням систематизовано на:

– *загальноправові* – визначені кримінальним процесуальним законодавством (верховенство права, законність, гуманізм, справедливість);

– *спеціальні* – притаманні кримінологічній діяльності дізнавача, визначаючи критерії ефективності його діяльності як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням (всебічність, своєчасність, послідовність, повнота виявлення певних обставин, які сприяють вчиненню кримінального протиправного діяння, неупередженість їх дослідження) [159, с. 482].

Такі принципи організації та діяльності дізнавача «утворюють цілісну систему, елементами якої є окремі визначені принципи, що мають певні особливості. Ця система функціонує через об'єктивні взаємозв'язки її елементів» [143, с. 224].

Розглянемо зазначені принципи в контексті діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням більш детально.

Права і свободи людини і громадянина мають бути загальними й рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи [134]. Верховенство права – це «панування права в суспільстві» [134], принцип, що характеризується

«верховенством розуму та пов'язується з такими морально-правовими цінностями, як справедливість, рівність, свобода, добро, гуманізм» [92].

Характеризуючи принцип *верховенства права* у кримінологічній політиці, слід сприйняти його як усвідомлено визнану та виважену установчу й регулятивну концепцію юридичного аналізу в межах теорії та юридичної практики. Як зауважує С. П. Головатий, «відтоді, як принцип верховенства права було імплементовано у вітчизняну систему права (Конституційний договір 1995 р.) та унормовано як один із засадних приписів українського основоположного акта (Конституція України 1996 р.), і донині в Україні не було здійснено комплексного, системного, спеціального дослідження сутності того явища, яке в західному світі постало як «Rule of Law», а в українському середовищі відоме як верховенство права» [28, с. 3].

Засновуючи свою позицію на досягненні мети запровадження верховенства права як європейського стандарту на національному рівні, зокрема в кримінологічній політиці держави, слід погодитися з висновком С. П. Головатого стосовно того, що «принцип верховенства права в контексті заснування, існування та розвитку Ради Європи – це одночасно і політичний, і юридичний принцип. Політичний принцип верховенства права слугує основою діяльності і Ради Європи (як принцип міжнародних відносин), і її держав-членів (тобто як принцип внутрішньої політики держав-членів та їхніх органів). Юридичний принцип верховенства права слід сприймати як такий, на якому має ґрунтуватися політична та юридична системи кожної держави, що зобов'язана підтримувати її в статусі члена Ради Європи, а також на основі (або з урахуванням) якого формулює і виносить свої рішення Європейський суд з прав людини в Страсбурзі» [28, с. 27].

Практика Європейського суду з прав людини переконливо доводить, що принцип верховенства права слугує підґрунтям усієї Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як цілісного документа, «живої і динамічної концепції» (Делійський конгрес Міжнародної комісії юристів, 1959 р.) і є тим основоположним принципом «демократичного суспільства, де

доведена нерозривність зв'язку між принципом верховенства права і принципом прав людини, а також прийняття аксіоми щодо ідеї невіддільності прав людини від верховенства права». У цьому контексті слід зазначити визначальну подію на шляху впровадження в український конституційний правопорядок зазначених цінностей конституціоналізму – закріплення у ст. 8 Конституції України принципу верховенства права [16].

Варто погодитися з С. П. Головатим щодо структури та юридичного змісту принципу верховенства права на засадничих елементах широкої доктрини верховенства права, до яких належать: «доктрина природних прав людини; доктрина суспільного договору в межах ліберального юридичного вчення; власна доктрина верховенства права: заперечення свавілля влади; рівність перед законом; концепція про конституційне право як наслідок прав особи, а не їхнє джерело» [28, с. 33].

Верховенство права покликане накласти правові обмеження у діяльності державних органів, обмежити гарантіями свободи людини від неправомірного втручання у життя, дотримання основоположних прав [143]. Слід особливо підкреслити, що зазначений принцип в діяльності дізнавача обумовлює спрямованість діяльності як на захист найвищих соціальних цінностей від кримінальних протиправних посягань, так і на викриття винних у вчиненні кримінальних правопорушень у межах дозволеного законодавством. Одним з основних проявів зазначеного принципу є принцип невідворотності покарання та презумпція невинуватості.

Втілення у життя та реалізація принципу верховенства права у запобіганні кримінальним правопорушенням можливе тільки за умови незалежності, неупередженості та високої фахової підготовленості відповідних суб'єктів правозастосування. Адже, на переконання вчених-процесуалістів, «...саме службова особа, наділена відповідними повноваженнями, встановлює право у конкретній життєвій ситуації, приймаючи те чи інше процесуальне рішення в межах своїх повноважень, тим самим стаючи уособленням соціальної справедливості на певному етапі

кримінального провадження. Верховенство права на шляху від законодавчого закріплення до своєї практичної реалізації так і може залишитись декларацією, якщо рівень правосвідомості у суспільстві буде вкрай низьким, а у владі пануватимуть інші чинники, окрім правових» [135, с. 387].

Також підтримуємо тих дослідників, які вважають, що «верховенство права є одним із найголовніших здобутків людської цивілізації, здатних убезпечити людей від волюнтаризму держави, її органів і посадових осіб, інших публічних інститутів, гарантувати стабільність і динамізм в умовах глобалізованого світу та безпеку громадян перед новими викликами, що постають перед людством. Як одну з найважливіших демократичних цінностей, його все частіше фіксують не тільки в міжнародних документах, що стосуються прав і свобод людини, а й у національних конституціях і законах. Ним широко оперують міжнародні і національні суди. Україна у цьому відношенні також не є винятком. Проте, незважаючи на закріплення цього принципу в Конституції України та низці законів, стан його забезпечення в нашій державі залишається явно незадовільним. Причини цього різні – від національних традицій, браку волі відповідних владних інститутів, на які покладено обов’язки щодо забезпечення верховенства права, та рівня правової культури до недостатньої визначеності змісту названого принципу» [39, с. 4].

Отже, принцип верховенства права належить сприймати і як універсальний, і як інтегральний принцип права, який охоплює такі складові: законності; забезпечення прав людини; юридичної визначеності; справедливості; швидкого, повного та неупередженого розслідування (така засада є фундаментальною у формуванні та реалізації запобіжної функції дізнавача і відіграє роль основоположного начала та єднальної ланки в системі відносин між органом правопорядку й особою, а також принципів, методів і засобів діяльності органів дізнання) [159, с. 483].

Принцип гуманізму означає «...орієнтацію на реалізацію людських цінностей та інтересів, природних, невідчужуваних прав людини. Ідеться про

закріплення таких відносин, мірою всіх дій у яких була б людина» [79, с. 195; 102, с. 43–44].

Забезпечення суспільної безпеки по своїй суті носить гуманний характер. Вона впливає на ті чинники, які породжують загрози суспільній безпеці, захищає особу від протиправних посягань. Об'єктами безпеки виступають: право на життя, здоров'я, особисту безпеку і свободу, право на охорону своєї честі, гідності та репутації, недоторканність особи та майна громадян тощо. Разом із тим, принцип гуманізму передбачає баланс інтересів особи, суспільства і держави, їх взаємну відповідальність за забезпечення безпеки. У разі застосування заходів з ліквідації чи локалізації загроз, вони мають бути адекватними цим загрозам і не перевищувати їх.

Принцип законності юридичного процесу «...забезпечує відповідність його нормативної основи, тобто норм і принципів, нормативним актам, тобто нормам і принципам більшої юридичної сили, нормам і принципам матеріального й іншого права і точному та неухильному їх дотриманню у фактичній поведінці усіх суб'єктів, учасників правовідносин» [57, с. 203–204].

Цей принцип є фундаментальним під час кримінального провадження, він зобов'язує дізнавачів неухильно додержуватися вимог чинного законодавства та закріплений у ст. 9 КПК України [70].

Д. А. Пєший, який на дисертаційному рівні дослідив питання реалізації засади законності у досудовому кримінальному провадженні, вказує, що «порушення закону у сфері кримінального провадження, як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження, обумовлені різними причинами об'єктивного та суб'єктивного характеру. Тому проблема реалізації засади законності, серед іншого, передбачає дослідження засобів і способів ефективного запобігання, своєчасного виявлення та припинення порушень закону, відновлення порушеного правопорядку» [110, с. 5].

Практично в кожному визначенні законності йдеться про чітке, неухильне дотримання, виконання норм права, вимог закону учасниками

правовідносин. Саме в цьому аспекті йдеться про законність у ч. 1 ст. 9 КПК України, відповідно до якої «під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства» [70].

Законність, вказує С. Міщенко, – «це засада, сфера застосування якої є надзвичайно широкою. Це – правовий режим точного та неухильного додержання законів при здійсненні правозастосовної діяльності, що дістає вияв у кримінальному провадженні, обмежує дискреційні повноваження органів досудового розслідування, прокуратури та суду і визначає можливість руху (переходу) кримінального провадження з однієї процесуальної стадії в іншу лише на підставі закону і в суворо визначеній ним послідовності» [96, с. 56].

Законність у ході суспільного розвитку набуває нових властивостей, наповнюється новим змістом, що відповідає умовам існування даного суспільства. Але законність набуває пріоритетної ролі лише тоді, коли вона виступає мірою реалізації прав усіх і кожного, коли закони реально захищають інтереси людей та є втіленням принципу справедливості. Крім того, нормативно-правові акти не повинні суперечити один одному.

Необхідність забезпечення моральних засад у кримінальному провадженні визначено у працях відомих учених, як прихильників природно-правової концепції права, так і позитивістів. Ідею справедливості покладено в основу всіх правових систем сучасності, *принцип справедливості* є визначальним у їх формуванні й функціонуванні.

Справедливість є одним із загальнолюдських вимірів права. Вітчизняний дослідник функціонального призначення цього принципу у кримінальному провадженні С. М. Зеленський відмічає, що «у сфері реалізації права справедливість виявляється, зокрема, у рівності всіх перед

законом, відповідності кримінального правопорушення і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення. Справедливість застосування запобіжних заходів у кримінальному проваджені означає передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це виявляється в тому, що адекватність застосування заходів впливу ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення забезпечується відповідно до принципів діяльності правової держави, випливає із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією і законами України» [48, с. 100].

Реалізація зазначених принципів має бути системно забезпечена на засадах побудови концептуальної моделі кримінологічної політики, таких як:

– *розвитку* – відображає тенденції кримінальної активності та адекватність реагування органів дізнання на вказані процеси;

– *науковості та обґрунтованості* – дають можливість забезпечити реальне та об’єктивне оцінювання стану кримінологічної ситуації на території обслуговування, а також фактичного стану ефективності запобігання кримінальним правопорушенням на всіх рівнях діяльності органів сектору безпеки;

– *системного підходу* – пізнання злочинності та з’ясування стану ефективності діяльності дізнавача щодо здійснення контролю, праксеологічного впливу на зниження її рівня;

– *гуманізму* – втілюється через систему ідей та поглядів на людину як найвищу соціальну цінність; є тим світоглядом (відображає спрямованість ідеології та моралі суспільства), що засновується на таких засадах, як рівність, справедливість, людяні стосунки, проникнуті повагою до людської гідності, турботою про благо людей тощо;

– *верховенства права* – здійснення кримінологічної діяльності на засадничих складових: законності; забезпечення прав людини; юридичної визначеності; справедливості; швидкого, повного та неупередженого

розслідування. Така засада є фундаментальною у формуванні та реалізації запобіжної функції дізнавача і відіграє роль основоположного начала та єднальної ланки в системі взаємовідносин між органом правопорядку й особою, а також принципів, методів і засобів діяльності органів дізнання.

Підводячи підсумки підрозділу, зазначимо, що принципи діяльності дізнавача носять загальний і обов'язковий характер, ґрунтуючись на верховенстві прав людини як найважливішого соціально значимого елемента правового регулювання, формують процесуальний механізм реалізації кримінологічних можливостей у режимі всебічності, своєчасності, послідовності, повноти виявлення певних обставин, які сприяють вчиненню кримінального протиправного діяння, неупередженості їх дослідження. Вони пов'язані між собою ієрархічно й функціонально та об'єднані у такий елемент системи права, як інститут права.

До принципів кримінологічної діяльності дізнавача мають бути віднесені такі правові положення, які, з одного боку, поширюють свій вплив на процесуальну діяльність суб'єкта сторони обвинувачення і мають для неї принципове значення, а з іншого, – підкреслюють специфіку його кримінологічної діяльності як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням. Поєднанням цих видів діяльності є абстраговані положення, що мають загальний для кримінологічної діяльності дізнавача характер і відображають її специфіку; принципами запобіжної діяльності є здійснення процесуальної діяльності дізнавача лише в межах предмету відання, визначеного законом; розумне поєднання процесуальної самостійності (незалежності) з підкоренням запобіжної функції; взаємодія з іншими учасниками досудового розслідування.

2.3. Кримінологічний зміст запобіжної функції дізнавача

Розкриваючи кримінологічний зміст запобіжної функції дізнавача, ми

виходимо з низки доктринальних положень, згідно з якими «сучасна держава, змінюючи перелік і наповнення своїх функцій, зосереджується на захисті прав людини, визначаючи її як ключову цінність національного конституційного порядку, цінність, яка пов'язує національні правопорядки з наднаціональним (європейським) і міжнародним рівнями правопорядку. Це означає, що правозахисна функція держави не тільки виходить на пріоритетні позиції, порівняно з іншими функціями держави, а й набуває нової сутності» [60]. Також підтримуємо вітчизняного дослідника Д. І. Бородіна в тому, що «у системі внутрішніх функції держави важлива роль належить правоохоронній функції, різновидом якої є кримінальна процесуальна» [12, с. 49].

Як зауважує інший український науковець А. І. Білас, «логічним є виділення розуміння правоохоронної діяльності у вузькому (професійному) і широкому аспектах. У першому випадку – це правоохоронна діяльність, спрямована на протидію злочинності й іншим правопорушенням. Тобто це спеціалізована діяльність з правової охорони суспільних відносин, якою займаються спеціально утворені для цього органи держави – правоохоронні органи. У широкому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність, за якої спеціально уповноважені суб'єкти забезпечують охорону права від посягань, реалізацію політики держави у цій сфері. Незважаючи на множинність її суб'єктів, така діяльність має єдиний, цілісний характер, є різновидом застосування права за часом, простором і колом осіб, у законі встановлено порядок застосування норм, стадії, процедури, наслідки його невиконання» [7, с. 10]. Серед основних відмінних ознак правоохоронної діяльності вченим виокремлено такі: «публічність, професійність, процедурно-процесуальний характер, юрисдикційний характер; спрямованість на охорону прав і свобод людини, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин; при її здійсненні спеціально уповноваженими суб'єктами застосовуються, як правило, правові засоби тощо» [7, с. 10].

Так, учені-кримінологи до ознак правоохоронної діяльності відносять низку характерних ознак, зокрема: «може здійснюватися тільки із застосуванням юридичних заходів впливу, які повинні суворо відповідати вимогам законів, що регламентують їх застосування; реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням певної процедури; здійснення цього виду діяльності покладено на органи, які, як правило, спеціально створюються державою з цією метою і комплектуються спеціалістами» [24, с. 5–6].

Соціально-правова сутність правоохоронної діяльності в Україні щодо забезпечення правопорядку і законності, захисту прав і свобод людини, декларованих на конституційному рівні, полягає саме в обов'язках держави, її компетентних органів практично реалізувати і забезпечити ці конституційні гарантії державного захисту суспільства і його громадян від протиправних посягань конкретними цільовими заходами.

Тому здійснення державної правоохоронної діяльності полягає в застосуванні спеціально уповноваженими на це органами юридичних заходів впливу у суворій відповідності до закону.

По-перше, її природа в широкому загальнофілософському контексті є особливим видом соціальної діяльності.

По-друге, вона як різновид соціальної діяльності опосередкована людським фактором – наявністю професіоналів, фахівців даної діяльності й детермінована гострою необхідністю діяти специфічними способами в інтересах людини і соціальної спільноти.

По-третє, вона обумовлена об'єктивною необхідністю правового втручання в складні суспільні відносини.

По-четверте, соціально-правова природа правоохоронної діяльності держави обумовлює її системний характер. При цьому в якості інтегративного системного фактора виступає правоохоронна, у тому числі запобіжна спрямованість різних видів правової діяльності, пов'язаних із

багатосторонніми формами захисту права і дотримання його положень усіма без винятку учасниками даних специфічних суспільних відносин.

По-п’яте, залежно від способів і методів правового регулювання правоохоронної, у тому числі запобіжної діяльності, а також інституціоналізації різних суб’єктів цих правовідносин, як певної форми державного управління відповідно до завдань та функцій, що виконує та чи інша правоохоронна структура, аналогічні завдання та функції виконують і її підрозділи. Їх діяльність можна розглядати як самостійну соціальну систему. Водночас кожна з таких самостійних систем є структурною ланкою більш глобальної соціальної системи, в межах якої вона існує і діє згідно зі своїм цільовим призначенням.

Зазначене дозволяє стверджувати про те, що суб’єктами здійснення правоохоронної діяльності можуть бути як органи державної влади, так і неурядові громадські організації.

Поділяє таку позицію і С. Ф. Денисюк, який вважає, що «під правоохоронною діяльністю в широкому її розумінні слід розуміти цілеспрямовані дії не тільки компетентних державних органів щодо захисту порушених прав, профілактики правопорушень, а й діяльність недержавних організацій, а також самих громадян із метою протидії протиправним посяганням і відновлення порушеного права» [33, с. 18].

До істотних ознак правоохоронної діяльності І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова та О. М. Толочко відносять такі:

«1) ця діяльність спрямована на охорону права від будь-яких порушень;

2) вона може здійснюватися не будь-яким способом, а лише шляхом:

– розгляду юридично значущих справ і в деяких випадках застосування до правопорушників примусових заходів і стягнень;

– виявлення правопорушень і осіб, винних у їх учиненні;

– обвинувачення у вчиненні правопорушення;

– представництва і захисту порушених прав і законних інтересів;

– нагляду за додержанням законів;

3) ця діяльність має відповідати приписам нормативно-правового акта;

4) вона реалізується з додержанням певних, встановлених у законі або іншому нормативно-правовому акті процедур;

5) вона реалізується спеціально уповноваженими на те органами, що комплектуються відповідним чином підготовленими службовцями» [107, с. 6–9].

Зважаючи на те, що одним із різновидів правоохоронної функції держави є кримінальна процесуальна, звернімося до відповідної дефініції. Так, у галузевій юридичній науці під функціями кримінального процесу (кримінальними процесуальними функціями) розуміють «визначені законом основні напрями кримінальної процесуальної діяльності. Загальні завдання кримінального провадження, сформульовані у ст. 2 КПК України, не виключають, а, навпаки, передбачають різні форми та методи їх реалізації відповідно судом, прокурором, слідчим та дізнавачем. Кожен із названих суб'єктів має притаманну саме йому спрямованість у вирішенні цих завдань.

Для характеристики кримінальних процесуальних функцій істотно важливим є те, що:

– вони закріплені у законі як певні види, напрями кримінальної процесуальної діяльності;

– виділяються з усієї кримінальної процесуальної діяльності як основні, оскільки кожна з них безпосередньо пов'язана з реалізацією завдань кримінального провадження;

– виконуються суб'єктами, які уповноважені на здійснення кримінального провадження або мають у ньому процесуальний інтерес» [68, с. 33–34].

З урахуванням такого розуміння суті кримінальних процесуальних функцій та відповідно до ст. 22 КПК України, у кримінальному процесі виділяють такі функції як: обвинувачення, захист та вирішення кримінального провадження по суті (правосуддя).

Серед інших кримінальних процесуальних функцій виділяють функцію

розслідування, нагляду за додержанням законності, кримінального переслідування, судового контролю та запобіжну [68; 192].

Відповідно до п. 1 розд. III Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, «підрозділи дізнання відповідно до покладених на них завдань виконують такі функції:

– усебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального проступку, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують їх покарання, надання їм належної правової оцінки та забезпечення прийняття законних і обґрунтованих процесуальних рішень;

– аналіз практики досудового розслідування кримінальних проступків, організації і результатів діяльності дізнавачів, унесення на основі цього в установленому порядку пропозицій щодо підвищення ефективності діяльності підрозділів дізнання;

– вжиття заходів з підвищення якості дізнання і дотримання його строків;

– вивчення, узагальнення позитивного досвіду дізнання, упровадження його в практику підрозділів дізнання, розроблення сучасних методик розслідування окремих видів кримінальних проступків;

– організація взаємодії підрозділів дізнання з іншими підрозділами Національної поліції, слідчими та детективами інших правоохоронних органів, суб'єктами, що здійснюють судово-експертну діяльність, підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням;

– вивчення практики застосування дізнавачами норм права і розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України;

– забезпечення підбору, розстановки і виховання кадрів для підрозділів

дізнання, підвищення їх кваліфікації та професійної майстерності;

– організація відповідно до законодавства України розгляду і вирішення звернень громадян, які надходять у зв’язку з проведенням дізнання» [120].

Таким чином, кримінальна процесуальна функція – об’єктивна категорія, яка закріплена у кримінальному процесуальному законодавстві та визначає процесуальне становище дізнавача, а тому «характер процесуальної функції, яку він здійснює, не залежить від його конкретної позиції у кримінальному провадженні. Їх кількість, призначення та характер визначається, перш за все, завданнями, які стоять перед кримінальним процесом, одним із яких є завдання запобігання кримінальним правопорушенням» [165, с. 627].

Проведений аналіз кримінологічної літератури показує, що запобіжна функція: по-перше, «полягає у багаторівневій системі заходів щодо виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізації причин і умов злочинності, окремих видів і конкретних злочинів, утримання осіб від вчинення злочинів» [75, с. 49]; по-друге, «тісно пов’язана із досягненням завдань профілактичного впливу на порушників та осіб, які є потенційними порушниками, і виявляється у здійсненні активної поведінки, застосуванні заходів переконання і примусу щодо виявлення загрози, ризику вчинення порушення і якнайшвидшого відвернення наслідків такої загрози» [111, с. 42]; по-третє, «безпосередньо пов’язана з охоронною функцією та полягає у забезпеченні недоторканності правоохоронюваних цінностей через розробку та виконання спеціальних заходів щодо виявлення і усунення детермінант правопорушень, а також здійснення запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки» [42, с. 39]. Як бачимо, запобіжна функція займає чільне місце серед кримінальних процесуальних функцій діяльності дізнавача, про що ми вели мову раніше. Тепер розглянемо цей аспект детальніше.

Тож, як зазначає В. Б. Андрусяк, «точне і послідовне виконання принципів кримінального судочинства, чітке виконання всіх кримінальних

процесуальних норм, розкриття відповідних для даного провадження кримінально-процесуальних відносин та всіх його обставин, доведення цього до відома учасників процесу, встановлення рис характеру особи підозрюваного/обвинуваченого, свідка, потерпілого і впливу на них, намагання розвинути позитивні риси особи, формування правильної громадської думки щодо вчиненого проступку складає зміст виховної дії кримінального судочинства» [1].

Наведене свідчить, що особливістю запобіжної функції є не тільки виявлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних проступків, а й етичність процесуальної діяльності, виховна суть процесуальних рішень.

Уже з цього видно, що «запобіжна (профілактична) діяльність у кримінальному процесі – поняття ширше, ніж виховна спрямованість кримінального судочинства» [165, с. 628].

Правові засоби запобігання та усунення порушень кримінально-процесуального закону – це передбачені законом кримінально-процесуальні, кримінально-правові, адміністративні та дисциплінарні санкції, які тягнуть настання будь-яких невигідних наслідків для суб’єктів, котрі порушують кримінально-процесуальні норми.

Ураховуючи особливості виховного впливу кримінального судочинства та значення цього напряму кримінальної процесуальної діяльності у виконанні профілактично-виховних завдань, вважаємо, що існує певна специфіка у діяльності дізнавача із встановлення і усунення причин кримінального проступку та умов, які сприяють його вчиненню.

Безперечно, запобіжна діяльність у кримінальних провадженнях виступає як самостійна функція дізнавача. Свідченням підвищення уваги до такої функції і до результатів її здійснення є те, що вона виступає як критерій роботи за визначений період і підлягає обліку так само, як і виконання вимоги щодо швидкого й повного розкриття кожного кримінального проступку, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності,

відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, виконання вимог законності при провадженні досудового розслідування. Все це повинно фіксуватися у спеціальному розділі звітності про роботу дізнання/дізнавача.

Зміст розглянутої функції становить виявлення у кожному кримінальному проваджені процесуальними засобами причин і умов, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, та вживання відповідних заходів.

З понять функцій, які є у спеціальній літературі, випливає, як наголошує О. Є. Омельченко, що під процесуальною профілактичною діяльністю необхідно розуміти «особливий її вид, специфічно спрямований на виявлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, котрий характеризується особливою сукупністю її складових елементів, виконуваний з метою реалізації завдань кримінального процесу. Процесуальні норми організовують і належним чином спрямовують цю діяльність, забезпечують досягнення необхідних результатів. Правові норми вводять у профілактичну діяльність з самого початку упорядкованість, створюють систему послідовних правил вирішення завдань» [104, с. 117–118].

На нашу думку, функція дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням – це напрям діяльності дізнавача, який визначає його роль, призначення і завдання у сфері забезпечення кримінологічної безпеки суспільства відповідно до кримінальної процесуальної компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків. Така функція, в умовах чинного законодавства, є похідною від кримінальної процесуальної як головного, відносно самостійного, напряму кримінальної процесуальної діяльності дізнавача щодо вирішення поставлених перед ним завдань, які здійснюються у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку і формі, а саме обов’язок виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку, приймати заходи щодо їх усунення, тим самим

забезпечуючи виконання одного із завдань кримінальної процесуальної функції – запобігання кримінальним правопорушенням.

Процесуально-запобіжна діяльність дізнавача у чомусь збігається з іншими напрямами його діяльності, але багато в чому і відрізняється від них. Вона збігається з ними у наступному. Для з'ясування причин і умов, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, потрібно використання тих самих процесуальних способів дослідження, що застосовуються для встановлення обставин, за яких вчинено кримінальний проступок. З'ясування їх відбувається у тих самих процесуальних формах.

Це, однак, не означає, що запобіжна діяльність на даному етапі цілком зливається з іншими напрямами діяльності дізнавача. Вона чітко виділяється своїм предметом, своєю цілеспрямованістю й входить до особливого русла, коли дізнавач розробляє та пропонує вжити заходів до усунення причин і умов, що сприяють учиненню кримінального правопорушення. У цих межах запобіжна діяльність суб'єкта сторони обвинувачення залишається процесуальною. Разом з тим, дізнавач, в умовах чинного кримінального процесуального законодавства, сам не правомірний вживати необхідних заходів, які регулюють різні сторони суспільного життя, позаяк результати процесуально-запобіжної діяльності повинні втілюватися в особливому процесуальному акті – поданні, якому властиві елементи рекомендуючого характеру. Внесення подання є підсумковим процесуальним актом, що має самостійну юридичну особливість.

Найважливішим завданням запобіжної (профілактичної) діяльності дізнавача є з'ясування причин і умов, що сприяють учиненню кримінального правопорушення. Варто зазначити, що сучасна юридична наука дає визначення причин і умов, що сприяють учиненню конкретних кримінальних правопорушень, та наводить їх класифікацію [75; 101; 109; 131]. Разом із тим, до сьогодні ще не сформовано єдиної думки щодо класифікації обставин, які охоплюються поняттями «причини та умови», що сприяють учиненню кримінального правопорушення певною особою.

Одні автори вважають, що «причина кримінального правопорушення складається із сукупності наступних взаємозалежних між собою обставин:

– антигромадські погляди особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

– зовнішні обставини, що сформували ці погляди;

– життєві ситуації, які у взаємодії з позицією особи викликали злочинні дії» [171].

Інші вчені розглядають причини кримінального правопорушення як сукупність наступних обставин:

«– вольовий акт – рішучість особи вчинити певні дії або бездіяльність, які є найближчою причиною злочинної поведінки людини;

– обставини, якими він обумовлений;

– характер взаємодії особливостей особи і життєвої ситуації, у якій вона знаходилася перед вчиненням кримінального правопорушення, наявність у неї мети, мотивів, намірів, зумовлених її інтересами, звичками, антигромадською спрямованістю (установкою) особи;

– попереднє несприятливе формування особи» [191].

У свою чергу, С. І. Нежурбіда до причинного комплексу відносить: «соціально-економічні або політичні фактори; соціально-психологічні» [101].

За змістом причини кримінальних правопорушень можуть бути кваліфіковані таким чином:

1) соціально-економічні;

2) соціально-психологічні;

3) організаційно-управлінські;

4) ідеологічні.

Деякі з них об’єктивні та не залежать від волі й свідомості людей (впливу природи), а інші суб’єктивні і знаходяться у прямій залежності від волі і свідомості особи. Причини кримінальних правопорушень мають характер обставин, зовнішніх стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також і внутрішніх. Під причинами більшості

кримінальних правопорушень розуміються обставини, які сприяють формуванню у свідомості людини антигромадських поглядів, навичок, звичок та перетворення їх у намір щодо вчинення кримінального правопорушення. Характеризуючи причини, потрібно виходити з того, що вони негативно позначаються на формуванні особи правопорушника, проявляються ще до вчинення кримінального протиправного вчинку, а тому саме ці причини не завжди пов’язані з характером того кримінального правопорушення, яке може бути вчинене особою у перспективі [170].

Запобіжна робота не буде забезпечена достатньо фактичними підставами, якщо не встановлена основна причина вчинення кримінального правопорушення (наприклад, кримінальна протиправна установка (спрямованість) особи), але у цьому випадку необхідне глибше знання – виявлення у визначеному обсязі, досяжному в рамках досудового розслідування і судового розгляду, «причин» – найважливіших обставин, за яких склалася така антигромадська спрямованість.

Причина невід’ємно пов’язана з умовами, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення. На відміну від причин вчинення, умови самі безпосередньо його не породжують, але супроводжуються причинами у просторі й часі, і, впливаючи на них, забезпечують певний їх розвиток, необхідний для здійснення злочинного наслідку.

Умови і причини у сукупності утворюють так звану повну причину того чи іншого наслідку. Те, що є причиною в одному відношенні, може виступити як умова в іншому. Причина вимагає необхідних, достатніх умов реалізації. Якщо останні відсутні, вона не реалізується. Існування комплексу умов не залежить від самої причини. Остання породжує наслідок, тоді як умова цьому сприяє, уможливлює прояв причин. Ліквідація умов – ефективний спосіб запобігання кримінальному правопорушенню.

У кримінологічній літературі розроблена класифікація умов за ознаками супутності чи необхідності, яка достатня для досягнення злочинцем мети. Умовами у кримінології вважаються ті факти реальної дійсності, які

безпосередньо злочинність не спричиняють, але їх наявність сприяє її існуванню [64]. Їх необхідно розрізняти залежно від характеру кримінального правопорушення. Очевидно, умови, що полегшують вчинення кримінальних правопорушень проти власності або у сфері господарської діяльності, можуть відрізнятися від умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, тощо.

Як про конкретні причини і умови, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, так і про характер їх дії можна судити лише на підставі фактичних даних (доказів). При оцінці доказів необхідно використовувати науково обґрунтовані методики з розслідування цих діянь. Слід перевірити, чи дотримувались органи досудового розслідування законодавства при розгляді кримінального провадження та чи зібрані необхідні докази для встановлення всіх ознак складу кримінального правопорушення, оскільки порушення закону може призвести до спростування їх достовірності [149]. Тому, визначаючи підстави процесуальної запобіжної діяльності, необхідно у першу чергу вказати на наявність достатніх даних для висновку про конкретні причини і умови вчинення кримінального проступку. Таким чином, підставою для запобіжної діяльності дізнавача є достатні дані, що вказують на конкретні причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку.

З викладеного вище можна зробити висновок: під причинами і умовами, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, варто розуміти ті фактори об’єктивної дійсності, що викликали у даної особи рішучість вчинити умисне кримінальне правопорушення, призвели до вчинення з необережності або полегшили його вчинення.

Сукупність названих обставин є об’єктом процесуальної діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню конкретних кримінальних проступків під час їх розслідування, та вжиття заходів з їх усунення складають основу змісту діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним

правопорушенням.

Кримінологічна робота суб'єктів кримінального провадження з виявлення причин і умов вчиненого кримінального правопорушення, стверджують учені, «відмінна від роботи з вивчення причин злочинності, яка проводиться на регіональному рівні, оскільки:

а) причини і умови вчиненого кримінального правопорушення встановлюються паралельно зі з'ясуванням події кримінального правопорушення, доказуванням вини обвинуваченого та інших обставин, які впливають на ступінь та характер його відповідальності;

б) кримінологічна робота органів досудового розслідування та інших суб'єктів кримінального провадження зі з'ясування причин і умов вчиненого кримінального правопорушення проводиться в межах кримінального провадження за правилами, які передбачені чинним КПК України;

в) робота зі з'ясування причин і умов конкретного кримінального правопорушення проводиться у строки, які встановленні КПК України» [72, с. 48; 178, с. 172].

Дослідження (встановлення та вивчення) певних причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, є найважливішою передумовою для розроблення ефективних заходів з усунення таких причин і умов. А тому, результати дослідження останніх можуть бути використані для проведення запобіжної роботи як у процесуальних рамках, так і за її межами.

Реалізація запобіжної функції здійснюється процесуальними (проведення процесуальних дій в рамках кримінального провадження щодо розслідування конкретного кримінального проступку шляхом встановлення причин і умов його вчинення, забезпечення відшкодування матеріальної і моральної шкоди, відсторонення від посади та ін.) й непроцесуальними (виступи, бесіди, читання, висвітлення у ЗМІ) заходами.

До особливостей непроцесуальних заходів реалізації запобіжної функції дізнавача необхідно віднести проведення їх за рамками кримінального провадження, тобто виконання цієї функції як паралельно із

розслідуванням конкретного кримінального проступку, так і після завершення кримінального провадження. Важливо зазначити, що процесуальна й непроцесуальна запобіжна діяльність тісно пов’язані між собою, але друга випливає з першої, зберігаючи при цьому свої особливості.

Суб’єкт даного виду діяльності – дізнавач, наділений відповідними кримінальними процесуальними повноваженнями. Об’єктом запобіжного впливу є та чи інша негативна сторона у системі загальних відносин, а також правова і моральна свідомість конкретних осіб. Мета такого впливу полягає у недопущенні кримінальних правопорушень, створенні обставин, які перешкоджають їх вчиненню.

Характер мети припинення дозволяє відмежувати її від діяльності дізнавача із запобігання кримінальним правопорушенням, яка полягає у перешкоджанні за допомогою кримінально-правових та кримінальних процесуальних засобів продовженню початого кримінального правопорушення. Разом із тим, важливо підкреслити взаємозв’язок діяльності дізнавача з виявлення, профілактики та припинення кримінальних правопорушень.

Припинення кримінального правопорушення завжди пов’язане з встановленням особи, яка його вчинила. Таку особу необхідно розглядати як своєрідний «акумулятор» криміногенних впливів соціального середовища, сформувавши її антигромадський напрям. Вивчення особи підозрюваного дозволяє встановити джерело шкідливого впливу на неї, обрати спосіб корекції моральних якостей конкретної особи, оздоровлення несприятливого мікросередовища з тим, щоб виключити її шкідливий вплив на інших. Без належного вивчення особи злочинця або підозрюваного неможливо повно виявити причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку, що розслідується, завдяки чому запобіжна робота дізнавача не буде достатньо ефективною.

Отже, вивчення особи підозрюваного, виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального проступку, у рамках кримінального

провадження дозволяє розглядати профілактику і припинення як єдиний процес щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Однак ці два види діяльності мають відмінність не тільки за зовнішніми ознаками.

Запобігання злочинності, як явище, завжди передбачає ефективну профілактику конкретних кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим поняття профілактики потрібно «тлумачити як у вузькому, так і в широкому розумінні. У широкому розумінні профілактика – недопущення кримінальних правопорушень взагалі, тобто утримання окремих членів суспільства від злочинних дій. Можна висловитися інакше: це діяльність з недопущення порушень норм права членами суспільства. У вузькому значенні під профілактикою розуміється діяльність:

– по-перше, щодо виявлення і усунення причин конкретних кримінальних правопорушень, а також умов, які сприяють їх вчиненню;

– по-друге, стосовно виявлення конкретних осіб, здатних до вчинення кримінального правопорушення, і проведення з ними необхідної роботи» [131].

Як зазначає В. В. Голіна, «кримінологічна профілактика – це діяльність держави і суспільства, спрямована на недопущення або повернення людського свавілля у русло демократії і законності. Видами кримінологічної профілактики, з погляду вченого, є:

а) профілактика випередження (вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, заснований на прогнозі, що спрямований на недопущення виникнення криміногенних явищ і процесів, які здатні масово формувати злочинну мотивацію);

б) профілактика обмеження (запобіжні заходи, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню типових рис різних категорій злочинців);

в) профілактика усунення (діяльність суб'єктів, яка декриміногенізує або навіть ліквідує негативні явища та процеси, що детермінують злочинні прояви);

г) профілактика захисту (сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів та (опосередковано) антисуспільних поглядів)» [26, с. 148–151].

Із вказаного слідує, що в структурному відношенні кримінологічна профілактика загалом являє собою сукупність її різновидів, в той час як кожен окремий вид такої діяльності включає суб'єкти та об'єкти. Уважаємо вказаний підхід до характеристики структури діяльності спірним, адже класифікація того чи іншого явища, як логічна операція, спрямована на здійснення його видової диференціації за певними критеріями (підставами), що у підсумку не дозволяє виокремити елементи його внутрішньої будови. Сукупність видів профілактичної діяльності скоріше вказує на об'єм цього поняття. Водночас, слід зауважити і про те, що запропонована вченим внутрішня будова окремих видів профілактичної діяльності є явно не повною.

З точки зору В. В. Голіни, «залежно від того, на які прогнозовані чи існуючі криміногенні явища і процеси, людські дії спрямована профілактична діяльність, її можна представити за принципом професіоналізації і спеціалізації як окремі види кримінологічної профілактики:

а) профілактика випередження;

б) обмеження;

в) усунення;

г) захисту» [26].

Тому, незважаючи на можливі заперечення вчених, «сьогоденна практика протидії злочинності потребує саме такої структури кримінологічної профілактики, оскільки в ній дійсно викристалізовуються види діяльності, які потребують специфічних навичок, умінь, підготовки, знань, тобто того, на що на практиці не звертається належної уваги і, відверто кажучи, не сприймається державою і суспільством». Водночас ученим наголошується на тому, що «кримінологічна профілактика має бути суб'єктна, оскільки заходи запобігання пов'язані з конкретними суб'єктами,

їх можливостями та ресурсним забезпеченням, а також окремо виокремлюються та характеризуються об’єкти профілактики випередження, об’єкти профілактики обмеження, об’єкти профілактики усунення та об’єкти профілактики захисту» [26, с. 148–153].

Профілактика у широкому розумінні підпорядкована завданням щодо запобігання злочинності як явища, у вузькому – запобіганню конкретних кримінальних правопорушень з боку окремих осіб.

На нашу думку, профілактика злочинів, що здійснюється дізнавачем, є частиною роботи із запобігання, зміст якої – цілеспрямоване виявлення і усунення причин та умов конкретних кримінальних проступків. Чим успішніше дізнавач буде проводити профілактику, тим менше йому доведеться витрачати зусиль і засобів на запобігання, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, тим більше звужуватиметься сфера застосування кримінальних покарань.

За висновками сучасних вітчизняних дослідників, «кримінологічною діяльністю охоплюються не тільки дії уповноважених суб’єктів, пов’язані з виявленням та усуненням причин і умов, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, але й дії наглядового, контрольного та управлінського характеру, що обумовлюється статусом окремо кожного із вказаних суб’єктів такої діяльності. Кримінологічна діяльність являє собою як аналітичну діяльність, пов’язану зі злочинністю, так і профілактичну, що мають здійснюватися виключно спеціально підготовленими фахівцями» [179, с. 13–14].

Тому, уявляється, що сутність функції розслідування, яка виконується дізнавачем у кримінальних провадженнях, полягає у виявленні і дослідженні всіх обставин, перевірці версій за матеріалами дізнання щодо суті та характеру вчиненого кримінального проступку, про його мотиви, а також встановленні осіб, які його вчинили. У свою чергу, профілактична функція дізнання поряд з іншими завданнями кримінального провадження є об’єктивно обумовленою потребою суспільства, особливістю якої є не тільки

виявлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних проступків, а й етичність процесуальної діяльності, виховна суть процесуальних рішень [165, с. 627–628].

Уже з цього видно, що запобіжна діяльність у кримінальному процесі – поняття ширше, ніж виховна спрямованість кримінального судочинства [165, с. 628].

Таким чином, процесуальну діяльність дізнавача із запобігання кримінальним правопорушенням слід визначати як систему заходів, які вживає такий суб'єкт сторони обвинувачення з метою стримування зростання злочинності й по можливості зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин і умов, що їй сприяють, а також через недопущення, виявлення та припинення окремих конкретних кримінальних протиправних діянь. Виявлення детермінантів, які сприяли вчиненню кримінального проступку, здійснюється визначеними процесуальними засобами та методами у кримінальному проваджені, що є достатньою підставою для розроблення ефективних запобіжних (профілактичних) заходів.

Висновки до розділу 2

1. Мета окреслює стратегічний рівень діяльності у сфері боротьби зі злочинністю, а завдання є проявом тактики запобігання кримінальним правопорушенням, які деталізують загальну та спеціальну мету. Ключові кримінально-процесуальні завдання дізнавача визначено ст. 2 та реалізуються шляхом здійснення повноважень, передбачених ст. 40-1 КПК України, безпосередньо залежать від видів злочинних практик, які виявляє й розслідує дізнавач, а саме кримінальних проступків із реалізацією кримінологічної складової – запобігання кримінальним правопорушенням шляхом первинного накопичення емпіричного матеріалу, створення інформаційно-аналітичної бази щодо причин та умов злочинності й визначення ефективних засобів

запобігання.

2. До загальних завдань діяльності дізнавача слід віднести захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. До спеціальних завдань, які стоять на різних етапах розслідування, слід віднести завдання, визначені спеціальними нормативно-правовими актами, а саме: а) запобігання підготовлюваним і негайне припинення вже початих кримінальних правопорушень; б) найповніше виявлення у процесі розслідування причин кримінальних проступків і умов, які сприяли їх вчиненню; в) вжиття необхідних заходів до їх усунення.

3. Принципи є основоположними орієнтирами у формуванні права, містяться в його змістовій частині. Вони допомагають виокремити сутність права та зосередити увагу на головних зв'язках, які існують у даній правовій системі. Завдяки принципам формується сама система безпеки, а також засоби реалізації її стратегії і тактики.

До принципів кримінологічної діяльності дізнавача мають бути віднесені такі правові положення, які, з одного боку, розповсюджують свій вплив на процесуальну діяльність суб'єкта сторони обвинувачення і мають для неї принципове значення, а з іншого – підкреслюють специфіку кримінологічної діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням. Поєднанням цих видів діяльності дізнавача є абстраговані положення, що мають загальний для кримінологічної діяльності характер і відображають її специфіку; принципами запобіжної діяльності є здійснення процесуальної діяльності дізнавача лише в межах предмету відання, визначеного законом; розумне поєднання процесуальної самостійності (незалежності) з підкоренням запобіжної функції; взаємодія з іншими учасниками досудового розслідування.

4. У контексті розкриття кримінологічного змісту запобіжної функції дізнавача встановлено, що сутність функції розслідування, яка виконується

дізнавачем у кримінальних провадженнях, полягає у виявленні і дослідженні всіх обставин, перевірці версій за матеріалами дізнання щодо суті та характеру вчиненого кримінального проступку, про його мотиви, а також встановленні осіб, які його вчинили. У свою чергу, профілактична функція дізнання поряд з іншими завданнями кримінального провадження є об'єктивно обумовленою потребою суспільства, особливістю якої є не тільки виявлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних проступків, а й етичність процесуальної діяльності, виховна суть процесуальних рішень.

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [159; 160; 161; 165].

РОЗДІЛ 3
ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ТА ПРАКТИКИ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІЗНАВАЧА

3.1. Роль і місце дізнавача у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням

Вчинення кримінальних правопорушень – динамічне соціальне явище, яке швидко змінюється відповідно до змін, які відбуваються у суспільстві. Нинішній кризовий період у розвитку України як незалежної держави обумовлений низкою об'єктивних і суб'єктивних причин, що мають як внутрішній, так і зовнішній характер, а тому ефективність боротьби зі злочинністю залежить від ступеня наукового забезпечення та аналітичного супроводження на усіх рівнях, інтенсивності взаємодії вчених і практиків різних дотичних галузей науки у справі формування узгодженого інтегрованого цілісного наукового продукту. Негативні процеси і тенденції, які відбуваються в Україні, вимагають постійного наукового відстеження, глибокого і детального дослідження криміногенної обстановки, внесення відповідних корективів у стратегію і тактику запобігання злочинності [166, с. 63–64].

Саме такий підхід до проблеми боротьби зі злочинністю загалом та запобігання кримінальним правопорушенням зокрема заснований на концепції комплексного використання всіх можливостей суспільства, держави, громадян у реалізації заходів запобігання кримінальному розвитку подій у масштабі країни, регіону, конкретних криміногенних ситуацій [166, с. 64].

Варто наголосити, що сучасні реалії для українського суспільства, перш за все, пов'язані з відкритою зовнішньою агресією, посяганням на державний суверенітет та територіальну цілісність. Поряд із тим, відкрита війна проти України супроводжується низкою заходів інформаційного, економічного,

політичного та кримінологічного характеру, які прийнято сприймати як гібридні загрози, що руйнують суспільство, владу, економічні відносини та соціально-культурні зв'язки з середини, сприяючи тим самим воєнній агресії загалом. Вивчаючи гібридні загрози у сфері цивільної безпеки в Україні, сучасні дослідники доводять, що «найзначніші ризики поширення гібридних загроз стосуються, з-поміж іншого: діяльності незаконних збройних формувань – 56 %; незаконного обігу наркотиків – 54 %; появи нових злочинних схем в економічній сфері – 42 %; діяльності злочинних угруповань, спрямованих на поглиблення кримінального стану та дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні – 41 %; експорту на територію України агресором представників кримінального світу – 41 %» [197]. Важливим щодо адекватності мінімізації розвитку організованих груп та злочинних організацій в умовах війни та з урахуванням її гібридних форм, є достатньо об'єктивне розуміння детермінації, і особливо в організованих формах вияву, й вироблення ефективних заходів запобігання на різних кримінологічних напрямах. Не винятком стає і діяльність такого суб'єкта, як дізнавач [166, с. 64].

У кримінології під загальносоціальними заходами запобігання кримінальним правопорушенням розуміють «комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин та усунення або нейтралізацію, разом із тим, причин та умов злочинності» [76, с. 143].

Такий рівень запобігання, зауважує О. М. Джужа, «характеризується тим, що його складові є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку, поліпшення морально-психічної і духовної сфер суспільства» [74, с. 53–54]. При цьому, на переконання В. В. Голіни, «основною метою зазначеного запобіжного напряму є подолання або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблійних часів негативних явищ, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними та іншими

чинниками виникнення кримінального потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо)» [25, с. 19].

Комплексну позицію щодо означеної проблематики сформулював Ю. В. Нікітін, на думку якого «дієвість забезпечення внутрішньої безпеки суспільства зумовлюється множинністю факторів: об'єктивних і суб'єктивних, матеріальних і духовних, практичних і теоретичних, явних і латентних тощо. Вбачаючи це, загальносоціальна профілактика здійснюється в суспільстві загалом. Не маючи адресного характеру, вона спрямована на усунення чинників і криміногенних загроз узагалі, що сприяє їх послабленню або нейтралізації. Загальносоціальні заходи, не маючи своїм безпосереднім призначенням протидію злочинності і запобігання злочинності, створюють суттєві передумови, що виключають можливість існування злочинності як соціального явища. Мається на увазі, що об'єктивно існуючою закономірністю безпеки є її безпосередня залежність від сукупності ризиків та криміногенних загроз, які зумовлюють небезпеку» [102, с. 153].

Наука, теорія і практика суспільного розвитку переконливо свідчать про те, що завдання із запобігання кримінальним правопорушенням неможливо вирішити, абстрагуючись від системи суспільних відносин, від суспільства, в якому живе і діє людина, за законами якого формується спосіб її життєдіяльності. Це особливо важливо мати на увазі тепер, коли ускладнюється динамізм суспільного життя, відбувається диференціація соціальних зв'язків і відносин, що, безумовно, впливає як на зміну об'єктів профілактики, так і на її методи. На сьогодні запобігання кримінальним правопорушенням набуває властивостей своєрідного загальносоціального регулятора суспільних відносин. Це пов'язано насамперед із послідовною демократизацією суспільного життя і зростанням питомої ваги рішень, що свідомо приймаються людьми на основі правильно усвідомлених суспільних

та особистих інтересів. Однак нерідко трапляються такі суперечності між людьми, особистістю і суспільством, які протистоять суспільному розвитку. Подолання таких негативних соціальних явищ ускладнене без запобігання в цілому і загальносоціальних його заходів зокрема [27]. Тому послідовна реалізація заходів загальносоціального характеру сприяє утворенню такої атмосфери в суспільстві, яка ускладнювала б вчинення кримінальних правопорушень і формування їх мотивації за сприятливих ситуацій. Будучи частиною складної, багатогранної системи запобігання, до загальносоціальних заходів запобігання належать практично всі соціально-економічні перетворення нашого суспільства на сучасному етапі.

Отже, *загальносоціальні напрями запобігання дізнавачем кримінальним правопорушенням полягають у здійсненні службовою особою підрозділу дізнання визначеної на нормативно-правовому рівні діяльності, яка із застосуванням процесуальних і непроцесуальних заходів впливу спрямована на підвищення рівня ефективності реалізації заходів кримінологічної безпеки шляхом виявлення, нейтралізації, блокування, усунення причин та умов протиправної діяльності, проведення виховного впливу на правопорушника з подальшим створенням передумов для здійснення спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання* [166, с. 67].

До системоутворюючих ознак, що складають зміст даного поняття, необхідно віднести наступні із них:

Перша ознака – це є діяльність дізнавачів, що визначена на нормативно-правовому рівні.

Враховуючи, що нормативно-правове забезпечення діяльності дізнавача частково розглянуто в попередніх підрозділах, необхідно з цього приводу зауважити, що значна кількість норм тих законодавчих актів, які регулюють кримінальну процесуальну діяльність, містять у собі загальносоціальні положення, що стосуються цієї проблематики.

Зокрема, відповідно до розділу 5 Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, «під час

досудового розслідування кримінальних проступків дізнавач самостійно приймає процесуальні рішення, крім випадків, коли закон передбачає прийняття (ухвалення) рішення слідчого судді, суду чи згоду прокурора, і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень. У межах таких повноважень дізнавач зобов'язаний:

1) дотримуватися вимог Конституції, КПК та законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та інших нормативно-правових актів з питань досудового розслідування;

2) забезпечувати повне, усебічне та неупереджене розслідування кримінальних проступків у межах строків, установлених КПК України;

3) виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі;

4) забезпечувати реалізацію в повному обсязі прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження;

5) не розголошувати відомості, що становлять державну чи іншу таємницю, що охороняється законом, інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя особи та інші відомості, здобуті під час розслідування кримінальних проступків;

6) не вчиняти будь-яких дій, які можуть викликати сумнів у його об'єктивності та неупередженості;

7) у разі наявності підстав, передбачених ст. 77 КПК України, заявляти самовідвід від участі в кримінальному провадженні в порядку, визначеному ст. 80 КПК України» [120].

Загалом, згідно з положеннями Конституції України [59], Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 [125], Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 [128], Стратегії боротьби з організованою злочинністю, схваленої розпорядженням Кабінету

Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р [129] тощо, необхідною передумовою реалізації визначених такими нормативно-правовими актами завдань є наявність незалежної та ефективної системи кримінальної юстиції, за допомогою якої здійснюється захист життя та здоров'я, честі й гідності, недоторканності та безпеки, прав та свобод і законних інтересів людини. Крім того, взаємодія суспільства та органів і установ кримінальної юстиції мають зазнати необхідних змін у бік відкритості та співробітництва. Це має сприяти, зокрема, посиленню громадського контролю за діяльністю органів кримінальної юстиції, а також відкритого та конфіденційного співробітництва громадян з цими органами [162, с. 377].

Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [126], визначила основні напрями реформування інституцій, що входять до системи кримінальної юстиції, втім відповідні процеси до цього часу остаточно завершені не були. За 16 років, що минули з часу затвердження Концепції, з'явилася низка нових викликів, які зумовили, зокрема, масштабні реорганізації існуючих державних органів, наділених правоохоронними функціями, та створення нових. Водночас, реформи більшою мірою стосувалися розбудови системи державних органів у сфері кримінальної юстиції, не приділяючи достатньої уваги питанню належної організації роботи та якісних характеристик їх діяльності.

При цьому, непослідовність та незавершеність таких реформ і корупція перешкоджають ефективній роботі органів кримінальної юстиції, підвищують їх уразливість до загроз та підживлюють кримінальне середовище.

Суспільні трансформації в умовах глобалізації зумовлюють необхідність перегляду загальної філософії правоохоронної діяльності, завершення процесу переходу від імперативу забезпечення загальної законності та правопорядку до ідеї перманентного забезпечення безпеки кожної людини, охорони її прав, свобод та законних інтересів. У

правоохоронну діяльність має послідовно запроваджуватися принцип дотримання стандартів етичної поведінки, доброчесності та запобігання конфлікту інтересів, а також ідея самовідданого служіння людям, яка не сумісна з отриманням від служби особистої вигоди.

Пріоритетними завданнями правоохоронних органів, інших органів та установ кримінальної юстиції відповідно до їх компетенції має стати реалізація національних інтересів України, адже сьогодні кримінальні загрози, передусім кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, інформаційної та кібербезпеки, життя та здоров'я особи, а також у сфері економіки та обігу наркотичних засобів належать до найбільш небезпечних загроз національній безпеці.

Таким чином, на часі прийняття осучасненого нормативно-правового акта стратегічного планування – Концепції розвитку системи кримінальної юстиції України, яка має стати програмним документом, що встановлює мету, принципи, напрями й етапи удосконалення та розвитку системи кримінальної юстиції України, посилення її функціональних спроможностей для ефективної протидії загрозам у сучасному безпековому середовищі.

Роль системи кримінальної юстиції, передусім органів досудового розслідування, – у створенні безпечного середовища в рамках реактивної правоохоронної парадигми традиційно обмежується «боротьбою зі злочинністю» – діяльністю, спрямованою на ліквідацію або нейтралізацію кримінальних загроз шляхом реагування на факти правопорушень, які вчинені або готуються. При цьому майже відсутня система заходів, спрямованих на запобігання процесам детермінації злочинності. Реактивна правоохоронна парадигма зумовлює гонитву за кількісними показниками (і, як наслідок, до численних порушень прав та свобод людини й громадянина), штучне «конструювання злочинності», дублювання компетенції суб'єктів правоохоронної діяльності та перетворення інформаційно-аналітичної діяльності на інструмент узагальнення статистики [162, с. 378].

Крім того, в результаті спроб швидкого та поверхневого приведення

українських правоохоронних органів у відповідність до «європейських стандартів» без попереднього прогнозування й аналізу ймовірних наслідків та належного наукового обґрунтування, а також внаслідок впровадження внутрішньо суперечливих законодавчих новацій, цілеспрямованого знищення інституційної пам'яті, система правоохоронних органів, а також інших органів і установ кримінальної юстиції України наразі розбалансована та протягом останніх років стикається з масовим відтоком кваліфікованих кадрів, що істотно послаблює кадровий потенціал органів кримінальної юстиції України.

Безсистемність проведення реформ та створення нових структур із правоохоронними функціями призвели до дублювання компетенції правоохоронних органів, що, у свою чергу, активно сприяє конкуренції за ресурси Державного бюджету України та місце в ієрархії правоохоронних структур, призводить до зниження ефективності роботи правоохоронної системи, порушення принципів логічно обґрунтованого розподілу підслідності та руйнації працездатних механізмів правоохоронної діяльності.

У цілому недосконаліть галузевого законодавства, що регламентує діяльність органів і установ кримінальної юстиції, а також кримінального та кримінального процесуального законодавства істотно підвищує ризики реалізації кримінальних загроз національній безпеці України та, відповідно, негативно позначається на спроможностях системи кримінальної юстиції протидіяти зазначеним загрозам.

За таких обставин вважаємо, що стратегічними пріоритетами розвитку такої Концепції мають стати:

візія – ризикоорієнтована, високоефективна, професійна та доброчесна система кримінальної юстиції України, що користується авторитетом і повагою в суспільстві;

місія – система кримінальної юстиції України слугує справі забезпечення безпеки, дотримання прав й гарантування реалізації законних

інтересів особи, суспільства та держави, а також невідворотності покарання за вчинені правопорушення і відновлення порушених прав.

Ціннісним орієнтиром розвитку системи кримінальної юстиції України є забезпечення безпеки людини, суспільства й держави від кримінальних загроз [162, с. 379].

Друга ознака – ця діяльність спрямована на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінант, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Знову ж таки, враховуючи, що частково це питання було розглянуто у попередніх підрозділах цієї наукової роботи, необхідно у зв'язку з цим акцентувати увагу на деякі особливі моменти діяльності дізнавача, що мають відношення до реалізації заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням.

Повноваження дізнавача усувати причини і умови розслідуваного кримінального проступку випливають, насамперед, із загального завдання кримінального провадження, обумовленого вимогами держави щодо протидії злочинності й усунення всіх причин, які її породжують. Вони випливають також із процесуальної і соціальної функцій дізнавача та його становища як особи, котра провадить досудове розслідування. Оскільки взаємозалежні між собою причини і умови вчинення кримінальних проступків, маючи значну тривалість у часі, проявляють свою дію у різних сферах суспільного життя, усунення їх, звичайно, вимагає спільних зусиль дізнавача і відповідних органів, установ та громадських організацій. Провідною стороною у цій взаємодії є дізнавачі, які стимулюють діяльність усіх інших суб'єктів запобігання, широко використовують допомогу громадськості для виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [166, с. 68–69].

Водночас, у чинному КПК України [70] немає спеціальної норми, яка передбачала б обов'язок органу досудового розслідування виявляти причини й умови вчинення кримінального правопорушення і реагувати на них

відповідним поданням (на зразок ст. 23 і ст. 23-1 у КПК України 1960 р.). Це пов'язано з позицією Європейського суду з прав людини у справі «Дактарас проти Литви» щодо «необхідності суворого дотримання принципу презумпції невинуватості як однієї зі складових вимог справедливого судового розгляду. Зокрема, на думку Суду, виявлення причин і умов вчинення кримінального правопорушення й реагування на це відповідним процесуальним документом – поданням дізнавача, слідчого або прокурора, є достатньою підставою для припущення, що посадова особа може вважати підозрюваного або обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення і це може бути свого роду тиском на суд, який постановляє вирок» [148; 180].

Водночас, на противагу такій позиції, варто погодитись із висновком В. М. Юрчишина [194, с. 157] про необхідність віднесення причин й умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, до обставин, які підлягають доказуванню, тобто доповнення ст. 91 КПК України, якою встановлено предмет доказування у кримінальному провадженні, новим пунктом 8. Таке доповнення цієї статті, без сумніву, сприятиме подальшій активізації запобіжної діяльності уповноважених суб'єктів (сторін) кримінального провадження (серед яких і дізнавач) й одночасно – зміцненню законності та правопорядку в державі.

Також вбачається необхідним доповнення КПК України новими статтями, зокрема:

ст. 92-1 «Обставини, що підлягають встановленню при доказуванні причин кримінального правопорушення.

1. При доказуванні безпосередніх причин кримінального правопорушення необхідно встановити: 1) несприятливі умови формування особи підозрюваного, що зумовили виникнення у нього антигромадських поглядів та звичок; 2) обставини життя підозрюваного, в яких він знаходився перед вчиненням кримінального правопорушення, під впливом яких у нього виник намір його вчинити.

2. При доказуванні безпосередніх умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, слід встановити недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій, посадових та інших осіб, внаслідок яких стало можливим його вчинення та заподіяння шкоди»;

ст. 92-2 «Подання дізнавача, слідчого, прокурора в кримінальному провадженні.

1. Дізнавач, слідчий, прокурор, встановивши в ході досудового розслідування причини і умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, вносять у відповідний державний орган, громадську організацію, установу, підприємству незалежно від форм власності або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов.

2. Не пізніше місячного строку за поданням має бути вжито необхідних заходів і про результати поінформовано особу, яка надіслала подання.

3. У разі залишення подання без розгляду дізнавач, слідчий, прокурор зобов'язаний ужити заходів, передбачених статтями 254–257 Кодексу України про адміністративні правопорушення» [166, с. 70].

Обов'язковість розгляду подання та повідомлення дізнавача про вжиті заходи спричиняє ті специфічні правовідносини, що можуть бути використані для контролю за реальним виконанням запобіжних заходів. Однак вживання заходів із усунення причин та умов, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, відбувається за рамками кримінального провадження. Практично щодо цього важливо з'ясувати, що у запобіжній роботі залежить від дізнавача, а що – ні.

Розглянемо детальніше подання дізнавача як процесуальний документ, який містить запобіжні заходи, спрямовані на усунення причин та умов вчиненого кримінального проступку та блокування, нейтралізацію вчинення кримінальних правопорушень у майбутньому.

Подання – це процесуальний акт, у якому міститься рішення дізнавача, котрим закінчується його правоохоронна діяльність у кримінальному провадженні з виявлення і вжиття заходів щодо усунення причин та умов, які

сприяли вчиненню кримінального проступку. Даним актом на нього покладатиметься обов'язок усунути ті обставини, що сприяли вчиненню кримінального протиправного діяння, а адресати зобов'язані повідомляти в установлений законом строк про усунуті недоліки та вжиті заходи реагування.

Така гнучка форма реагування продиктована тим, що усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального проступку, пов'язане з цілеспрямованим регулюванням різних сторін суспільного життя, яке здійснюється, звичайно, поза сферою кримінального провадження. Важливо і те, що при виконанні подання між дізнавачем і особами, яким воно адресується, будуть виникати специфічні правовідносини, обумовлені характером непроцесуальної діяльності, котру зобов'язані особи за своїм розсудом мають здійснювати для усунення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень. Це свідчить про самостійну юридичну природу подання дізнавача як підсумкового процесуального акта.

Типовий зразок такого подання наведено нами в додатках (дод. Б).

У зв'язку з викладеним постає і підлягає обговоренню питання щодо обов'язку дізнавача вказувати у такому процесуальному акті характер конкретних запобіжних (профілактичних) заходів для усунення виявлених у ході розслідування причин і умов. Аналіз правоохоронної практики показує, що розглянуте питання має вирішуватися залежно від специфіки і характеру здійснюваних заходів реагування. Якщо при розслідуванні встановлені причини й умови вчинення кримінального проступку, викликані порушенням закону або відступом від інших нормативно-правових (у тому числі підзаконних) актів, то у резолютивній частині подання, звичайно, мають міститися конкретні пропозиції з їх усунення. У подібних випадках максимальна конкретизація заходів, запропонованих дізнавачем, є найбільш бажаною формою реагування, оскільки вони є основою діяльності компетентних органів, установ і організацій з усунення порушень правових норм.

У інших, більш складних ситуаціях, коли причини й умови, які сприяли вчиненню розслідуваних кримінальних проступків, за своєю природою багатозначні і для їх усунення необхідно здійснити комплекс взаємозалежних заходів технічного, фінансово-економічного, планово-організаційного та культурно-виховного характеру, у пропозиціях найбільш доцільно вказувати лише основні напрями запобіжних заходів. Подальше розроблення і конкретизація їх, звичайно, пов'язані з втручанням у оперативну, виробничу, господарську або громадську діяльність і, отже, повинні здійснюватися уповноваженими органами й організаціями із залученням (у разі потреби) відповідних спеціалістів. Дізнавач викликає спеціаліста у випадках, коли визнає це за необхідне, тобто він вправі, але не зобов'язаний запрошувати спеціаліста [154].

Таке вирішення питання, з одного боку, не применшує ролі і значення подання як підсумкового акта запобіжної діяльності. В ньому вказуються вимоги усунути причини і умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, а також дається можливість дізнавачу в межах своїх знань висловити науково обґрунтовані та реально здійсненні пропозиції і рекомендації. З іншого – підвищує відповідальність службових осіб і керівників громадських організацій, яким адресується подання, за розроблення та вжиття конкретних запобіжних заходів, спрямованих на усунення зазначених причин і умов. У цьому аспекті заслуговує на схвалення практика тих дізнавачів, які, крім внесення мотивованого подання у найбільш складних справах, знайомлять керівників підприємств, установ і громадських організацій з актами документальних ревізій, висновками експертів й іншими матеріалами. Таке ознайомлення допомагає їм глибше і всебічно усвідомити всю сукупність обставин, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, і у зв'язку з цим вжити найефективніших заходів до їх усунення.

Подання про вжиття заходів до усунення обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, як і всі інші документи дізнавача,

має складатись із трьох частин: вступної, описово-мотивувальної та резолютивної. Оскільки йдеться про складові одного процесуального акта, то, звісно, всі вони тісно пов’язані між собою і взаємообумовлені. Це означає, що кожна подальша частина подання має логічно випливати із попередньої й спиратись на неї. Між усіма частинами має бути повна узгодженість та відповідність.

І. Вступна частина подання.

Під вступною частиною подання слід розуміти його першу частину, в якій містяться такі дані: кому адресовано подання, його найменування, де, коли, ким і по якому кримінальному провадженню (у зв’язку з розслідуванням якого кримінального правопорушення) воно винесено.

ІІ. Описово-мотивувальна частина подання.

Ця частина кримінального процесуального акта є центральною складовою. У ній можна умовно виділити декілька основних положень, що містять дані, які мають бути відображені у будь-якому поданні дізнавача.

У цій частині, насамперед, дається опис протиправного діяння. Обставини вчиненого наводяться так, як вони встановлені у процесі розслідування, і в тому обсязі, що необхідний для наступного аналізу. Тут же повідомляються дані про особу, яка вчинила кримінальний проступок. Виклад цих обставин у описово-мотивувальній частині подання є обов’язковим, оскільки від них залежить аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Основним завданням описово-мотивувальної частини подання є викладення конкретних причин і умов, що сприяли вчиненню протиправного діяння, які з вірогідністю встановлені до моменту ухвалення рішення про їх усунення. При цьому тут мають бути відображені такі групи обставин, що обумовили вчинення кримінального правопорушення:

– обставини, які характеризують антигромадські погляди, звички, традиції у свідомості особи, котра вчинила кримінальний проступок;

– зовнішні обставини, що сформували ці антигромадські погляди, звички, традиції у свідомості особи;

– обставини, які характеризують життєві ситуації, що у взаємодії з позицією особи викликали кримінальні протиправні дії;

– обставини, що полегшили виникнення протиправного наміру, вчинення кримінальної протиправної дії і досягнення кримінального протиправного результату;

– умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку;

– конкретні способи вчинення та приховування кримінального проступку;

– особи, винні у допущенні обставин, які обумовили вчинення кримінального проступку.

Виклад у поданні двох перших груп обставин залежить від того, наскільки повно вивчена особа підозрюваного у стадії досудового розслідування. Потрібно зазначити, внаслідок недостатньої уваги до вивчення особи підозрюваного у поданнях можуть не знайти відображення обставини, які характеризують антигромадські погляди цієї особи, а також зовнішні обставини, що їх сформували.

Викладення у поданні дізнавача названих обставин, поряд з умовами, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, робить його більш дієвим, підвищує запобіжну та виховну роль останнього.

Запобігання кримінальним правопорушенням можливе у тому разі, коли вжиті заходи до усунення не тільки причин, які викликали його вчинення, а й тих обставин, що об’єктивно полегшили таке вчинення і сприяли настанню кримінального протиправного результату. Тому в описово-мотивувальній частині подання обов’язково мають бути вказані умови, що сприяли вчиненню кримінального проступку.

У описово-мотивувальній частині подання мають бути викладені способи вчинення та приховування кримінального проступку, що застосовувалися злочинцем. Виклад цих обставин у поданні надасть

можливість розробити найбільш доцільні й ефективні заходи, спрямовані на усунення причин і умов, а також підвищить запобіжне значення такого процесуального акта. Також, наявність у поданні мотивування полегшує можливість установам і підприємствам, де виявлені обставини, які сприяли вчиненню кримінального проступку, а також особам, щодо яких ставиться питання про їх відповідальність, оскаржити цей акт дізнавача у разі незгоди з ним.

Відсутність мотивування робить незрозумілими рекомендації уповноваженої особи про необхідність покарання осіб, з вини яких стало можливим вчинення протиправного діяння. Тільки за наявності мотивування можна оцінити цей процесуальний акт з погляду його законності й обґрунтованості.

III. Резолютивна частина подання.

Це заключна частина подання, у якій дізнавач формулює своє рішення про усунення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального протиправного діяння, і пропонує відповідним органам та посадовим особам вжити з цією метою необхідні заходи, яка формулюється на підставі і відповідно до фактичних даних, викладених у описово-мотивувальній частині. У ній відображаються такі моменти:

– рішення дізнавача про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, а також про ті заходи, що, на його думку, необхідно реалізувати для їх усунення;

– вказівка конкретним особам, які, на думку дізнавача, відповідальні за обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення;

– рішення про термін, протягом якого відповідний державний орган, а також керівники громадських організацій або посадова особа повинні дати відповідь щодо вжитих ними заходів для реалізації подання.

Заходи для усунення причин і умов, які сприяють вчиненню протиправного діяння, є основним засобом запобігання кримінальним правопорушенням. Тому важливо, щоб вони відповідали вимогам, які до них

пред’являються. Кримінальний процесуальний закон не вказує, яким вимогам мають відповідати заходи, спрямовані на усунення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Розробляючи і пропонуючи такі заходи, дізнавач має керуватися положеннями, що напрацювала кримінологія. Відповідно до них заходи, спрямовані на усунення обставин, які обумовили вчинення кримінального правопорушення, мають відповідати єдиній загальній вимозі – бути діючими та ефективними. Це означає, що запропоновані у поданні заходи для усунення причин і умов, після їх реалізації мають забезпечити вирішення даного завдання.

Таким чином, ефективність заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального проступку, може бути досягнута за умови, якщо вони є законними й обґрунтованими, прогресивними, реальними й економічно доцільними, радикальними і конкретними.

Внесені дізнавачами подання у всіх випадках мають бути мотивованими, відповідати фактичним обставинам провадження, а пропозиції, що у них містяться, ґрунтуватися на законі і зібраних доказах. Вони не можуть суперечити інтересам підприємств, установ і організацій, а також порушувати права і законні інтереси громадян. Звідси випливає, що з урахуванням специфіки правовідносин, які виникають у зв’язку з вживанням заходів до усунення обставин, що сприяли вчиненню кримінальних проступків, службовим особам і керівникам громадських організацій, відповідальним за виконання подання, а також іншим зацікавленим особам має бути надане право протягом визначеного терміну оскаржити подання прокурору або до суду.

Ефективність подань, остаточно, буде залежати від фактично вжитих за ними заходів. Тому дуже важливо встановити правильні взаємини між суб’єктами правовідносин, що виникають у зв’язку з виконанням подань, оскільки усі вони зацікавлені у найбільш повному і швидкому усуненні причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних проступків. У організаційному відношенні тільки такі ділові зв’язки між дізнавачем,

адміністрацією підприємств, установ і керівниками громадських організацій, котрим вони адресуються, можуть забезпечити належну реалізацію подань, ефективність і цілеспрямованість здійснюваних запобіжних заходів.

Третя ознака – загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням, що здійснюється органами дізнання, спрямоване у тому числі й на підвищення рівня ефективності реалізації державної соціальної політики.

У цьому аспекті практика переконує, що можливості кримінального впливу як регулятора людської поведінки принципово обмежені. Кримінальні протиправні прояви серед осіб, які одного разу покарані за вчинення кримінального правопорушення позбавленням волі, набагато вищі, ніж серед іншого населення. Цей загальновідомий факт сам собою свідчить про те, що запобігання кримінальним правопорушенням відкриває куди ширші можливості боротьби зі злочинністю у суспільстві, ніж інші заходи.

У сучасній державі необхідно мати Стратегію запобігання кримінальним правопорушенням, розраховану на комплексне застосування економічних, політичних, соціальних та правових факторів. Дія такої комплексної програми запобігання потребує обов'язкового включення й суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності.

Відповідна Стратегія запобігання буде дієва у тому випадку, якщо буде максимально повно зрозуміла та цілеспрямована діяльність кожного суб'єкта. Важливість запобіжної діяльності дізнавача визначається не лише тим, що він є обов'язковим суб'єктом у загальній системі запобігання кримінальним правопорушенням, а й насамперед тим, що саме у його діяльності відбувається найперший контакт із протиправним діянням, з його результатами та наслідками. Важливість запобіжної діяльності дізнавача визначається також і тим, що ця діяльність є основою активізації діяльності інших суб'єктів запобігання.

У ході розслідування кримінального проступку найповніше розкриваються причини та умови, що сприяли його вчиненню. Аналіз причин

та умов відкриває можливості для розроблення та здійснення дієвих заходів щодо їх усунення. Дізнавач може виявити не лише причини та умови, що безпосередньо впливають на вчинення конкретного кримінального правопорушення, але також і дефекти у роботі організацій, установ, посадових осіб тощо, які призвели до появи зазначених причин та умов. Дізнавач має з'ясувати, хто із суб'єктів соціальної профілактики не виконав своїх обов'язків у цьому напрямі, що призвело до вчинення протиправного діяння. Чітка, цілеспрямована діяльність дізнавача із запобігання кримінальним правопорушенням – найважливіший елемент спільної боротьби зі злочинністю [166, с. 71–72].

На сьогодні поза межами наукового дослідження залишаються:

– місце запобігання у загальнодержавній системі боротьби зі злочинністю;

– тактика проведення запобіжної діяльності суб'єктами сторони обвинувачення (з чого саме складається ця діяльність, як вона має розвиватися у загальному процесі розслідування);

– визначення основних етапів і тактичних завдань запобіжної діяльності дізнавача;

– планування і тактичні особливості запобіжної діяльності дізнавача.

Неповнота вирішення цих теоретичних проблем призводить до того, що на практиці діяльність дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням стає малорезультативною.

Звісно ж, що з цих завдань правильним буде шлях від загального до пізнання конкретного. Тут повністю проявляє себе та істина, що «знання спільного суперечливе... але воно тільки і є щабель до пізнання конкретного».

Загальнодержавна система запобігання кримінальним правопорушенням має включати:

а) загальнодержавні заходи економічного, ідеологічного та виховного порядку, які не спрямовані безпосередньо на боротьбу зі злочинністю, але чинять на її стан суттєвий вплив;

б) заходи законодавчого, правового порядку, які визначають головні напрями запобіжної діяльності, поєднуючи переконання та примус у боротьбі зі злочинністю;

в) діяльність усіх суб'єктів запобігання щодо виявлення причин та умов вчинення конкретних кримінальних правопорушень та вжиття заходів щодо їх усунення;

г) постійну та послідовну роботу дізнання, досудового слідства, прокуратури, судів та інших суб'єктів щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду справ, виправлення та ресоціалізації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі;

д) проведення спеціальних заходів, обумовлених обстановкою, що складається.

До запобігання кримінальним правопорушенням необхідно підходити як до комплексної соціальної проблеми. Слід зазначити, що запобігання – це не просто комплекс різноманітних заходів, а специфічний напрям соціального регулювання, пов'язаний з реалізацією завдання усунення причин та умов, що сприяють вчиненню протиправних дій. Така діяльність має здійснюватися комплексно, у всіх сферах, стосовно різних елементів соціальної системи, характеру, діючих причин злочинності, шляхом безпосереднього впливу на них або створення й стимулювання позитивних факторів, що протистоять злочинності.

Підводячи підсумки підрозділу, наголосимо, що профілактична діяльність органів дізнання не може обмежуватися лише запобіганням кримінальним проступкам за матеріалами кримінального провадження. Важливе місце у ній мають посідати профілактичні заходи, проведені в широкому плані боротьби зі злочинністю на території, що обслуговується, по викоріненню окремих видів кримінальних правопорушень у межах обраної спеціалізації, а також участь дізнавачів у регіональних загальносоціальних заходах. Базуючись в основному на фактичних даних, отриманих при

розслідуванні кримінальних проступків, проведення загальносоціальних заходів обумовлене непроцесуальною стороною, специфікою застосування запобіжної функції стосовно об’єктів та рівнів впливу, характеру взаємодії з іншими ланками соціального механізму запобігання та іншими факторами.

У теорії і на практиці нині ніким не заперечується позитивна значимість загальносоціальних заходів запобігання і необхідність проведення їх працівниками органів дізнання. Однак при спільності вихідних положень виявляються істотні розбіжності у трактуванні розглянутого питання, зокрема про характер і обсяг повноважень дізнавачів при здійсненні цієї роботи. Зокрема, 53,7 % із них недооцінює значення такої роботи (дод. А). У зв’язку з чим не виявляється необхідної ініціативи і наполегливості при здійсненні заходів або вони обмежуються епізодичним читанням лекцій з правової тематики.

3.2. Шляхи підвищення ефективності діяльності дізнавача як суб’єкта спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням

Злочинність в Україні залишається одним із найнебезпечніших соціальних явищ, яке в умовах соціальної трансформації здатне швидко заповнювати вразливі сфери життєдіяльності, стає дедалі більш організованою та професійною. Криміногенна ситуація в Україні залишалася складною та набула тенденції до погіршення. Характерним для сучасного стану злочинності в Україні є воєнні дії, поступове підвищення її латентності.

У такій ситуації, як зазначили О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, «...необхідним є негайне реагування і втручання (навіть більше, прямий вплив) на цю ситуацію як органів державної влади, так і суспільства загалом. Крім того, вирішення проблеми протидії злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за вжиттям усіх різноманітних заходів, які проводяться

з метою запобігання злочинним проявам, у межах дотримання при цьому основних прав людини» [3, с. 99].

Тому, звертаючись до теоретичного аспекту визначення спеціально-кримінологічного запобігання як особливого виду діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням, варто враховувати наявні у кримінологічній літературі позиції та погляди вчених на цю проблематику. Так, В. І. Шакун під спеціально-кримінологічним запобіганням пропонує розуміти «складову загальносоціального попередження, а його особливості визначаються специфічним об'єктом впливу – злочинністю. Його характеристики такі: а) проведення заходів, що спрямовані саме на попередження злочинності, її окремих видів і конкретних кримінальних правопорушень, їх причин і умов. Вони мають, у буквальному сенсі, спеціальний характер, прив'язані безпосередньо до боротьби зі злочинністю; б) арсенал засобів спеціальної профілактики характеризується, відповідно, взаємодією управлінських, виховних та правових заходів, розрахованих саме на вплив на злочинність, її окремі види або недопущення конкретних кримінальних правопорушень; в) суб'єктами спеціального попередження кримінальних правопорушень є організаційні структури, для яких боротьба зі злочинністю становить одну з основних функцій» [171, с. 186–187].

У свою чергу, В. І. Тимошенко констатує, що «спеціальне, цілеспрямоване попередження злочинності має свій об'єкт безпосереднього впливу. У першу чергу, йдеться про так звані соціальні патології, тобто процеси і явища, в яких реалізуються форми поведінки певних груп населення, що слугують живильним ґрунтом, «фоном» злочинності» [171, с. 188]. У цьому контексті В. В. Чернєй звертає увагу, що «сукупність заходів, спрямованих на усунення причин вчинення кримінальних правопорушень (превенція), здійснюється в межах адміністративної діяльності поліції – підзаконної, цілеспрямованої виконавчо-розпорядчої діяльності уповноважених суб'єктів з організації та

здійснення попередження й припинення адміністративних і кримінальних правопорушень» [184, с. 365].

Заслуговує на увагу позиція О. М. Литвака, який розмежовує, і з цим варто погодитися, «загальносоціальне запобігання (яке збігається із соціальним прогресом) із спеціально-кримінологічним запобіганням та репресивною діяльністю держави». Автор визначає «якісні відмінності попереджувальної діяльності, яка орієнтована на досягнення запобіжної мети без застосування примусу, визначає спеціалізованих суб'єктів (до яких належать лише органи виконавчої влади, для яких запобігання злочинності є однією з основних статутних функцій) та неспеціалізованих (для яких здійснення профілактичного впливу є неосновною функцією в межах своєї конкретної професійної діяльності)» [82, с. 22].

Водночас В. В. Голіна підкреслює, що «спеціально-кримінологічне запобігання – це не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Така діяльність спрямовується не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища й процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів. Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинні прояви негативних явищ і процесів, їх обмеження і усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки. У зв'язку з цим спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома головними напрямами, за якими розробляють і реалізовують заходи: профілактики, відвернення, припинення злочинів» [25, с. 21–22].

Слушною є й позиція О. М. Джужі, на думку якого «спеціально-кримінологічне запобігання полягає у: цілеспрямованому

здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; зв'язку з елементами кримінологічної системи; неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта запобіжного впливу» [74, с. 63].

Загалом, спеціально-кримінологічне запобігання виступає синтезованою кримінологічною теорією і водночас практикою організації запобігання кримінальним правопорушенням шляхом розроблення й застосування спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей знань (кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності (кримінальний блок), соціології, психології тощо). Отже, вважаємо, що наведені вище доктринальні погляди на проблематику визначення поняття й сутності спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням заслуговують на увагу та мають право на існування.

Зважаючи на вищевикладене, можемо визначити ***«спеціально-кримінологічне запобігання у діяльності дізнавача»*** *як один із видів запобігання, комплексна діяльність, яка спрямована на виявлення причин та умов кримінальних правопорушень, їх усунення, а також недопущення протиправних дій або їх реалізації за допомогою кримінологічних засобів впливу на різних стадіях кримінальної поведінки* [163, с. 41].

Такі заходи передбачають здійснення дізнавачем безпосередньої роботи, спрямованої на виявлення, усунення, послаблення, блокування, нейтралізацію криміногенних факторів, що впливають на розвиток кримінальної протиправності. Організація такого напряму запобігання має включати в себе декілька етапів:

Перший етап – організаційне забезпечення, що включає: підготовку кадрів та оцінку ефективності їх діяльності; розроблення певних, більш ефективних форм взаємодії з іншими органами і підрозділами, зарубіжними

правоохоронними інституціями, населенням та використання їх запобіжних можливостей у роботі [163, с. 41].

Вивчення спеціальної літератури показало, що «серед принципів, які характеризують діяльність державного апарата, в тому числі у сфері нормотворчості, особливе місце посідає принцип ефективності, під яким у науці розуміють необхідність прийняття нормативно-правових актів, які досягають запланованих цілей, передбачають оптимальне використання матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів» [150, с. 240; 168, с. 213].

Забезпечення фахової підготовки кадрів для підрозділів дізнання, а також підвищення їх кваліфікації та професійної майстерності – основа розвитку правоохоронних інституції України. Така кадрова робота передбачає розроблення навчальних програм, курсів підвищення кваліфікації та професійної майстерності, а також організацію тренінгів, семінарів, практикумів та створення інших форматів і алгоритмів навчання. У свою чергу, нормативні основи функціонування підрозділів дізнання охоплюють:

1) Конституцію України [59] – Основний Закон держави, на дотримання якого спрямована уся правоохоронна діяльність;

2) КПК України [70] – фундаментальний галузевий нормативно-правовий акт, який встановлює законодавчий механізм захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування;

3) нормативно-правові акти, які безпосередньо регулюють діяльність правоохоронних органів, до яких віднесені органи дізнання, передбачені п. 4-1 ст. 3 КПК України (закони України «Про Національну поліцію» [122], «Про Службу безпеки України» «Про Державне бюро розслідувань» [118] та ін.), та які регламентують діяльність дізнавачів, котрі одночасно мають процесуальні права, повноваження та обов’язки;

4) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [115], що регламентував діяльність підрозділів дізнання, «унормував поняття кримінального проступку та основні кримінальні процесуальні процедури щодо його функціонування в системі українського права, а також Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України [120], у якому закріплено основні засади та принципи, а також механізми й порядки взаємодії в системі підрозділів дізнання, що є логічним організаційним продовженням загаданого вище Закону України» [137, с. 153].

Правові наслідки істотних та неістотних порушень кримінального процесуального закону щодо всіх їх відмінностей можуть бути однаковими для суб'єктів порушення, які відступають від припису кримінально-процесуальних норм. Швидкість реагування та заходи впливу на особу, котра допустила порушення, знаходяться при цьому у прямій залежності від характеру і тяжкості вчиненого протиправного діяння.

Значення оцінки ефективності полягає в тому, як правильно зробив висновок О. М. Литвинов, що «...вона сприяє уточненню і конкретизації цілей організації і функціонування системи, а також оптимізації структур, бо в процесі ранжування результатів діяльності виявляються конкретні причини, що обумовлюють ті або інші відхилення в роботі поставлених цілей у співвідношенні з ресурсами, що витрачають» [83, с. 371]. При цьому, продовжує поіменований учений, «...методично правильна оцінка забезпечує також цілеспрямованість діяльності, пов'язаної з організацією і здійсненням контролю, що, у свою чергу, дозволяє на практиці більш предметно організувати функціонування всієї системи. Крім цього, значення оцінки ефективності функціонування соціально-правового механізму запобігання злочинам... полягає в тому, що вона дозволяє суб'єкту орієнтуватися в реальній діяльності, усвідомлювати зміни, викликані як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками» [83, с. 371].

Зміст оцінки ефективності діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням включає в себе:

а) забезпечення безпеки об'єктів кримінально-правової охорони (ст. 1 КК України) за допомогою засобів, форм, методів та сил усіх галузей кримінально-правової спрямованості;

б) результативність діяльності органу дізнання за цим напрямом.

Оцінка ефективності запобіжної діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням – це визначення за допомогою відповідних науково обґрунтованих критеріїв і показників відповідних ступеня й рівня досягнення вказаним суб'єктом мети та реалізації завдань запобігання кримінальним правопорушенням з урахуванням показників роботи, згідно зі статутними завданнями і функціональними можливостями, що передбачені законами та іншими нормативно-правовими актами. До системних критеріїв такої оцінки належить: а) визначення ефективності запобіжної діяльності за певними критеріями; б) науково обґрунтований характер критеріїв та показників визначення ступеня і рівня досягнення мети й завдань даного виду суспільної діяльності; в) ступінь і рівень досягнення мети й завдань щодо запобігання кримінальним правопорушенням; г) урахування показників запобіжної діяльності органів дізнання за результатами реалізації таким органом кримінальної процесуальної функції; д) обумовленість критеріїв і показників роботи дізнавача змістом законів та інших нормативно-правових актів у сфері забезпечення кримінологічної безпеки.

Другий етап – інформаційно-аналітичне забезпечення – оперативне надходження кримінологічної інформації та пошук її додаткових джерел. Інформаційно-аналітичне забезпечення як елемент організаційно-правових засад функціонування підрозділів дізнання є найважливішим факультативним напрямом з огляду на стрімкий інформаційний прогрес суспільства [163, с. 41].

Наразі під час реформування діяльності підрозділів дізнання діяльність інформаційного й аналітичного типу відіграє головну «...роль, адже спрямована на забезпечення безпеки, постає визначальною під час вибору стратегії боротьби зі злочинністю, охорони людських прав та свобод, власності та є системоутворюючим елементом будь-якої управлінської діяльності» [41, с. 187].

Згідно з тлумачним словником української мови, «забезпечення» трактується як «створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось; захист, охорона кого-, чого-небудь від небезпеки» [19, с. 281].

Характеризуючи цей етап, зазначимо, що увесь масив інформації використовується дізнавачем лише після його аналізу, тобто після проведення відповідної аналітичної роботи. Ця робота, на відміну від забезпечення (зокрема, інформаційного), є невід'ємним складовим елементом діяльності органів дізнання. Адже проведення аналітичної роботи сприяє виконанню завдань кримінального провадження як безпосередньо (шляхом отримання нової інформації в результаті аналізу наявних даних, тобто шляхом аналітичної розвідки), так й опосередковано (через проведення процесуальних заходів із використанням результатів аналізу наявних відомостей).

Вищевказане корелює з результатами дослідження А. А. Галючека та В. П. Журавльова, які зазначають, що «інформаційне забезпечення містить три взаємопов'язані компоненти: 1) інформаційні системи, у межах яких здійснюють збір, накопичення, системне опрацювання, зберігання й видачу необхідної оперативно значущої інформації про терористичну діяльність; 2) аналітична робота, що полягає в здійсненні комплексу організаційних заходів і методичних прийомів з опрацювання та синтезу наявної оперативної та іншої інформації про терористичну діяльність; 3) управлінська діяльність, яка забезпечує прийняття необхідних рішень щодо стратегії і тактики документування цих злочинів» [22, с. 7–8].

Проведене нами дослідження показало, що планування, прогнозування та контроль одночасно є як стадіями організації діяльності дізнавача, так і безпосередніми складовими тієї частини аналітичної роботи, що пов'язана з управлінням його діяльністю. Адже складання прогнозів та планів, визначення заходів контролю та особливостей їх застосування належить саме до кримінологічної категорії управління (об'єктом або процесом) та здійснюється за допомогою аналітичного інструментарію.

При цьому кримінологічні рішення мають прийматися на основі прогнозів, втілюватися у планах роботи та коректно реалізовуватися завдяки заходам контролю. Зазначені рішення можуть мати різний рівень (масштаб): від прийняття рішення про особливості організації і тактики конкретного кримінального провадження – до визначення пріоритетних напрямів запобіжної діяльності. Проте всі такі рішення має об'єднувати головне – вони мають бути результатом розумових (інтелектуальних) операцій. Це можуть бути як інтелектуальні операції, що проводяться виключно дізнавачем, так і операції, що проводяться із залученням інших правоохоронних інституцій, державних установ й громадських організацій. Вважаємо, що сукупність таких операцій власне і необхідно вважати аналітичною роботою під час організації і проведення діяльності із запобігання дізнавачем кримінальним правопорушенням.

Вивчення практики і проведене нами дослідження засвідчують, що за сучасних умов інформаційно-аналітична діяльність дізнавачів щодо запобігання кримінальним правопорушенням відбувається у різноманітних формах. До найбільш ефективних і поширених варто віднести:

1. Аналіз керівниками органів дізнання стану злочинності на окремих об'єктах, у населених пунктах та проведення за допомогою громадськості цілеспрямованих запобіжних заходів.

Такі аналізи мають попередній характер, оскільки базуються на обмеженому матеріалі, яким володіє керівник органу дізнання, у зв'язку з чим їх варто розглядати як частину вивчення злочинності у районі, місті,

проведеного прокуратурою. З цього, однак, не випливає, що вони втрачають пізнавальне значення або практичну корисність. Вивчення динаміки злочинності, проведеної прокурором із залученням і використанням усіх матеріалів правоохоронних органів, переслідує загальну мету – з'ясувати стан боротьби зі злочинністю у районі, місті і розробити координаційні заходи для її запобігання [47; 193]. Звідси випливає, що аналізи у всіх випадках мають бути конкретними і базуватися на найбільш повній і достовірній інформації, яка знаходиться у розпорядженні начальника (керівника) органу дізнання. Дуже важливо як найповніше використовувати матеріали кримінальних проваджень, закритих проваджень, оперативні, статистичні й інші дані, якими володіє дізнавач, для одержання оптимальної інформації щодо особи підозрюваного та причин вчинення кримінальних правопорушень. Отримані результати варто зіставити і проаналізувати стосовно статі й віку злочинців, об'єктів посягання, способу вчинення кримінальних правопорушень, видів і типів злочинної поведінки та інших взаємопоєднаних напрямів. Кінцева мета аналізу – встановити стан злочинності на окремому об'єкті або ділянці, особливості контингенту правопорушників, а також найбільш типові причини і умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. І на цій основі розробити ефективні заходи запобігання.

Вивчення стану злочинності на об'єктах іноді практикується у зв'язку з розслідуванням конкретних кримінальних проваджень. Така необхідність, звичайно, виникає у випадках, коли встановлені у ході кримінального провадження причини і умови вчинення кримінальних проступків свідчать про серйозні недоліки у діяльності декількох підприємств, установ або громадських організацій. Інформація, що накопичується у процесі таких аналізів, використовується в оперативних цілях для усунення виявлених недоліків, при плануванні і проведенні запобіжних заходів.

2. Узагальнення за групою кримінальних проваджень причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, і розроблення ефективних заходів щодо їх усунення.

Такі узагальнення практикуються у випадках, коли при розслідуванні різних за характером проваджень встановлюються однотипні видові причини і умови вчинення кримінальних проступків. Узагальнення їх по групі за певний період часу дає можливість глибше пізнати механізм дії криміногенних факторів, які впливають на злочинність у досліджуваному регіоні, і відповідно цілеспрямовано впливати на них та проводити запобіжні заходи. У таких випадках запропоновані нами подання і доповідні записки узагальнюючого характеру є не тільки ефективними заходами реагування на виявлені причини і умови, які сприяли вчиненню кримінальних проступків, а й методом контролю за результатами запобіжної роботи на конкретних об'єктах оперативного обслуговування, оскільки орієнтують посадових осіб і керівників громадських організацій на усунення виявлених недоліків і проведення додаткових виховних та запобіжних заходів.

3. Узагальнення практики реагування на кримінальні правопорушення правоохоронними органами, установами і громадськими організаціями та вжиття заходів щодо усунення виявлених недоліків.

Основною ознакою всієї запобіжно-аналітичної роботи дізнавача є те, що вона проводиться в непроцесуальних формах і спрямована на поступове нагромадження найповнішої інформації про причини та умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Це використовується для планування і здійснення цілеспрямованих запобіжних заходів, а також для підвищення ефективності правового впливу на населення. У цьому аспекті інформаційно-аналітичну роботу дізнавача потрібно розглядати не тільки як важливий засіб і необхідну умову успішного здійснення запобіжних заходів, а і як дієвий метод профілактичної діяльності на окремих об'єктах. Вказане дозволяє максимально конкретизувати її з урахуванням місцевих умов, форм взаємодії і тим самим стимулювати діяльність службових осіб та громадськості на найбільш повне і швидке усунення виявлених недоліків.

Підвищені вимоги, запропоновані до запобіжної діяльності дізнавачів, обумовлюють значення інформаційно-аналітичного забезпечення у

плануванні та здійсненні заходів профілактики. У цьому аспекті аналітичну й управлінську діяльність різних ланок системи можна розглядати як триваючий динамічний процес, ефективний метод збирання, аналізу і реалізації інформації. Будучи дуже різноманітною за змістом, обсягом і характером, вона відображає реально існуючі явища і процеси у сфері боротьби зі злочинністю, характеризує тенденції, які намітилися, та найважливіші сторони діяльності суб'єктів запобігання.

Така інформація вирізняється високим ступенем достовірності, яка пояснюється носіями інформації, процесуальними й іншими найбільш надійними джерелами її одержання. У той же час у загальному плані вона є одним із різновидів соціальної і нормативно-правової інформації з усіма властивими їй ознаками. Важливо зазначити, що отримана внутрішня інформація, хоча і не містить якісно нової інформації порівняно з нормативною, але посилює її значення, конкретизує функції та обов'язки суб'єктів діяльності із запобігання кримінальним правопорушенням, що підвищує управління системою, її профілактичний потенціал.

До найважливіших вимог запропонованої інформації, отриманої дізнавачем, варто віднести оптимальність, надійність і своєчасність. Критерієм оптимальності служить одержання необхідної і достатньої інформації для ухвалення правильного рішення. Надійність, звичайно, пов'язана з достовірністю та джерелами одержання інформації, її здатністю найбільш вірно відображати дійсний стан досліджуваного явища. У сфері запобіжної роботи дізнавача такими джерелами, насамперед, є розслідувані та закриті кримінальні провадження, подання, оперативні, статистичні й інші дані, які відображають різні сторони процесу запобігання кримінальним правопорушенням.

Третій етап – прогностично-запобіжне забезпечення – виявлення латентних кримінальних правопорушень за допомогою побудови імітаційних моделей, криміногенних ситуацій. Розвиток моделі діяльності, керованої

аналітикою («Intelligence-led policing») як стратегічного напряму діяльності органів дізнання [163, с. 41].

Значна частина кримінальних правопорушень характеризується високим ступенем латентності, оскільки про їх фактичні масштаби невідомо ні правоохоронним органам, ні суспільству та громадськості. Аналіз практики правоохоронної діяльності свідчить, що латентними (понад 50 %) є кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, економічні, пов'язані з обігом наркотичних речовин, зброї, вчинювані організованими злочинними угрупованнями, тобто значна частина з тих, в яких відсутні потерпілі, які прямо не завдають помітної матеріальної шкоди. Хоча публікації у ЗМІ, громадська думка свідчать про невпинне збільшення кількості фактів кримінальних правопорушень, офіційна статистика не показує цього, тому відносно невелика кількість зафіксованих фактів кримінальних правопорушень не може бути підставою для категоричного висновку про незначну поширеність досліджуваного явища. Латентний (прихований) характер злочинної діяльності зумовлює необхідність активних дій щодо виявлення кримінальних правопорушень. Хоча виявлення латентних кримінальних правопорушень традиційно належало до компетенції оперативних підрозділів, але зміни кримінального процесуального законодавства, законодавства, що регулює оперативно-розшукову діяльність, поступове взаємопроникнення компетенції дізнавачів, слідчих та оперативних працівників засвідчує поступове об'єднання пошукової функції та функції досудового розслідування у компетенції одного і того самого працівника правоохоронного органу. Зазначена тенденція обумовлює необхідність «озброєння» дізнавачів відповідними методами та засобами пошукової діяльності, знання яких дозволить ефективно запобігати латентній злочинній діяльності, що, своєю чергою, обумовлює необхідність науково-теоретичного обґрунтування діяльності правоохоронних органів, до компетенції яких належить виявлення латентних кримінальних правопорушень [13, с. 112].

Т. І. Савчук зазначає, що «доцільно розрізняти два види діяльності, спрямованої на виявлення ознак кримінальних правопорушень: пошукову діяльність (діяльність оперативних підрозділів та діяльність контролюючих органів, у процесі якої виявляються ознаки кримінальних правопорушень); кримінально-процесуальну діяльність (діяльність з перевірки заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та безпосереднє виявлення їх ознак слідчим під час розслідування)» [140, с. 94].

Є. Д. Лук'янчиков пише, що «досудове провадження можна визначити як діяльність уповноважених державних органів, що здійснюється в досудових стадіях процесуальними формами і спрямована на виявлення та розслідування кримінальних правопорушень і вирішення кримінальних справ» [88, с. 10]. Безумовно, вказаний автор слушно відносить виявлення кримінальних правопорушень до досудових стадій провадження у справі.

У свою чергу, В. П. Корж вважає, що «ознаки кримінальних правопорушень можуть бути виявлені в результаті проведення оперативно-розшукових заходів, затримання особи під час вчинення кримінального правопорушення, розгляду заяв та повідомлень громадян або юридичних осіб, під час розслідування інших кримінальних правопорушень, розгляду матеріалів кримінального провадження у суді» [61, с. 283].

На думку О. В. Сачка, «безпосереднє виявлення кримінального правопорушення – це ініціативна інформаційно-пошукова діяльність правоохоронних органів, які, виходячи з обов'язку протидії злочинності і використовуючи свої адміністративні чи оперативно-розшукові повноваження, здійснюють діяльність щодо виявлення латентних кримінальних правопорушень, до моменту офіційної реєстрації інформації про дані кримінальні правопорушення як приводів до початку кримінального провадження» [141, с. 30–31].

Виходячи з цього, виявлення дізнавачем кримінальних правопорушень – це комплекс цілеспрямованих заходів, що вживаються службовою особою підрозділу дізнання органу, передбаченого п. 4-1 ст. 3

КПК України, для встановлення, здобування та накопичення відомостей, які містять нові, раніше не відомі дані, що мають значення для вирішення завдань у боротьбі зі злочинністю у процесі досудового розслідування кримінальних проступків.

Виявлення латентних кримінальних правопорушень може мати місце при виконанні правоохоронними органами визначених функцій, реалізація яких регламентується різноманітними законами. Але виконання таких функцій є лише необхідною умовою, за якої правоохоронні органи можуть стикатися з фактами кримінальних правопорушень чи їх слідами – тому якщо будь-який із правоохоронних органів стикається із фактом кримінального правопорушення, то він повинен діяти згідно з певною методологією пізнання, яка була б максимально оптимальною. У свою чергу, нормативні акти мають бути кодифіковані і удосконалені саме з метою забезпечення швидкого й ефективного кримінального провадження, надійного захисту прав та свобод людини й забезпечення справедливості кримінального провадження, наявності гарантій від свавілля та правозастосовних помилок.

Для досягнення зазначених цілей та ефективного правового регулювання процесу виявлення кримінальних правопорушень, як пошукової діяльності дізнавачів, регулятивні норми права мають відповідати нижченаведеним вимогам, а саме:

– правове регулювання має починатися з моменту перших пізнавальних дій і закінчуватися моментом офіційної реєстрації інформації про виявлені кримінальні правопорушення як приводу до початку досудового розслідування (70 %);

– мають бути чітко виокремлені суб’єкти пошукової діяльності шляхом визначення повного (вичерпного) переліку підрозділів правоохоронних органів, що уповноважені виявляти кримінальні правопорушення, у тому числі й підрозділів дізнання (40 %);

– закріплення компетенції дізнавачів щодо виявлення кримінального правопорушення (як права, так і обов’язки) (80 %);

– визначеність юридичної форми виявлення кримінальних правопорушень, чітка регламентованість процедури провадження дій, спрямованих на їх виявлення (45,9 %);

– для виявлення кримінального правопорушення дізнавачі мають отримати рівні й уніфіковані за формою повноваження на провадження пошукової діяльності (виконання відповідних дій та заходів) (98,1 %);

– чітка нормативна урегульованість пошукової діяльності та конкретного переліку дій після отримання первинної інформації про кримінальне правопорушення (78,9 %). У контексті цього пункту вчені-процесуалісти справедливо відмічають, що «дізнавачі мають забезпечити надійну фіксацію і збереження результатів відповідної пошукової діяльності, здійснити складання письмових документів, які фіксують зміст, порядок та форму провадження пошукових дій, характер використаних при цьому пізнавальних методів та науково-технічних засобів, а також усі отримані при цьому результати; відображення в документах, які складаються, часу, місця, обставин знайдення та вилучення, якісних та кількісних характеристик, а також індивідуально-визначальних якостей предметів і документів, які вилучаються, змісту отриманих фактичних даних» [141, с. 127];

– має бути передбачена назва, форма та реквізити процесуального документа, який складається у випадку виявлення кримінального правопорушення (65,9 %);

– повинен бути передбачений порядок та строки прийняття процесуального рішення щодо початку досудового розслідування за фактами виявленого кримінального правопорушення (65,9 %);

– має бути чітко виокремлено положення, відповідно до якого дізнавач, який безпосередньо виявив кримінальне правопорушення, повинен передати ці відомості до органу досудового розслідування за підслідністю, про що скласти відповідний документ встановленого зразка з необхідними реквізитами (наприклад, повідомлення, постанова тощо) (65,9 %);

– повинні бути виокремлені умови, за яких матеріали, отримані під час

пошукових заходів можуть використовуватися в кримінально процесуальному доказуванні (93,7 %). За цим напрямом фахівці-процесуалісти виокремлюють низку умов, яких варто дотримуватися, а саме: «дані, отримані суб'єктом, уповноваженим на пошукові дії, з'ясовано та може бути перевірено джерело і спосіб здобуття доказової інформації; первинні дані здобуті відповідно до вимог закону без порушення чи недопустимого обмеження прав і свобод громадян, і становлять достовірну інформацію, яка відповідає вимогам допустимості доказів у кримінальному провадженні» [141, с. 127];

– за результатами дослідження вважаємо за необхідне визначити безпосередньо у КПК України механізм, за допомогою якого будуть використовуватися результати пошукової діяльності, порядок зберігання, обліку та знищення інформації, отриманої у процесі здійснення пошукових заходів (81,9 %) (дод. А). Проект такої норми (статті КПК України), на нашу думку, може мати таку редакцію:

«***Використання матеріалів пошукової діяльності***

1. Матеріали пошукової діяльності використовуються: 1) як приводи та підстави для початку досудового розслідування; 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні; 3) для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень; 4) для взаємного інформування підрозділів правоохоронних органів; 5) для інформування органів державної влади та інших суб'єктів відповідно до їх компетенції.

2. Будь-які інші способи використання отриманої інформації, її зберігання та систематизація заборонені.

3. Одержані внаслідок проведення пошукової діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення протиправних діянь, розголошенню не підлягають. За розголошення цих відомостей працівники правоохоронних органів, а також особи, яким ці відомості були довірені у процесі протидії

кримінальним правопорушенням, підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством».

Учені-процесуалісти відмічають можливість участі органів досудового розслідування у виявленні ознак кримінальних правопорушень. Так, Р. М. Шехавцов відмічає, що «у слідчій практиці відомі ситуації, коли про вчинене кримінальне правопорушення стає відомо в ході розслідування інших кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами» [187, с. 64]. У свою чергу, З. М. Топорецька зазначає, що «приводом для початку досудового розслідування відповідно до ст. 214 КПК України є самостійне виявлення слідчим з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення і такі відомості можуть бути отримані: в результаті безпосередньої діяльності слідчого (зокрема у випадку розслідуванням ним інших кримінальних правопорушень чи виконання оперативними підрозділами певних слідчих (розшукових) дій); від оперативно-розшукових органів у результаті проведення ними ОРД; з інших джерел (ЗМІ, повідомлення в мережі Інтернет, оголошення тощо)» [173, с. 66].

Отже, виявлення фактів та/або ознак латентних кримінальних правопорушень, встановлення об’єктивної істини та забезпечення досягнення завдань кримінального провадження включає в себе: заходи пошукової діяльності – це заходи, що не потребують погодження з прокурором або отримання дозволу суду, не обмежують конституційні права і свободи громадян, здійснюються дізнавачем, спрямовані на отримання первинної інформації, не заданої обставинами кримінального провадження; методи пошукової діяльності – це способи (які мають чітко виражену розвідувальну спрямованість) пізнання дізнавачем (діяльність якого має спеціальну систему правового регулювання) об’єктивної істини про кримінальний проступок та первинної інформації про ознаки протиправних дій; пошукову дію – це алгоритмізований спосіб пізнавальної діяльності дізнавача, що в комплексі з тактичними прийомами забезпечує отримання первинної інформації про латентне кримінальне правопорушення.

Діяльність, керована розвідувальною аналітикою («Intelligence-led policing», ILP), – «це сучасна модель, яка передбачає інкорпорування розвідувальної аналітичної функції в загальну місію правоохоронної системи. Комплексне завдання – прогнозування ризиків та вплив на дії – передбачає комбінування аналізу та процесу прийняття рішень, що створює додаткові виклики для спеціалістів розвідувальних аналітичних служб. Аналітики набувають особливої відповідальності у процесі безпосереднього долучення до забезпечення суспільної безпеки, оскільки при цьому їхня функція із суто допоміжної перетворюється на ключовий компонент етапу планування стратегій та прийняття рішень.

ILP спрямована на залучення ширшого спектра джерел даних, які використовуються і в контексті інших підходів, для неї притаманний пошук комплексного вирішення проблем із можливістю закріплення довготривалих результатів та вироблення стратегії мінімізації ризиків, фокусується на ідентифікації загроз. ILP чіткіше визначає роль поліції, забезпечуючи підтримку довгострокового стратегічного менеджменту та притягнення порушників до відповідальності. Саме тоді поліція може бути достатньо проактивною та прогнозувати ризики, гарантуючи спокій і безпеку в довгостроковій перспективі» [63, с. 25–26].

Проведене дослідження показало, що правоохоронні органи найчастіше застосовують такі види аналітичного моделювання: аналіз зв’язків; аналіз подій; аналіз потоків, процесу або обігу (руху) товарно-матеріальних цінностей (об’єктів); аналіз структурно-ієрархічної побудови злочинної групи (угруповання, організації); аналіз злочинної діяльності.

Прогнози розвитку криміногенної ситуації в нашій країні свідчать про те, що суспільство надалі (у близькому та досить віддаленому майбутньому) розвиватиметься в умовах, за яких злочинність справлятиме негативний вплив на всі сфери життєдіяльності. Насамперед, це пов’язано зі збереженням оптимального середовища розвитку злочинності, яке формується за умов політичної та економічної нестабільності, соціального

розшарування та різкого зниження рівня життя більшості верств населення, морального занепаду суспільства тощо. При цьому необхідний потенціал для перетворення цього середовища та зміни його сприятливого для розвитку злочинності характеру в Україні поки що відсутній. Окрім того, злочинність як така активно заважає проведенню відповідних реформ, не лише успішно здійснюючі контрзаходи в системі боротьби з нею та нейтралізуючи спроби встановлення контролю за нею з боку держави, а й проникаючи до владних структур, у тому числі до законодавчої гілки влади з метою лобіювання вигідних нормативно-правових актів та саботування кримінально-правової боротьби зі злочинністю [117, с. 49–52].

У такому разі держава як самостійний об’єкт забезпечення кримінологічної безпеки та одночасно найважливіший суб’єкт вироблення стратегії і тактики кримінологічної безпеки має вживати заходів щодо створення чіткої системи суб’єктів забезпечення кримінологічної безпеки, правового та організаційного забезпечення її ефективного функціонування [84].

Сучасні українські вчені О. Є. Користін та Ю. Р. Кардашевський зазначають, що «сучасне суспільство перебуває на початку розвитку нової епохи – цифрових, Інтернет й розумних (когнітивних) систем. Навколишнє середовище змінюється і правоохоронні органи мають можливість використовувати дані більш інтелектуальними способами. Водночас виникає проблема визначення меж доступу до інформації, передусім індивідуальної. Стурбованість суспільства може бути спровокована використанням правоохоронними органами технологій обробки «великих даних» («big data») з причин, які виходять за межі фінансових або інших особистих витрат. Поліцейська легітимація постійно перебуває в русі, зростає та зменшується, виходячи або з успішної діяльності правоохоронних органів, або із засудження помилок та прорахунків. Використання такого масиву даних породжує значні етичні проблеми, не в останню чергу, так як це може поставити під загрозу традиційні свободи. «Big data», управління даними,

кримінологічне прогнозування – це значний прогрес у протидії злочинності, у якій активно використовується аналіз соціальних мереж (SOCMINT – social media intelligence). Їх використання є бажаним і не лише через розвідувальні можливості, але також через те, що це може привести до певного зменшення використання потенційно більш нав'язливих методів кримінальної розвідки» [62, с. 83–85].

У даному аспекті є цікавим міжнародний досвід. Зокрема, у розвідувальній практиці США, як свідчать численні дослідження з цього напряму, «...вже багато років використовують «Open source intelligence» (OSINT) – розвідку на основі аналізу відкритих джерел інформації – як одну з форм процесу організації та управління збором розвідувальних даних («Intelligence collection management»), що включає їх пошук і відбір із публічних загальнодоступних джерел, добування та аналіз інформації, формування розвідувального документа для прийняття відповідного рішення. До сфери інтересів OSINT належить добування та аналіз офіційних документів, проектів статутів, відстеження нових наукових розробок, баз даних, комерційних і державних сайтів, мережевих щоденників тощо. Така система доповнює вже існуючі, але не стає від того менш важливою. Застосування розвідки OSINT дає змогу отримати відповідь на багато питань, що виникають у військово-політичного керівництва країни, а також зосередити зусилля інших розвідувальних органів на виконанні більш складних і конкретних завдань, не розпорошуючи сили агентурної та інших розвідок на добування того, що можна отримати з відкритих джерел. До того ж зазначена система дає змогу заповнювати інформаційні прогалини в разі нездатності інших видів розвідки виконати поставлене завдання» [50; 54].

Запровадження такої системи надасть можливість удосконалити механізми накопичення, обробки, оцінки та аналізу інформації й привести системи аналізу інформації у відповідність до європейських стандартів; упровадити сучасні технології для послідовної багатоаспектної оцінки криміногенної обстановки й прогнозування її розвитку на всіх рівнях

управління; забезпечити розвиток міжнародної та міжвідомчої співпраці з питань обміну інформацією та спільного аналізу загроз; створити ефективну і гнучку систему підготовки дізнавачів з питань інформаційного аналізу.

Четвертий етап – науково-методичне забезпечення – використання запобіжних можливостей, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і впровадження нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання кримінальним правопорушенням [163, с. 41–42].

Таким чином, діяльність дізнавача як суб'єкта спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням є одним із кримінологічних видів діяльності, який безпосередньо спрямований на виявлення причин та умов кримінальних правопорушень, їх усунення, а також недопущення протиправних дій або їх реалізації за допомогою кримінологічних засобів впливу на різних стадіях кримінальної поведінки [163, с. 42].

3.3. Напрями діяльності дізнавача як суб'єкта індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням

У сучасній кримінології під індивідуально-профілактичними заходами запобіганням кримінальним правопорушенням розуміють «...один із різновидів запобіжної діяльності, який здійснюється щодо конкретної особи» [76, с. 146]. Разом із тим, «головним завданням такого запобігання є усунення загрози вчинення потенційного кримінального правопорушення» [25, с. 39], а основним правовим джерелом для здійснення таких заходів у суспільстві виступають положення ст. 23 Конституції України, відповідно до яких «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» [59]. Ба більше, як слушно у зв'язку з цим

наголосив академік А. П. Закалюк, «той факт, що теорія запобігання злочинності у певній частині, зокрема у теоретичному обґрунтуванні запобіжних заходів, тактики і методики їхнього застосування тощо, ніби виходить за межі теорії кримінології та користується здобутками інших наук, наприклад педагогіки, психології, соціології тощо, не є аргументом для «відокремлення» теорії запобіжної діяльності від теорії кримінологічної науки» [44, с. 325].

Розробляючи напрями діяльності дізнавача як суб'єкта індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням, ми також солідарні з позицією професора І. Г. Богатирьова, згідно з якою «діяльність з індивідуального запобігання злочинності являє собою систему заходів, що направлені на конкретну особу, реалізуються як на ранній, так і на безпосередній стадіях виникнення злочинного наміру, передбачає вивчення особливостей поведінки, способу життя осіб із високим ступенем вчинення кримінального правопорушення, вивчення криміногенної ситуації та несприятливих умов оточуючого мікросередовища, в якому перебуває така особа» [8, с. 115]. Схожих концептуальних поглядів на цей рівень запобіжної діяльності дотримуються й інші сучасні вчені-кримінологи, зокрема професори В. В. Василевич, Ю. О. Левченко [18], О. О. Шкута [189].

З урахуванням суспільної практики, ступеня теоретико-методологічної розробленості окресленої проблематики, а також конституційних підходів щодо «визначення змісту і спрямованості держави з питань утвердження і забезпечення прав і свобод людини та їх гарантій» (ст. 3 Основного Закону України) [59], кримінологія поділяє індивідуально-профілактичну запобіжну діяльність на три етапи, зокрема:

«а) до формування мотиву злочинного прояву та наміру його вчинити;

б) після його сформованості, але до початку реалізації;

в) після початку реалізації наміру через здійснення конкретних кримінальних діянь» [44, с. 329].

Якщо вести мову про об’єкти індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, то до них учені-кримінологи відносять такі, як: «поведінка та спосіб життя осіб, із високою ймовірністю схильних до вчинення кримінального правопорушення; соціальні елементи їхньої особистості, які відображають антигромадську спрямованість; соціально значущі під час формування і реалізації особистості деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі, криміногенні умови оточуючого особу середовища та способу життя; інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації і полегшують вчинення кримінального правопорушення» [25, с. 39].

Щодо етапів здійснення індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, то, як доводить у своїх працях А. П. Закалюк, «ця діяльність на кожному із них спрямовується на різні кримінологічно значущі об’єкти» [44, с. 329], що, за нашим переконанням, необхідно враховувати і при реалізації відповідних заходів запобігання цього рівня у діяльності органів досудового розслідування (в тому числі підрозділів дізнання).

Так, «на першому етапі (до формування протиправного мотиву та наміру вчинити кримінальне правопорушення) об’єктом запобіжного впливу є сформована суспільно неприйнятна спрямованість особистості, яка відображається зовні в антисуспільних проявах, правопорушеннях, але формування криміногенної орієнтації тільки розпочалося і не визначилося у кримінальній мотивації, тим більше – у мотиві вчинення конкретного кримінального правопорушення» [44, с. 330]. Іншими словами, як справедливо зазначив А. П. Закалюк, «...ще відсутній намір його вчинити, мають місце антисуспільні, аморальні вчинки, що свідчить лише про початкові (некримінальні) форми суспільної небезпечності» [44, с. 330].

Своєю чергою, «на другому етапі (після сформування кримінальної мотивації, але до початку її реалізації) ситуація на практиці має дещо інші правові умови, а саме – особи, у яких сформувався мотив і намір вчинити кримінальне правопорушення, стають об’єктами оперативно-розшукової

профілактики та зобов'язують відповідні суб'єкти оперативно-розшукової діяльності (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») вчиняти заходи щодо відвернення можливості реалізації кримінального наміру» [44, с. 330].

І, нарешті, «на третьому етапі (реалізації наміру через вчинення конкретних кримінальних правопорушень) вже розпочинаються кримінальні вчинки, а, отже, наявними є умови доведення особою свого протиправного наміру до суспільно небезпечного наслідку. І в цьому випадку (на цьому етапі) завданням і метою запобіжної діяльності стають заходи щодо перешкоджання реалізації особою своїх кримінальних намірів та спланованого результату шляхом припинення її суспільно небезпечної діяльності» [44, с. 330].

Також, вивчаючи спеціальні наукові джерела, варто звернути увагу, що залежно від стадії генезису особи злочинця у кримінології виділяють чотири види індивідуального запобігання злочинності, а саме:

«1) ранню профілактику (запобігання) – стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, а саме: необхідно виявляти джерела кримінальних та інших антисуспільних впливів на особу (групу осіб) до того, як цей вплив не подіяв на її (їх) поведінку; одночасно виявляти, коли для особи, яка профілактується, ці контакти виявилися цікавими, щоб впливати на конкретні життєві обставини;

2) безпосередню профілактику (запобігання) – стосується осіб, поведінка яких свідчить про розвиток у них негативних інтересів, звичок, стереотипів (відчуження від позитивного мікросередовища, сумнівні знайомства тощо); безпосередньо беруть участь у вчиненні адміністративних правопорушень;

3) профілактику (запобігання) на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид) – стосується осіб, які вчинили кримінальне правопорушення і стосовно них суд ухвалив рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу;

4) профілактику рецидиву (постпенітенціарний вид) – стосується осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву» [131, с. 101–102].

Щодо ранньої профілактики кримінальних правопорушень, здійснюваної дізнавачами, значний теоретичний і практичний інтерес становить поглиблене вивчення процесів, пов'язаних із виникненням, розвитком і формуванням у різних контингентів правопорушників протиправної поведінки, що відхиляється від норми, побудова моделі останньої, а також вивчення механізму переростання її у злочинні діяння. При дослідженні цієї проблеми звернута увага на характер нагромадження і затримки інформації, властивої більшості правопорушників.

Стосовно різних контингентів правопорушників характер накопичення, затримки і впливу негативної інформації має свої особливості, що багато в чому обумовлює специфіку і спрямованість здійснення соціального контролю за особами з антигромадською орієнтацією. Так, у силу вікових відмінностей дітей та молоді, незрілості їх психіки і схильності до наслідування процеси у них звичайно перебігають інтенсивніше і швидше, ніж у людей старшого віку. У зв'язку з цим розрив у часі між негативним впливом і можливістю настання шкідливих наслідків у вигляді антигромадської протиправної поведінки може істотно скорочуватися. Зазначена обставина покладає особливу відповідальність на всіх суб'єктів запобіжної діяльності із здійснення цілеспрямованих заходів ранньої профілактики правопорушень. При виявленні у особи перших ознак аморальної поведінки необхідне оперативне і невідкладне втручання компетентних суб'єктів профілактики з метою негайного усунення шкідливих впливів, оздоровлення обстановки і переорієнтації особи на соціально корисну діяльність. Позитивні результати такого втручання багато в чому залежать від своєчасності і характеру вжитих заходів з урахуванням сформованої обстановки і ступеня моральної деформації особи правопорушника. Ефективним у подібних ситуаціях є, зокрема, суспільний вплив, що передує застосуванню правових заходів і

спрямований на те, щоб негайно усунути, припинити або нейтралізувати дії факторів, що сприяють несприятливому розвитку особи, і не допустити формування антигромадської орієнтації [152].

Профілактичний захист орієнтований на забезпечення безпеки особистості, не проти тих, хто вже вчинив кримінальне правопорушення, а на тих, хто може стати на злочинний шлях, але цьому необхідно запобігти, не дати людині стати злочинцем, допомогти їй, а також тим особам, що могли б виявитися жертвою. Кримінальне правопорушення завжди випереджає покарання, а запобігання випереджає кримінальне правопорушення. Насправді мудрий законодавець запобігає кримінальним правопорушенням, ніж буде вимушений карати за нього [65, с. 119]. Важливо виявити злочинця, розкрити кримінальне правопорушення, забезпечити невідворотність покарання, але ще важливіше встановити того, хто ще не дійшов до кримінального правопорушення, але замислює і готується до нього, реально здатний його вчинити.

Можна виділити дві категорії осіб, з якими потрібно планувати і проводити індивідуально-запобіжну роботу:

1) раніше засуджені особи, які не стали на шлях виправлення;

2) не засуджені особи, що виявляють схильність до правопорушень й інших форм негативної поведінки.

В основі профілактичної роботи із зазначеним контингентом осіб лежить індивідуальний прогноз, що ґрунтується на глибокому і всебічному вивченні особи з антигромадською орієнтацією, її поведінки і мікросередовища [98]. На жаль, великі можливості раннього запобігання правопорушень нерідко ще недостатньо використовуються.

Проведене дослідження показало, що важливе місце у системі профілактичної діяльності дізнавача займають спеціальні заходи, які безпосередньо спрямовані на запобігання злочинам, що замислюються, і негайне припинення злочинних проявів на ранніх стадіях розвитку злочинної діяльності. При виявленні наміру на вчинення кримінальних правопорушень

значення інституту запобігання полягає у тому, що в результаті здійснення комплексу роз'яснювальних і виховних заходів профілактичного характеру особа відмовляється від злочинного наміру, у зв'язку з чим усувається погроза посягання на охоронюваний законом об'єкт. Запобігання кримінальним правопорушенням, які замислюються, об'єктивно полегшується тим, що формування злочинного наміру, звичайно, відбувається поступово, вимагає певного часу і не відразу позначається на внутрішніх установках особи. Тому при виявленні перших ознак наміру на вчинення кримінального правопорушення, ще до того, як особа безпосередньо приступить до його реалізації, першочергове значення має оперативне, негайне втручання дізнавача для проведення з нею індивідуальної виховної роботи, покликаної розрядити конфліктну ситуацію, зняти або послабити психологічну напругу і забезпечити добровільну відмову від виконання злочинного наміру. Такі виховні заходи, звичайно, мають тривалий характер і здійснюються спеціалізованими суб'єктами правоохоронних органів при активній участі громадськості за місцем роботи, навчання або проживання осіб, які виявили злочинний намір [190].

Узагальнення практики і проведене нами дослідження показують, що одним з істотних недоліків у профілактиці злочинів, які замислюються, є те, що добровільна відмова особи від реалізації злочинного наміру не завжди закріплюється шляхом здійснення цілеспрямованих виховних і соціально оздоровчих заходів триваючого характеру, які виключили б можливість рецидиву. Іноді застосовувані заходи при їх різноманітті зводяться лише до системи обмежень і заборон, що навряд чи можна визнати правильним, оскільки одна дисципліна гальмування применшує ініціативу, відіграє допоміжну роль у формуванні позитивних якостей особи. За слушним зауваженням деяких дослідників, «потрібно застосовувати весь комплекс методів впливу на особу, які відповідають демократичним принципам ставлення до неї» [45, с. 59].

Для негайного припинення кримінальних правопорушень на стадії

замаху необхідно створити обстановку, яка виключала б можливість подальшого розвитку злочинної діяльності. Важливо, щоб кожен випадок замаху та інші дії, безпосередньо спрямовані на реалізацію злочинного наміру, викликали б відповідну реакцію з боку державних органів, громадських організацій і громадян. Ефективними у таких ситуаціях є спеціальні заходи правоохоронних органів, що спрямовані на: роз'єднання антигромадських груп з числа дітей, молоді і раніше засуджених осіб; посилення охорони об'єктів, на які спрямована увага правопорушників, які приступили до реалізації злочинного наміру; затримання винних осіб або застосування до них інших заходів примусового характеру, що позбавляють їх можливості здійснити злочинний намір чи продовжити злочинну діяльність [188].

Серед дізнавачів (67 %) існує думка, що запобігання підготовлюваним кримінальним правопорушенням і припинення злочинних проявів є винятковою компетенцією оперативно-розшукових підрозділів, які використовують для цього технічні засоби, оперативно-розшукові та інші можливості. Що ж стосується органів дізнання, то вони нібито позбавлені таких можливостей (дод. А).

Ефективність профілактичних бесід з винними особами з метою схилити їх до відмови від виконання злочинного наміру значно підвищується, якщо у них беруть участь близькі родичі правопорушника або представники громадськості. У ряді випадків заяви і повідомлення щодо осіб, які вперше виявили злочинний намір, доцільно направляти у колективи і громадські організації за місцем роботи, навчання або проживання таких осіб для обговорення їх дій на зборах, для організації індивідуального чи колективного шефства та застосування інших виховних заходів. Виправдовує себе сформована практика, коли правопорушників, дії яких можуть перерости у суспільно небезпечні діяння, зобов'язують прослухати спеціальний курс лекцій на правові теми, що сприяє підвищенню їх правосвідомості.

При більш складних ситуаціях, коли у заяві або повідомленні містяться

прямі вказівки на вже розпочатий кримінальний проступок, дізнавач перевіряє вірогідність отриманих даних і у разі їхнього підтвердження в межах своєї компетенції вживає термінових заходів до їх припинення. Після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, дізнавач використовує всі процесуальні засоби для негайного припинення кримінального проступку: затримання підозрюваного, обрання запобіжного заходу, звільнення з посади та інші примусові заходи, які позбавляють винну особу можливості продовжувати протиправну діяльність, здійснювати злочинний намір та настання шкідливих наслідків.

Поряд із запобіганням та припиненням кримінальних правопорушень дізнавач у процесі розслідування кримінальних проваджень вживає всіх необхідних заходів до найбільш повного виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального проступку. Оскільки зазначена діяльність проводиться на підставі й у межах процесуального закону, важливо правильно визначити її зміст, спрямованість і обсяг повноважень дізнавача при її здійсненні.

Тісний взаємозв’язок простежується між несприятливими умовами морального формування особи підозрюваного, з одного боку, і мотивом кримінального проступку, обставинами, що впливають на ступінь і характер відповідальності, а також іншими обставинами, які характеризують особу підозрюваного, – з іншого. Особливо велике пізнавальне значення мотиву – внутрішнього спонукання, яке є найважливішим стимулом активності особи і визначає змістовну сторону її поведінки [139]. Оскільки мотив і обумовлена ним мета визначають спрямованість злочинної діяльності винної особи і, власне кажучи, представляють суб’єктивне вираження об’єктивного причинно-наслідкового зв’язку, встановлення конкретних причин розслідуваної події, звичайно, починається з дослідження змісту і спрямованості наміру, мети і мотиву вчинення кримінального проступку [53, с. 20].

Доказування причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального

проступку, як найбільш точний і достовірний засіб встановлення істини має першорядне значення не тільки тому, що вони обумовили розслідувану подію, але також і для повноти досудового розслідування, правильного розгляду провадження по суті, ефективного виховного впливу, створення об'єктивних можливостей застосування норм, які регламентують запобіжну діяльність дізнавача за матеріалами кримінального провадження. Важливо і те, що на підставі встановлених дізнавачем причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних проступків, приймаються процесуальні рішення із здійснення конкретних заходів запобігання, що породжують певні правові наслідки.

Для одержання даних, що характеризують особу підозрюваних, при розслідуванні використовуються всі передбачені процесуальним законом засоби доказування. Перспективними є методи біографічного вивчення особи й узагальнення характеристик, отриманих з декількох джерел та які належать до різних періодів і умов життя особи. Вивчення особи злочинця, у першу чергу, потрібно почати з особливостей поведінки та способу життя в цілому, який визначає внутрішнє, тобто суб'єктивне, ставлення його до злочинної поведінки. Це потрібно для запобігання кримінальним правопорушенням, виправлення осіб, які їх вчинили.

Найбільше пізнавальне значення вони мають при вивченні особи злочинців з числа осіб зі значним ступенем деградації, які ухиляються від праці, ведуть аморальний спосіб життя. У зв'язку з цим одержання вичерпної інформації про їх особу, життєві установки і стійкість антигромадської спрямованості поєднано з додатковими труднощами. Як свідчить досвід, розумне сполучення зазначених методів дає можливість одержати не тільки повну, а й найбільш об'єктивну інформацію про несприятливі умови формування особи розглянутого контингенту злочинців.

Наприклад, проведене нами дослідження показує, що для доказування несприятливих умов формування особи підозрюваного дуже обмежено використовуються показання свідків, потерпілого й інших осіб, які можуть докладно охарактеризувати злочинця і вказати конкретні джерела шкідливого

впливу, що обумовили формування у нього негативних поглядів і звичок. Показання зазначених осіб в основному є об'єктивними і правдивими. У зв'язку з чим повнота і достовірність отриманої від них інформації багато в чому залежать від уміння дізнавача правильно визначити коло потрібних свідків, встановити з допитуваними психологічний контакт і одержати необхідні відомості. При цьому фактичні дані, що містяться у показаннях свідків, про умови життя обвинуваченого і обставини, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, нерідко поєднуються з особистими думками, судженнями й умовиводами допитуваних, заснованих на припущеннях і здогадах, що, як суб'єктивні оціночні категорії, не мають доказового значення [46].

Інша ситуація складається при допиті потерпілого, тобто особи, якій кримінальним проступком заподіяна моральна, фізична або матеріальна шкода. Так, «потерпілий може піддати докази аналізу, з точки зору їх належності до провадження, допустимості і достовірності, дати їм оцінку, звернути увагу на прогалини, неповноту чи недостатню всебічність дослідження доказів, на необхідність вжиття заходів щодо відшкодування заподіяної йому шкоди, шляхів вирішення цього питання» [15]. Звідси випливає, що особливість показань потерпілого полягає у тому, що вони виходять від особи, чиї інтереси порушені кримінальним проступком і яка зацікавлена у результатах розгляду провадження. Доказове значення показань потерпілого про причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку, визначається, з одного боку, тим, що ця особа в більшості випадків добре інформована про обставини розслідуваної події та її причини, які обумовили його вчинення. З іншого – тим, що, зазнавши негативних наслідків, така особа нерідко упереджено сприймає й оцінює обставини провадження; у зв'язку з чим отримана від неї інформація має потребу в критичному аналізі, осмисленні та перевірці. Оскільки показання потерпілого є не тільки джерелом доказової інформації, а й засобом захисту його інтересів, вони включають поряд з повідомленням відомих йому фактів,

також їх аналіз, пояснення та оцінку суджень з приводу зібраних у проваджені доказів (у тому числі про причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку). Це зобов'язує дізнавача при доказуванні різних груп обставин, які сприяли вчиненню кримінального проступку, «...будувати допит так, щоб по можливості уникнути упередженості і суб'єктивізму, які знижують доказове значення показань потерпілого, чітко розмежувати фактичні дані, що містяться у його показаннях, від помилкового сприйняття фактів, суб'єктивних оцінок суджень і умовиводів, заснованих на здогадах і припущеннях» [106, с. 15–16].

Таким чином, кримінологічна діяльність дізнавача як суб'єкта індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням – це виховний вплив за допомогою заходів кримінологічного характеру, спрямований на виявлення осіб, з боку яких можна очікувати вчинення протиправних суспільно небезпечних діянь, недопущення кримінального протиправного умислу їх реалізації та ресоціалізація особи під час досудового розслідування. Така діяльність у кримінальному проваджені має бути спрямована на поведінку та спосіб життя осіб, які з високою ймовірністю схильні до подальшого вчинення протиправних дій; соціальні елементи їхньої особистості, які відображають антигромадську спрямованість; соціально значущі під час формування і реалізації особистості деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі, криміногенні умови оточуючого особу середовища та способу життя; інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації і полегшують вчинення кримінального протиправного діяння [167, с. 195].

Наприклад, законодавство Німеччини також «передбачає заходи виховання (Erziehungsmaßregeln). Їх мета – не покарання правопорушника, а його виховання для забезпечення правомірної поведінки та зниження до мінімуму ймовірності вчинення правопорушень надалі. Заходи виховання

поділяють на вказівки (die Erteilung von Weisungen) і приписи надати допомогу у вихованні (die Anordnung, Hilfe zur Erziehung)» [195].

Характеризуючи такі заходи, варто зазначити, що «вказівки (або настанови) – це обов'язки й заборони, що регулюють спосіб життя підлітка і внаслідок цього сприяють його вихованню. Законодавство Німеччини у сфері ювенальної юстиції містить відкритий перелік обов'язків, а саме: дотримуватися вказівки про місце перебування; жити в родині (сім'єю) чи соціальному закладі; займатися навчанням або роботою; виконати певну роботу; перебувати під керівництвом і наглядом певної особи (вихователя); брати участь у курсі соціального тренінгу; прагнути примиритися з потерпілим; не підтримувати стосунки з певними людьми або не відвідувати місця розваг (ресторани, розважальні заклади); обов'язок брати участь у вивченні Правил дорожнього руху. Тривалість таких вказівок визначає суд, а в разі їх невиконання до неповнолітнього можуть застосувати арешт строком до чотирьох тижнів» [195].

Німецький законодавець передбачає також і примусові заходи. Це зокрема: «попередження (die Verwarnung), обов'язки (die Erteilung von Auflagen) й арешт (der Jugendarrest). Щодо попередження, то суд має право винести неповнолітньому попередження, що засвідчує злочинний характер вчиненого ним діяння і має на меті профілактику вчинення правопорушення (як застереження)» [195].

До одного із напрямів виховання необхідно додати реабілітацію неповнолітнього. Такий принцип тісно пов'язаний із принципом найкращих інтересів дитини. Він означає, що реабілітація та відновне правосуддя щодо неповнолітнього мають бути вищими за покарання за вчинене дитиною правопорушення. Реальне впровадження і реалізація цього принципу в Україні передбачатиме зміну підходів до покарання, передбачених ст. 50 КК [67]. Слід зауважити, що реабілітація неповнолітнього не є єдиним критерієм для прийняття рішення та не виключає врахування іншої мети – «захисту суспільства від протиправного посягання» [124].

Виходячи з ролі і місця сукупності різних криміногенних обставин у виникненні злочинної поведінки, індивідуально-профілактичну діяльність дізнавача можна поділити на три групи впливу, зокрема на:

1) протиправні погляди, судження та світогляд особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також негативні явища мікросередовища, що сприяють переростанню антигромадської орієнтації у злочинний намір. Вони немов би завершують моральну деформацію свідомості особи, зміцнюють її рішучість вчинити кримінальне правопорушення. Завдання дізнавача полягає у тому, щоб не тільки виявити негативні морально-психологічні зміни у свідомості особи, а й визначити безпосередні джерела криміногенного впливу, які відіграли головну роль у формуванні рішення вчинити протиправне діяння;

2) обставини, що визначають виникнення, зміст і форму антисоціальної спрямованості особи, мали вирішальний вплив на формування протиправних поглядів і вчинків. До них входить несприятливий вплив того середовища, у якому виховувався, навчався, жив і працював підозрюваний (обвинувачений). Під їх впливом формуються злочинні мотиви та мета. Встановлюючи зазначені обставини, дізнавач створює необхідні передумови для здійснення індивідуально-профілактичного впливу з виправлення правопорушника та для визначення загальносоціальних заходів запобігання з усунення криміногенних впливів середовища на інших осіб;

3) конкретні ситуативні обставини повсякденного життя, котрі самі собою, взаємодіючи з обставинами інших груп, призвели до вчинення кримінального правопорушення, реалізації злочинного наміру в суспільно небезпечне діяння. За цим напрямом необхідно виявляти конкретні недоліки в діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових осіб й окремих громадян, що свідомо сприяли досягненню злочинного результату. Тому їх виявлення і усунення є основним змістом профілактичної діяльності дізнавача.

Окрім того, результати проведеного дослідження показують, що

діяльність дізнавача щодо виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, є творчим процесом, який потребує від нього як теоретичних знань, так і практичних навичок. Тому, для успішного проведення індивідуально-профілактичної роботи необхідно, з одного боку, проаналізувати структуру особи правопорушника, її соціально-психологічні, соціально-демографічні і соціально-біологічні ознаки, з іншого – глибоко розкрити специфічні соціальні причини формування типів особи злочинців, виявити несприятливі умови, що сприяють цьому процесу.

Викладене вище дає змогу дійти висновку, що специфіка індивідуально-профілактичної роботи дізнавача визначається особливостями суб'єкта й об'єкта впливу, а також цілями і способами проведення індивідуально-профілактичного запобігання. Так, для здійснення індивідуально-профілактичної роботи щодо підозрюваного дізнавач повинен зібрати певні відомості, які дають досить повне уявлення про цю особу. Важливі також дані, що характеризують негативний вплив на нього, тобто його індивідуальне мікросередовище. Останнє – найбільш стійкий фактор не притаманних нашому суспільству орієнтацій, засвоєння яких становить у сутності процес формування антисоціальної спрямованості особи.

Встановлення обставин події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) – це одне з найважливіших завдань кримінального провадження, що сформульоване у процесуальному законі (ст. 91 КПК України) [70]. Зважаючи на «відкритий», невичерпний перелік таких обставин (в силу використання законодавцем слів «та інші обставини»), до відповідного завдання можемо додати виявлення обставин, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Тому воно повинно вирішуватися виключно процесуальними засобами. Незаконною і необґрунтованою має вважатися така діяльність дізнавача, у якій висновки про наявність вказаних обставин ґрунтуються на непроцесуальних за своїм характером діях.

У зв’язку з наведеним суттєве значення має правильне вирішення питання про ті процесуальні дії, за допомогою яких встановлюються обставини, що сприяли вчиненню кримінального проступку. За своєю правовою природою індивідуально-профілактичні дії дізнавача щодо виявлення й усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень мають кримінологічний характер, оскільки їх головна мета – запобігання кримінальним правопорушенням. Саме тому за наслідками виявлення причин та умов дізнавач зобов’язаний готувати та виносити подання.

Висновки до розділу 3

1. У межах загальносоціальних напрямів удосконалення діяльності органів дізнання запропоновано прийняття Концепції розвитку системи кримінальної юстиції України, яка має стати програмним документом, що встановлює мету, принципи, напрями й етапи удосконалення та розвитку системи кримінальної юстиції України, посилення її функціональних спроможностей для ефективної протидії загрозам у сучасному безпековому середовищі. Головна роль системи кримінальної юстиції, передусім – органів досудового розслідування, полягає у створенні безпечного середовища в рамках реактивної правоохоронної парадигми «боротьби зі злочинністю» – діяльності, спрямованої на ліквідацію або нейтралізацію кримінальних загроз шляхом реагування на факти правопорушень, які вчинені або готуються, із ефективною системою запобігання процесам детермінації злочинності.

2. Зміст оцінки ефективності діяльності дізнавача як суб’єкта запобігання кримінальним правопорушенням включає в себе забезпечення безпеки об’єктів кримінально-правової охорони (ст. 1 КК України) за допомогою засобів, форм, методів та сил усіх галузей кримінально-правової

спрямованості, а також результативність діяльності органу дізнання за цим напрямом.

Оцінка ефективності запобіжної діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням – це визначення за допомогою відповідних науково обґрунтованих критеріїв і показників відповідних ступеня й рівня досягнення вказаним суб'єктом мети та реалізації завдань запобігання кримінальним правопорушенням з урахуванням показників роботи, згідно зі статутними завданнями і функціональними можливостями, що передбачені законами та іншими нормативно-правовими актами. До системних критеріїв такої оцінки належить: а) визначення ефективності запобіжної діяльності за певними критеріями; б) науково обґрунтований характер критеріїв та показників визначення ступеня і рівня досягнення мети й завдань даного виду суспільної діяльності; в) ступінь і рівень досягнення мети й завдань щодо запобігання кримінальним правопорушенням; г) урахування показників запобіжної діяльності органів дізнання за результатами реалізації таким органом кримінальної процесуальної функції; д) обумовленість критеріїв і показників роботи дізнавача змістом законів та інших нормативно-правових актів у сфері забезпечення кримінологічної безпеки.

3. Виявлення фактів та/або ознак латентних кримінальних правопорушень, встановлення об'єктивної істини та забезпечення досягнення завдань кримінального провадження включає в себе:

а) заходи пошукової діяльності – це заходи, що не потребують погодження з прокурором або отримання дозволу суду, не обмежують конституційні права і свободи громадян, здійснюються дізнавачем, спрямовані на отримання первинної інформації, не заданої обставинами кримінального провадження;

б) методи пошукової діяльності – це способи (які мають чітко виражену розвідувальну спрямованість) пізнання дізнавачем (діяльність якого має спеціальну систему правового регулювання) об'єктивної істини про

кримінальний проступок та первинної інформації про ознаки протиправних дій;

в) пошукову дію – це алгоритмізований спосіб пізнавальної діяльності дізнавача, що в комплексі з тактичними прийомами забезпечує отримання первинної інформації про латентне кримінальне правопорушення.

4. Виходячи з ролі і місця сукупності різних криміногенних обставин у виникненні злочинної поведінки, індивідуально-профілактичну діяльність дізнавача можна поділити на три групи впливу, зокрема на:

– протиправні погляди, судження та світогляд особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також негативні явища мікросередовища, що сприяють переростанню антигромадської орієнтації у злочинний намір. Вони немов би завершують моральну деформацію свідомості особи, зміцнюють її рішучість вчинити кримінальне правопорушення. Завдання дізнавача полягає у тому, щоб не тільки виявити негативні морально-психологічні зміни у свідомості особи, а й визначити безпосередні джерела криміногенного впливу, які відіграли головну роль у формуванні рішення вчинити протиправне діяння;

– обставини, що визначають виникнення, зміст і форму антисоціальної спрямованості особи, мали вирішальний вплив на формування протиправних поглядів і вчинків. До них входить несприятливий вплив того середовища, у якому виховувався, навчався, жив і працював підозрюваний (обвинувачений). Під їх впливом формуються злочинні мотиви та мета. Встановлюючи зазначені обставини, дізнавач створює необхідні передумови для здійснення індивідуально-профілактичного впливу з виправлення правопорушника та для визначення загальносоціальних заходів запобігання з усунення криміногенних впливів середовища на інших осіб;

– конкретні ситуативні обставини повсякденного життя, котрі самі собою, взаємодіючи з обставинами інших груп, призвели до вчинення кримінального правопорушення, реалізації злочинного наміру в суспільно небезпечне діяння. За цим напрямом необхідно виявляти конкретні недоліки в

діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових осіб й окремих громадян, що свідомо сприяли досягненню злочинного результату. Тому їх виявлення і усунення є основним змістом профілактичної діяльності дізнавача.

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [162; 163; 166; 167].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у кримінологічному пізнанні діяльності дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням із розробленням пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення галузевого законодавства й відповідної правозастосовної практики. Основні з них такі:

1. На сьогодні забезпечення кримінологічної безпеки перебуває на стадії мінімізації, а тому виникла потреба у створенні науково обґрунтованої бази усунення існуючих розбалансованих кримінологічних цілей, що існують у діяльності органів сектору безпеки із захистом законних інтересів населення від кримінальних протиправних посягань та виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України, зокрема й шляхом удосконалення правових механізмів діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Зазначений підхід є важливим з огляду на необхідність вирішення проблем, що виникли внаслідок прийняття КПК України, в якому проігноровано обов'язок суб'єктів сторони обвинувачення встановлювати причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

2. Запровадження інституту дізнання (спрощеного досудового розслідування) є одним із найбільш раціональних кроків на шляху до посилення ефективності (зокрема збільшення коефіцієнта корисної дії одного працівника) функціонування органів досудового розслідування, адже спрощення окремих кримінальних процесуальних процедур, особливостей структурної організації та форм взаємодії не тільки дає змогу суттєво пришвидшити досудове розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень, а й запобігти вчиненню злочинів. Сутність дізнання полягає в максимально швидкому задіянні інституту досудового розслідування, що передбачає залучення всіх організаційних і процесуальних ресурсів у межах, визначених законодавством України для відновлення прав і свобод людини та

громадянина. Така діяльність передусім носить організаційний характер, але дії, які безпосередньо вчиняє дізнавач у досудовому розслідуванні, безперечно, мають процесуальний характер.

Процесуальна діяльність дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням – це система заходів, які вживає дізнавач з метою стримування зростання злочинності і по можливості зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин і умов, що їй сприяють, а також через недопущення та припинення окремих конкретних кримінальних проступків у межах повноважень, передбачених існуючими функціями, відповідно до вимог КПК України, який надає дізнавачу ще більше можливостей із запобігання кримінальним правопорушенням кримінально-процесуальними засобами. Кримінологічна діяльність дізнавача здійснюється на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях запобігання кримінальним правопорушенням.

3. У системі кримінальної процесуальної діяльності дізнавача важливе місце займають заходи по запобіганню кримінальним правопорушенням, які здійснюються органами дізнання при розслідуванні кримінальних проступків. Мету діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням варто розглядати в контексті двох складових – загальної та спеціальної мети. Загальна мета діяльності випливає з призначення органів сектору безпеки держави, а саме забезпечення кримінологічної безпеки (захист прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів держави від кримінальних протиправних посягань). Спеціальна мета діяльності дізнавача спрямована на виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України, шляхом реалізації визначених повноважень у ст. 40-1 КПК України та спеціальних законах, які регулюють діяльність органів дізнання, зазначених у п. 4-1 ст. 3 КПК України, в яких одним із завдань таких органів виступає запобігання кримінальним правопорушенням. Така діяльність – це комплексна кримінологічна діяльність із виявлення, припинення кримінальних

правопорушень, розслідування кримінальних проступків, встановлення їх причин та умов із метою недопущення настання суспільно небезпечних наслідків або їх рецидиву, відшкодування шкоди від кримінальних проступків, відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

4. Під принципами організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням запропоновано розуміти закріплені у Конституції України, чинних нормативно-правових актах керівні основоположні засади, на основі яких формуються певні правила поведінки у сфері кримінологічної діяльності, що визначають ефективність процесуальної діяльності дізнавача у запобіганні кримінальним правопорушенням. Така діяльність дізнавача орієнтована на результати, які досягаються на певних етапах досудового розслідування.

Принципи організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням систематизовано на *загальноправові* – визначені кримінальним процесуальним законодавством (верховенство права, законність, гуманізм, справедливість) та *спеціальні* – притаманні кримінологічній діяльності дізнавача, визначаючи критерії ефективності його діяльності як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням (всебічність, своєчасність, послідовність, повнота виявлення певних обставин, які сприяють вчиненню кримінального протиправного діяння, неупередженість їх дослідження).

Реалізація зазначених принципів має бути системно забезпечена на засадах побудови концептуальної моделі кримінологічної політики, таких як:

1) *розвитку* – відображає тенденції кримінальної активності та адекватність реагування органів дізнання на вказані процеси;

2) *науковості та обґрунтованості* – дають можливість забезпечити реальне та об'єктивне оцінювання стану кримінологічної ситуації на території обслуговування, а також фактичного стану ефективності

запобігання кримінальним правопорушенням на всіх рівнях діяльності органів сектору безпеки;

3) *системного підходу* – пізнання злочинності та з'ясування стану ефективності діяльності дізнавача щодо здійснення контролю, праксеологічного впливу на зниження її рівня;

4) *гуманізму* – втілюється через систему ідей та поглядів на людину як найвищу соціальну цінність; є тим світоглядом (відображає спрямованість ідеології та моралі суспільства), що засновується на таких засадах, як рівність, справедливість, людяні стосунки, проникнуті повагою до людської гідності, турботою про благо людей тощо;

5) *верховенства права* – здійснення кримінологічної діяльності на засадничих складових: законності; забезпечення прав людини; юридичної визначеності; справедливості; швидкого, повного та неупередженого розслідування. Така засада є фундаментальною у формуванні та реалізації запобіжної функції дізнавача і відіграє роль основоположного начала та єднальної ланки в системі взаємовідносин між органом правопорядку й особою, а також принципів, методів і засобів діяльності органів дізнання.

5. Функція дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням – це напрям діяльності дізнавача, який визначає його роль, призначення і завдання у сфері забезпечення кримінологічної безпеки суспільства відповідно до кримінальної процесуальної компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків. Така функція, в умовах чинного законодавства, є похідною від кримінальної процесуальної як головного, відносно самостійного, напряму кримінальної процесуальної діяльності дізнавача щодо вирішення поставлених перед ним завдань, які здійснюються у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку і формі, а саме обов'язок виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку, приймати заходи щодо їх усунення, тим самим

забезпечуючи виконання одного із завдань кримінальної процесуальної функції – запобігання кримінальним правопорушенням.

Процесуальну діяльність дізнавача із запобігання кримінальним правопорушенням слід визначати як систему заходів, які вживає такий суб'єкт сторони обвинувачення з метою стримування зростання злочинності й по можливості зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин і умов, що їй сприяють, а також через недопущення, виявлення та припинення окремих конкретних кримінальних протиправних діянь. Виявлення детермінантів, які сприяли вчиненню кримінального проступку, здійснюється визначеними процесуальними засобами та методами у кримінальному проваджені, що є достатньою підставою для розроблення ефективних запобіжних (профілактичних) заходів.

6. Запобіжна діяльність у кримінальних провадженнях виступає як самостійна функція дізнавача, особливістю якої є не тільки виявлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних проступків, а й етичність процесуальної діяльності, виховна суть процесуальних рішень, що є підґрунтям запобігання кримінальним правопорушенням, забезпечення кримінологічної безпеки. Загальносоціальні напрями запобігання дізнавачем кримінальним правопорушенням полягають у здійсненні службовою особою підрозділу дізнання визначеної на нормативно-правовому рівні діяльності, яка із застосуванням процесуальних і непроцесуальних заходів впливу спрямована на підвищення рівня ефективності реалізації заходів кримінологічної безпеки шляхом виявлення, нейтралізації, блокування, усунення причин та умов протиправної діяльності, проведення виховного впливу на правопорушника з подальшим створенням передумов для здійснення спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання.

У межах загальносоціальних напрямів запобігання, з метою закріплення запобіжної функції у кримінальному процесі, запропоновано ч. 1 ст. 91 КПК України доповнити пунктом такого змісту: «8) причини та умови,

які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень», а також новими статтями: ст. 92-1 «Обставини, що підлягають встановленню при доказуванні причин кримінального правопорушення», ст. 92-2 «Подання дізнавача, слідчого, прокурора в кримінальному провадженні».

7. Спеціально-кримінологічне запобігання у діяльності дізнавача – це один із видів запобігання, комплексна діяльність, яка спрямована на виявлення причин та умов кримінальних правопорушень, їх усунення, а також недопущення протиправних діянь або їх реалізації за допомогою кримінологічних засобів впливу на різних стадіях кримінальної поведінки. Такі заходи передбачають здійснення дізнавачем безпосередньої роботи, спрямованої на виявлення, усунення, послаблення, блокування, нейтралізацію криміногенних факторів, що впливають на розвиток кримінальної протиправності. Організація такого напряму запобігання має включати в себе декілька етапів:

1) організаційне забезпечення, що включає: підготовку кадрів та оцінку ефективності їх діяльності; розроблення певних, більш ефективних форм взаємодії з іншими органами і підрозділами, зарубіжними правоохоронними інституціями, населенням та використання їх запобіжних можливостей у роботі;

2) інформаційно-аналітичне забезпечення – оперативне надходження кримінологічної інформації та пошук її додаткових джерел. Інформаційно-аналітичне забезпечення як елемент організаційно-правових засад функціонування підрозділів дізнання є найважливішим факультативним напрямом з огляду на стрімкий інформаційний прогрес суспільства;

3) прогностично-запобіжне забезпечення – виявлення латентних кримінальних правопорушень за допомогою побудови імітаційних моделей, криміногенних ситуацій. Розвиток моделі діяльності, керованої аналітикою («Intelligence-led policing») як стратегічного напряму діяльності органів дізнання;

4) науково-методичне забезпечення – використання запобіжних можливостей, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і впровадження нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання кримінальним правопорушенням.

За результатами дослідження обґрунтовано необхідність визначити безпосередньо у КПК України механізм, за допомогою якого будуть використовуватися результати пошукової діяльності, порядок зберігання, обліку та знищення інформації, отриманої у процесі здійснення пошукових заходів. Таку пропозицію підтримало 82,2 % опитаних нами дізнавачів. Запропоновано авторську редакцію проекту такої норми (статті КПК України), а саме:

«***Використання матеріалів пошукової діяльності***

1. Матеріали пошукової діяльності використовуються: 1) як приводи та підстави для початку досудового розслідування; 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні; 3) для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень; 4) для взаємного інформування підрозділів правоохоронних органів; 5) для інформування органів державної влади та інших суб'єктів відповідно до їх компетенції.

2. Будь-які інші способи використання отриманої інформації, її зберігання та систематизація заборонені.

3. Одержані внаслідок проведення пошукової діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення протиправних діянь, розголошенню не підлягають. За розголошення цих відомостей працівники правоохоронних органів, а також особи, яким ці відомості були довірені у процесі протидії кримінальним правопорушенням, підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством».

8. Кримінологічна діяльність дізнавача як суб'єкта індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням

– це виховний вплив за допомогою заходів кримінологічного характеру, спрямований на виявлення осіб, з боку яких можна очікувати вчинення протиправних суспільно небезпечних діянь, недопущення кримінального протиправного умислу їх реалізації та ресоціалізація особи під час досудового розслідування. Така діяльність у кримінальному проваджені має бути спрямована на поведінку та спосіб життя осіб, які з високою ймовірністю схильні до подальшого вчинення протиправних дій; соціальні елементи їхньої особистості, які відображають антигромадську спрямованість; соціально значущі під час формування і реалізації особистості деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі, криміногенні умови оточуючого особу середовища та способу життя; інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації і полегшують вчинення кримінального протиправного діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусяк В. Б. Функції органів досудового слідства в кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 224 с.

2. Андрушко О. В. Окремі питання сутності та ознак дізнання в Україні. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 272–276.

3. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2. С. 98–108.

4. Барбарош Л. М. Прокуратура як суб'єкт запобігання домашній злочинності в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Чернігів, 2023. 257 с.

5. Бичін С. О. Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2019. 21 с.

6. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.

7. Білас А. І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 21 с.

8. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 352 с.

9. Божик В. І. Етапи формування інституту кримінальних проступків в законодавстві України. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 серп. 2018 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 76–78.

10. Божик В. І. Забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 20 с.

11. Бойко В. А. Деякі особливості дізнання як форми досудового розслідування. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування:* матеріали кругл. столу (м. Дніпро, 25 лют. 2021 р.). Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 13–15.

12. Бородін Д. І. Правоохоронні органи України: поняття та функції. *Юридичний вісник*. 2015. № 2. С. 47–51.

13. Борчаковський М. Поняття та зміст процесу пошукової діяльності що до виявлення латентних кримінальних правопорушень. *KELM*. 2020. № 3-3. С. 112–116.

14. Бугайчук А. А. Закон як джерело кримінального процесуального права в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Ірпінь, 2022. 269 с.

15. Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2022. 260 с.

16. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

17. Василевич В. В. Принципи кримінологічної політики України. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2014. Вип. 27. С. 82–90.

18. Василевич В. В., Левченко Ю. О. Концептуальні засади запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням у правоохоронній сфері. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 441–445. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/78.pdf (дата звернення: 25.06.2024).

19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1140 с.

20. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік: монографія / за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 144 с.

21. Волоско В. В. Функції правоохоронних органів у демократичній державі. *Науковий вінник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична*. 2008. № 2. С. 1–11.

22. Галючек А. А., Журавльов В. Ю. Інформаційне та аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю ОВС: метод. реком. Запоріжжя: Запоріз. юрид. ін-т ДДУВС, 2008. 56 с.

23. Гасанов Р. Н. Дізнання як форма досудового розслідування *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 1-1. С. 3–8.

24. Гель А. П., Семаков Г. С., Кондракова С. П. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 272 с.

25. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

26. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика злочинності: поняття, специфіка, структура, об’єкт запобіжного впливу. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 145–154.

27. Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Сучасна нормативно-правова база та практика державного програмування протидії злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2011. Вип. 21. С. 46–59.

28. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 44 с.

29. Грицаченко В. В. Історія становлення та розвитку органів дізнання і попереднього слідства в судочинстві України. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1999. № 3. С. 199-210.

30. Губар С. В. Становлення і розвиток органів дізнання і досудового слідства в україні (1917–60-ті роки XX століття): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 19 с.

31. Гурджі Ю. О. Правовий захист особи в кримінальному процесі України: теорія та методологія: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2007. 486 с.

32. Демиденко Г., Єрмолаєв В. «Правда Руська» Ярослава Мудрого. Початок вітчизняного законодавства. Харків: Право, 2017. 392 с.

33. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 36 с.

34. Джужа О. М., Василевич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 30–45.

35. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2014. 224 с.

36. Досудове розслідування кримінальних проступків: метод. рек. / С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.

37. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.

38. Дуфенюк О. М. Актуалізація профілактичних підходів у ході кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 228–231.

39. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 214 с.

40. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за 2020–2023 рр. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 25.06.2024).

41. Єсімов С. С. Інформаційно-аналітична діяльність МВС України як об’єкт правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету*. 2017. № 1. С. 185–188.

42. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посіб. / за ред. В. О. Боняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 224 с.

43. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2002. 198 с.

44. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

45. Закалюк А. П. Курс сучасної української термінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 3: Практична кримінологія. Київ: Ін Юре, 2008. 320 с.

46. Закревська Т. О., Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Процесуальний статус свідка у кримінальному процесі України (теорія та практика): монографія. Одеса: Вид-во «Гельветика», 2022. 180 с.

47. Запобіжна діяльність прокуратури у сфері боротьби зі злочинами: теорія і практика: навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужі. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2017. 250 с.

48. Зеленський С. М. Функціональне призначення справедливості у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 97–101.

49. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського та Директорії: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2002. 22 с.

50. Зоренко Д. С., Лех Р. В., Кулик Д. О., Червяков О. І. Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошукової інформації: практичний порадник. Харків: ІПЮК для СБУ, 2023. 36 с.

51. Камінська О. Л. Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2022. 247 с.

52. Кашпур А. С. Розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2023. 250 с.

53. Климчук В. О. Мотиваційні конфлікти особистості: модель психологічної допомоги. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 8. С. 17–21.

54. Кожушко О. О. Розвідка відкритих джерел інформації (OSINT) у розвідувальній практиці США. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2011. № 4. Т. 2. С. 68–74.

55. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 32 с.

56. Колб Р. О. Банківська установа як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2021. 20 с.

57. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права (методологічний аспект): дис. … докт. юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. 401 с.

58. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

59. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради Ук*раїни. 1996. № 30. Ст. 141.

60. Копча В. В. Правозахисна функція держав Центральної Європи: теоретичні та порівняльно-правові аспекти: монографія. Херсон: Гельветика, 2020. 394 с.

61. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: НУВС, 2002. 412 с.

62. Користін О. Є., Кардашевський Ю. Р. Щодо ефективності правоохоронної діяльності в цифрову епоху. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 груд. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 83–85.

63. Користін О. Є., Пефтієв Д. О., Пеньков С. В., Некрасов В. А. Довідник керівника поліції – поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою / ILP: навч. посіб. / за заг. ред. М. Г. Вербенського. Київ: «Видавництво Людмила», 2019. 120 с.

64. Корнякова Т. В., Юзікова Н. С. Кримінологія: курс лекцій / за ред. проф. Т. В. Корнякової. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2014. 244 с.

65. Кощинець В. В. Профілактика злочинів: деякі аспекти. *Актуальні проблеми профілактики правопорушень підрозділами міліції громадської безпеки*: наук. практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 28 жовт. 2003 р.). Івано-Франківськ: Прикарп. юрид. ін-т, 2003. С. 118–120.

66. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік: монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 340 с.

67. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

68. Кримінальний процес: підручник / за заг ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.

69. Кримінальний процес: підручник / О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2018. 584 с.

70. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

71. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон УРСР від 28.12.1960 р. № 1001-05. *Відомості Верховної Ради*. 1961. № 2. Ст. 15.

72. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства: монографія / за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. Харків: Тимченко, 2011. 214 с.

73. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / за ред. В. В. Голіни; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. 2-ге вид. переробл. і допов. Харків: Право, 2009. 288 с.

74. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. 312 с.

75. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2004. 208 с.

76. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

77. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. В. В. Чернєя, О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

78. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 103–112.

79. Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 441 с.

80. Лазутка С. А. Литовский Статут – феодальный кодекс Великого княжества Литовского. Вильнюс, 1983. 213 с.

81. Лисецький О. О. Слідчий як суб’єкт кримінального провадження: дис. …канд. юрид. наук : 12.00.09. Киїів, 2018. 230 с.

82. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. Київ: Україна, 1997. 167 с.

83. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.

84. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 377–387.

85. Литвинчук О. І. Правовий статус судового слідчого дореволюційної Росії і слідчого УРСР (порівняльно-історичний аналіз). *Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності*. 2005. № 1. С. 45–59.

86. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. 600 с.

87. Лобода А. М. Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретико-правове дослідження): автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. 20 с.

88. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.

89. Макаренко О. В. Звичаєве право Запорозької Січі. URL: http://intkonf.org/makarenko-ov-zvichaeve-pravo-zaporozkoyi-sichi/ (дата звернення: 25.06.2024).

90. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

91. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження: монографія. Київ: Грета, 2018. 276 с.

92. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження у системі критеріїв оцінки його ефективності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. Вип. 30. Т. 2. С. 98–101.

93. Медицький І. Б. Запобігання злочинності: навч. посіб. Івано-Франківськ: Дяків В., 2008. 220 с.

94. Мельничук Т. В. Елементи концепції кримінологічної безпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2011. № 1. С. 51–53.

95. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1999. 536 с.

96. Міщенко С. Окремі аспекти реалізації принципу «законність» у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 56–59.

97. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: монографія. Харків: Константа, 2018. 482 с.

98. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам: монографія. Харків: Диса-плюс, 2013. 524 с.

99. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 178 с.

100. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Юрид. думка, 2013. 1215 с.

101. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.

102. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія. Київ: Національна академія управління, 2009. 373 с.

103. Носевич Н. Р. Державне бюро розслідувань як суб’єкт протидії злочинності в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2019. 21 с.

104. Омельченко О. Є. Попередження та усунення порушень кримінально-процесуального закону як профілактична функція слідчого. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 11. С. 116–119.

105. Омельченко О. Є. Процесуальна діяльність слідчого по попередженню злочинів: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 15 с.

106. Омельченко О. Є., Письменний Д. П. Процесуальна діяльність слідчого щодо запобігання злочинів: навч. посіб. Київ, 2007. 169 с.

107. Організація судових та правоохоронних органів: навч. посіб. / за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової, О. М. Толочко. Харків: Право, 2000. 272 с.

108. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ (дата звернення: 25.06.2024).

109. Парнюк М. А. Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики. Киев, 1972. 84 с.

110. Пєший Д. А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 210 с.

111. Плигун Ю. С. Функції правоохоронної діяльності: поняття та законодавче закріплення. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 2. С. 40–44.

112. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: НАВСУ, 1999. 702 с.

113. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2002. 160 с.

114. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради.* 2021. № 23. Ст. 197.

115. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2019. № 17. Ст. 71.

116. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15.03.2022 р. № 2137-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text (дата звернення: 25.06.2024).

117. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році: аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД, 2018. 688 с.

118. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2016. № 6. Ст. 55.

119. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html (дата звернення: 25.06.2024).

120. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.05.2020 р. № 405. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text (дата звернення: 25.06.2024).

121. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради.* 2014. № 47. Ст. 2051.

122. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2015. № 40-41. Ст. 379.

123. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Офісу Генерального прокурора від 30.09.2021 р. № 309. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#n216 (дата звернення: 25.06.2024).

124. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 р. № 172/5/10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text (дата звернення: 25.06.2024).

125. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12 (дата звернення: 25.06.2024).

126. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text (дата звернення: 25.06.2024).

127. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 27. Ст. 382.

128. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text (дата звернення: 25.06.2024).

129. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1126-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#n7 (дата звернення: 25.06.2024).

130. Провадження дізнання в Україні: навч.-практ. посіб. / М. В. Джига, О. В. Баулін, С. І. Лук'янець, С. М. Стахівський. Київ: МВС України, 1999. 156 с.

131. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

132. Пузирьов М. С., Телень О. Ю. Запобігання кримінальним проступкам як один із напрямів процесуальної діяльності дізнавача. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25–26 квіт. 2023 р.): у двох томах. Т. 1 / голов. ред. В. Ф. Пузирний; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2023. С. 290–293.

133. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 6-те вид. Харків: Консум, 2002. 160 с.

134. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text (дата звернення: 25.06.2024).

135. Рожнова В. В. Верховенство права у системі принципів кримінального провадження. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 381–387.

136. Романов М. Ю. Організаційно-правові засади забезпечення функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2022. 263 с.

137. Романов М. Ю., Кобзар О. Ф. Організаційно-правові, адміністративні та кримінальні процесуальні аспекти діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України: монографія. Кропивницький: Донецький державний університет внутрішніх справ. Київ: 7БЦ, 2022. 540 с.

138. Россоха С. В., Рогач І. Завдання правоохоронних органів на сучасному етапі розвитку держави: окремі аспекти. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 124–130.

139. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. 144 с.

140. Савчук Т. І. Про виявлення економічних злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 93–99.

141. Сачко О. В. Безпосереднє виявлення та дослідча перевірка фактів незаконного обігу наркотичних засобів: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2012. 224 с.

142. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2019. 488 с.

143. Скомаров О. Принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 222–229.

144. Скуляк І. А. Порядок та особливості провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів. *Право і суспільство*. 2008. № 2-3. С. 110–114.

145. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. Г– Ж. 550 с.

146. Словник української мови: в 11-ти томах / І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. Київ: Наук. думка, 1979. Т. 1: А–Б. 549 с.

147. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія та сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 553–562.

148. Справа «Дактарас проти Литви» (Dactaras v. Lithuania): рішення Європейського суду з прав людини від 24.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_005#Text (дата звернення: 25.06.2024).

149. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ: Терног раф, 2005. 272 с.

150. Супруненко Д. О. Оцінка ефективності попереджувальної діяльності прокуратури як суб’єкта запобігання та протидії злочинності у сучасний період. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 240–247.

151. Супруненко Д. О. Прокуратура як суб’єкт запобігання злочинам: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 20 с.

152. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх: посіб. / Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Д. М. Тичина та ін.; за наук. ред. Л. І. Мороз. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. 210 с.

153. Тагієв С. Р., Пузирьов М. С., Івашко С. В. Негласні слідчі (розшукові) дії в умовах війни: окремі теоретичні та практичні аспекти (частина І). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 78–84.

154. Таранова А. М. Участь спеціаліста в організації та проведенні освідування під час розслідування неналежного виконання професійних

обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2019. № 4. С. 142–145.

155. Татаров О. Ю. До етапів становлення досудового слідства в Україні (1864–1917 рр.). *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 189–196.

156. Татаров О. Ю. Повноваження осіб з розслідування злочинів до судової реформи 1864 р. *Кримський юридичний вісник*. 2009. № 2. С. 211–219.

157. Татаров О. Ю. Розвиток досудового провадження в Україні до судової реформи 1864 року. *Кримський юридичний вісник*. 2010. № 2. С. 302–314.

158. Телень О. Ю. Актуальні питання правозастосовної діяльності дізнавача як учасника кримінального провадження. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 05 листоп. 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 425–427.

159. Телень О. Ю. Верховенство права як основоположний принцип організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 480-484. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/85.pdf (дата звернення: 25.06.2024).

160. Телень О. Ю. До питання про критерії ефективності діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики*: зб. матеріалів III міжнар. конф. (м. Кропивницький, 06 жовт. 2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 470–473.

161. Телень О. Ю. Мета і завдання діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 319–325.

162. Телень О. Ю. Наукове обґрунтування необхідності розроблення сучасної Концепції розвитку системи кримінальної юстиції України. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 берез. 2024 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 377–380.

163. Телень О. Ю. Основні етапи спеціально-кримінологічної діяльності дізнавача в Україні. *Актуальні питання правового забезпечення сектору безпеки та оборони у сучасних умовах*: зб. тез доп. І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 листоп. 2023 р.) / Національна академія Національної гвардії України, гуманітарний факультет. Вінниця, 2023. С. 39–42.

164. Телень О. Ю. Процесуальний статус дізнавача в Україні. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали X заоч. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 02 груд. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 218–221.

165. Телень О. Ю. Процесуальний статус дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвип. № 2. С. 624–630.

166. Телень О. Ю. Роль і місце дізнавача у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 1. С. 63–75.

167. Телень О. Ю., Пузирьов М. С. Дізнавач як суб'єкт індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 3 листоп. 2023 р.) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 193–195.

168. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

169. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 4-те вид., доп. і переробл. Київ: Видавництво А.С.К., 2003. 1120 с.

170. Тимошенко В. І. Причини і умови злочинності. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В. І. Шакун (гол.), В. І. Тимошенко (заст. гол.) та ін.; Харків: Право, 2019. С. 372–373.

171. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

172. Тичина Д. М. Національна поліція України у системі суб'єктів запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2. С. 154–163.

173. Топорецька З. М. Публічне управління гральним бізнесом та лотерейною діяльністю і протидія злочинам, пов'язаним з ними: теорія та практика: монографія. Київ: Алерта, 2022. 424 с.

174. Фаринник В. І. Деякі особливості досудового провадження в спрощеному порядку. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 225–233.

175. Фатхутдінова О. В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2000. 223 с.

176. Філософія права: підручник / за ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.

177. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

178. Фоменко А. Є. Кримінологічна діяльність Національної поліції України: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 320 с.

179. Фоменко А. Є. Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України: автореф. дис. д-ра юрид. наук. Харків, 2021. 32 с.

180. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: наук.-метод. посіб. для суддів. 2-ге вид. Київ, 2015. 208 с.

181. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Львів, 2003. 253 с.

182. Чайковський А. С., Губар С. В., Довбня А. В. Дізнання та досудове слідство: історія і сучасність. Київ: РВВ МВС України. 2004. 180 с.

183. Черкасов О. М. Поняття і структура механізму запобігання злочинам. *Форум права*. 2009. № 3. С. 652–656.

184. Чернєй В. В. Превентивна діяльність поліції. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В. І. Шакун (гол.), В. І. Тимошенко (заст. гол.) та ін.; Харків: Право, 2019. С. 364–367.

185. Чернєй В., Чернявський С. Запровадження інституту кримінальних проступків у контексті реформування системи досудового розслідування в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2019. № 3 (112). С. 7–14.

186. Шакун В. І. Злочинність. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В. І. Шакун (гол.), В. І. Тимошенко (заст. гол.) та ін.; Харків: Право, 2019. С. 158–160.

187. Шехавцов Р. М. Виявлення та подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Право України*. 2001. № 6. С. 64–65.

188. Шимановський М. М. Молодіжні субкультури в контексті соціального виховання. *Проблеми педагогічних технологій*. 2004. № 3-4. С. 16–24.

189. Шкута О. О. Актуальні питання запобігання крадіжкам в умовах воєнного стану в Україні. *Правові новели.* 2024. № 22. С. 235–241.

190. Юридична психологія: підручник / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 1999. 352 с.

191. Юридична психологія: підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моісеєва. Київ: КНТ, 2007. 352 с.

192. Юрчишин В. Основні функції кримінального судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 7. С. 107–110.

193. Юрчишин В. М. Кримінологічна функція прокурора у досудовому провадженні. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 96–102.

194. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія. Чернівці: Родовід, 2013. 307 с.

195. Jugendgerichtsgesetz 2018 – JGG. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__9.html (дата звернення: 25.06.2024).

196. Kobzar O., Romanov M., Benkovskyi S., Povzyk Y., Trach S. Principles for pre-trial investigation planning under simplified procedure. *Amazonia Investiga.* 2021. Vol. 10. Issue 47. P. 216–225. URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1822/2159 (дата звернення: 25.06.2024).

197. Kovalchuk T. I., Korystin O. Y., Sviridyuk N. P. Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 163–175.

198. Wolfers A. Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962. 240 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені дані анкетування 270 дізнавачів Національної поліції України з Дніпропетровської, Вінницької, Київської, Львівської, Чернігівської областей

1. Ви працюєте в органі дізнання на посаді:
1) дізнавача – 21 (7,8 %);
2) старшого дізнавача – 173 (64,1 %);
3) керівника органу дізнання – 76 (28,1 %).

2. Ваш вік:
1) до 25 років – 69 (25,6 %);
2) від 25 до 35 років – 140 (51,9 %);
3) від 35 до 45 років – 45 (16,7 %);
4) понад 45 років – 16 (5,9 %).

3. Стаж службової діяльності:
1) до 3 років – 80 (29,6 %);
2) від 3 до 5 років – 129 (47,8 %);
3) від 5 до 10 років – 39 (14,4 %);
4) понад 10 років – 22 (8,1 %).

4. Чи вважаєте Ви дізнавача суб'єктом запобігання кримінальним правопорушенням, повноваження якого відрізняються від повноважень інших правоохоронних органів?
1) так – 233 (86,3 %);
2) ні – 10 (3,7 %);
3) інша відповідь – 27 (10 %).

5. Чи існує профілактична функція органу дізнання при розслідуванні кримінальних проступків?
1) так – 15 (5,6 %);
2) ні – 255 (94,4 %).

6. Як Ви оцінюєте криміногенну ситуацію в Україні в цілому?
1) вважаю її вкрай небезпечною та загрозливою – 95 (35,2 %);
2) поряд з іншими проблемами, що турбують наше суспільство, злочинність не є першорядною проблемою – 41 (15,2 %);
3) злочинність була, є і завжди буде. Необхідно усувати причини її зростання – 115 (42,6 %);

4) не бачу особливої небезпеки у зростанні злочинності – 19 (7 %).

7. Як Ви оцінюєте криміногенну обстановку на території обслуговування вашого підрозділу порівняно з криміногенною обстановкою в Україні в цілому?

1) значно краща – 81 (30 %);
2) нічим не відрізняється – 157 (58,1 %);
3) значно гірша – 25 (9,3 %);
4) інше – 7 (2,6 %).

8. Чи входять причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку, до предмета доказування по кожному кримінальному провадженню?

1) так – 181 (67 %);
2) ні – 89 (33 %).

9. Чи необхідне доповнення ч. 1 ст. 91 КПК України новим пунктом такого змісту: «8) причини та умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень»?

1) так – 225 (83,3 %);
2) ні – 45 (16,7 %).

10. Чи необхідне доповнення КПК України новими статтями: ст. 92-1 «Обставини, що підлягають встановленню при доказуванні причин кримінального правопорушення», ст. 92-2 «Подання дізнавача, слідчого, прокурора в кримінальному провадженні»?

1) так – 214 (79,3 %);
2) ні – 56 (20,7 %).

11. Запобіжна функція дізнавача реалізується шляхом задіяння процесуальних і непроцесуальних заходів:

1) при виявленні кримінальних правопорушень у ході розслідування кримінальних проступків – 147 (54,4 %);
2) забезпечення відшкодування матеріальної шкоди – 33 (12,2 %);
3) проведенні процесуальних дій – 36 (13,3 %);
4) висвітлення у засобах масової інформації найбільш резонансних проваджень – 54 (20 %).

12. Які, на Вашу думку, причини зумовлюють зміни криміногенної обстановки?

1) економічні – 108 (40 %);
2) політичні – 74 (27,4 %);
3) психологічні – 25 (9,3 %);
4) соціальні – 63 (23,3 %).

13. Дізнавачі мають повноваження щодо виявлення латентних кримінальних правопорушень:

1) так – 14 (5,2 %);

2) ні – 256 (94,8 %).

14. По якій причині, на Вашу думку, інформація про окремі кримінальні правопорушення не враховується офіційною статистикою?

1) недосконаліть кримінального процесуального законодавства – 124 (45,9 %);

2) неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів щодо обміну інформацією про факти кримінальних правопорушень – 48 (17,8 %);

3) приховування інформації правоохоронними органами з метою «прикрашання» відомчої статистики – 44 (16,3 %);

4) неможливість через звужені законодавством повноваження правоохоронних органів установити ознаки правопорушень – 54 (20 %).

15. Яким чином, на Вашу думку, положення чинного КПК України (порівняно з КПК 1960 р.) впливатимуть на діяльність дізнавачів щодо розслідування кримінальних проступків при внесенні доповнень щодо усунення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень?

1) ця діяльність стане більш ефективною – 65 (24,1 %);

2) впливатимуть у бік покращення – 37 (13,7 %);

3) нічого не зміниться – 54 (20 %);

4) впливатимуть у бік погіршення – 114 (42,2 %).

16. Які чинники, на Вашу думку, впливають на ігнорування дізнавачем причин та умов вчинення кримінального проступку при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування?

1) брак часу для встановлення інформації про обставини кримінального правопорушення – 129 (47,8 %);

2) обмеженість у використанні засобів та прийомів одержання необхідної інформації – 148 (54,8 %);

3) протидія розслідуванню з боку зацікавлених осіб – 210 (77,8 %);

4) службове перевантаження – 259 (95,9 %).

17. Чи слід покладати на дізнавачів функцію запобігання кримінальним правопорушенням?

1) так – 233 (86,3 %);

2) ні – 10 (3,7 %);

3) важко відповісти – 27 (10 %).

18. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що можливість зупинення досудового розслідування через невстановлення причин та умов кримінального правопорушення не узгоджується із завданнями кримінального провадження про швидке, повне та неупереджене розслідування?

1) так – 118 (43,7 %);
2) ні – 102 (37,8 %);
3) важко відповісти – 50 (18,5 %).

19. Чи встановлюєте Ви у своїй повсякденній діяльності причини та умови вчинення кримінального правопорушення?

1) так – 233 (86,3 %);
2) ні – 37 (13,7 %).

20. Чи потребує удосконалення правове забезпечення запобіжної діяльності в Україні?

1) так – 233 (86,3 %);
2) ні – 10 (3,7 %);
3) важко відповісти – 27 (10 %).

21. На Вашу думку, чи бере (повинен брати) участь дізнавач у загальносоціальних заходах запобігання кримінальним правопорушенням?

1) так – 125 (46,3 %);
2) ні – 145 (53,7 %).

22. У якій формі переважно одержують дізнавачі вказівки від прокурора, керівника органу дізнання щодо прийняття певних процесуальних рішень по усуненню причин та умов кримінального проступку, а також проведення певних дій на початковому етапі досудового розслідування щодо запобігання іншим кримінальним правопорушенням?

1) в усній – 97 (35,9 %);
2) у письмовій – 50 (18,5 %);
3) через свого керівника – 123 (45,6 %).

23. Як Ви оцінюєте власні професійні якості щодо ефективного усунення причин та умов кримінальних правопорушень за чинним КПК України?

1) достатні для проведення запобіжної роботи – 49 (18,1 %);
2) потребують обов'язкового підвищення кваліфікації – 221 (81,9 %).

24. Коли необхідно вносити подання про усунення причин та умов кримінального проступку – до пред'явлення підозри чи після?

1) до пред'явлення підозри – 108 (40 %);
2) після пред'явлення підозри – 144 (53,3 %);
3) до або одночасно з пред'явленням підозри – 10 (3,7 %);
4) після завершення досудового розслідування, складання обвинувального висновку й направлення матеріалів до суду – 8 (3 %).

25. Чи необхідно використовувати рекомендації спеціаліста та висновки експерта при винесенні подання?

1) так – 208 (77 %);

2) ні – 62 (23 %).

26. Який суб'єкт повинен контролювати своєчасний розгляд подання про усунення причин та умов кримінального правопорушення, а також реальне виконання запобіжних заходів?

1) дізнавач, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження – 31 (11,5 %);

2) керівник органу дізнання – 94 (34,8 %);

3) інспектор органу превенції – 145 (53,7 %).

27. Інформаційно-аналітична діяльність дізнавачів щодо запобігання кримінальним правопорушенням відбувається у таких формах:

1) аналіз керівниками органів дізнання стану злочинності на окремих об'єктах, у населених пунктах та проведення за допомогою громадськості цілеспрямованих запобіжних заходів – 97 (35,9 %);

2) узагальнення за групою кримінальних проваджень причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, і розроблення ефективних заходів щодо їх усунення – 50 (18,5 %);

3) узагальнення практики реагування на кримінальні правопорушення правоохоронними органами, установами і громадськими організаціями та вжиття заходів щодо усунення виявлених недоліків – 123 (45,6 %).

28. Для досягнення ефективного правового регулювання процесу виявлення кримінальних правопорушень, як пошукової діяльності дізнавачів, регулятивні норми права мають відповідати наступним умовам:

1) правове регулювання має починатися з моменту перших пізнавальних дій і закінчуватися моментом офіційної реєстрації інформації про виявлені кримінальні правопорушення як приводу до початку досудового розслідування – 189 (70 %);

2) мають бути чітко виокремлені суб'єкти пошукової діяльності шляхом визначення повного (вичерпного) переліку підрозділів правоохоронних органів, що уповноважені виявляти кримінальні правопорушення, у тому числі й підрозділів дізнання – 108 (40 %);

3) закріплення компетенції дізнавачів щодо виявлення кримінального правопорушення (як права, так і обов'язки) – 216 (80 %);

4) визначеність юридичної форми виявлення кримінальних правопорушень, чітка регламентованість процедури провадження дій, спрямованих на їх виявлення – 124 (45,9 %);

5) для виявлення кримінального правопорушення дізнавачі мають отримати рівні й уніфіковані за формою повноваження на провадження пошукової діяльності (виконання відповідних дій та заходів) – 265 (98,1 %);

6) чітка нормативна урегульованість пошукової діяльності та конкретного переліку дій після отримання первинної інформації про кримінальне правопорушення – 213 (78,9 %);

7) має бути передбачена назва, форма та реквізити процесуального документа, який складається у випадку виявлення кримінального правопорушення – 178 (65,9 %);

8) повинен бути передбачений порядок та строки прийняття процесуального рішення щодо початку досудового розслідування за фактами виявленого кримінального правопорушення – 178 (65,9 %);

9) має бути чітко виокремлено положення, відповідно до якого дізнавач, який безпосередньо виявив кримінальне правопорушення, повинен передати ці відомості до органу досудового розслідування за підслідністю, про що скласти відповідний документ встановленого зразка з необхідними реквізитами (наприклад, повідомлення, постанова тощо) – 178 (65,9 %);

10) повинні бути виокремлені умови, за яких матеріали, отримані під час пошукових заходів можуть використовуватися в кримінально процесуальному доказуванні – 253 (93,7 %);

11) необхідно визначити безпосередньо у КПК України механізм, за допомогою якого будуть використовуватися результати пошукової діяльності, порядок зберігання, обліку та знищення інформації, отриманої у процесі здійснення пошукових заходів – 221 (81,9 %).

29. Чи вважаєте Ви, що запобігання кримінальним правопорушенням є винятковою компетенцією оперативно-розшукових підрозділів?

1) так – 181 (67 %);

2) ні – 89 (33 %).

Додаток Б

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В М. КИЄВІ
01025, м. Київ, вул. Теодора Драйзера, 9Б

« »_____2023 р. № __

Голові Деснянської
районної у м. Києві
державної адміністрації
Віталію ШЕВЧЕНКУ

ПОДАННЯ
про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень (у порядку статей 91, 92-1, 92-2 Кримінального процесуального кодексу України)

м. Київ **16.04.2023 р.**

Відділом дізнання Деснянського управління поліції ГУНП у місті Києві з метою виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснено аналіз кримінальних проваджень, що відносяться до підслідності підрозділу.

Встановлено, що в поточному році на території Деснянського району вчинено 1821 кримінальне правопорушення, з яких 762 носять хуліганський характер.

Як правило, всі ці кримінальні правопорушення вчиняються особами у стані алкогольного сп’яніння або відносно осіб, які знаходяться в нетверезому стані. Ситуацію ускладнює те, що поблизу основних транспортних розв’язок, зупинок громадського транспорту розташовані кафе або інші заклади, в тому числі у вигляді малих архітектурних форм, які з розпорядком роботи до 22:00 години реалізують алкогольні або слабоалкогольні напої.

Аналіз кримінальних проваджень дозволяє стверджувати, що лише біля трьох кафе вчинено близько 40 % хуліганських дій від загальної кількості внесених відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Так, біля кафе «Затишок», розташованого по вул. Кіото, 2 в м. Києві поблизу станції метро «Лісова», графік роботи – до 22.00 (23.00), за поточний рік вчинено 20 % хуліганств від загальної кількості по району.

Біля кафе «Край», розташованого по пр. Маяковського, 43 в м. Києві, графік роботи – до 22.00 (23.00), за поточний рік вчинено 12 % хуліганств від загальної кількості по району.

Наприклад, 08 лютого 2023 р. близько 22:35 по пр. Маяковського, 43 в м. Києві, перед входом в кафе, Ю. в групі з П., перебуваючи у стані алкогольного сп’яніння, безпричинно, з хуліганських мотивів, у присутності громадян, грубо порушуючи громадський порядок, почали шарпати за одяг О., який сидів у салоні власного автомобіля, та намагалися витягнути його з автомобіля, при цьому ображали О. та виражалися на його адресу нецензурними словами. На пропозицію Т. припинити хуліганські дії П. та Ю. зреагували агресивно, при цьому Ю. наніс удар рукою в обличчя Т., спричинивши останньому фізичний біль. У продовження своїх хуліганських дій, грубо порушуючи громадський порядок із мотивів явної неповаги до суспільства, П. та Ю. притиснули Т. до автомобіля і почали наносити йому удари руками в голову та по тулубу, спричинивши останньому фізичний біль, а після цього, продовжуючи свої хуліганські дії, Ю. наніс удар ріжучим предметом у живіт Т., спричинивши останньому різану непроникаючу рану передньої черевної стінки, що є заподіянням легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров’я.

Біля кафе «Маячок», розташованого по вул. Сабурова, 3 в м. Києві, графік роботи – до 22.00 (23.00), за поточний рік вчинено 8 % хуліганств від загальної кількості по району, інші тяжкі злочини.

Ураховуючи викладене, з метою усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних проступків, керуючись ст. 91, 92-1, 92-2 КПК України, прошу:

1. Розглянути це подання на нараді Деснянської районної в місті Києві державної адміністрації;

2. Обмежити до 21:00 графік роботи кафе:

– «Затишок», розташованого по вул. Кіото, 2;

– «Край», розташованого по пр. Маяковського, 43;

– «Маячок», розташованого по вул. Сабурова, 3.

3. За необхідності переглянути графік роботи інших аналогічних закладів.

4. Розглянути питання доцільності реалізації алкогольних, у тому числі слабоалкогольних, напоїв у нічний час підприємствами торгівлі на території району.

Про вжиті заходи повідомити у передбачений законом місячний строк.

Окрім того, роз’яснюю, що залишення цього подання без розгляду, а також несвоєчасна відповідь на нього тягнуть адміністративну відповідальність у порядку, передбаченому ст. 254–257 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Дізнавач

Андрій ВАСЬКІВСЬКИЙ

Додаток В

АКТИ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник начальника ГУНП
в Чернігівській області – начальник СУ
Євген ГОНЧАРОВ
«27» 05 2024 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспірантки Пенітенціарної академії України
Телень Олени Юріївни
«Дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням»
у практичну діяльність

Комісія у складі:

Голова: Начальник відділу дізнання ГУНП в Чернігівській області Гаврилей Володимир Олександрович

Члени комісії: Заступник начальника відділу дізнання ГУНП в Чернігівській області Заїка Андрій Вадимович

Старший дізнавач відділу дізнання ГУНП в Чернігівській області Семеряка Катерина Юріївна

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспірантки Пенітенціарної академії України Телень О.Ю. «Дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням» використовуються у практичній діяльності Головного управління Національної поліції в Чернігівській області, мають практичну спрямованість і значимість під час організації та здійснення процесуальної діяльності дізнавачів щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Голова комісії **Володимир ГАВРИЛЕЙ**

Члени комісії: **Андрій ЗАЇКА**

Катерина СЕМЕРЯКА

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з освітньо-наукової роботи
Пенітенціарної академії України
доктор юридичних наук, професор

Вячеслав ПУЗИРНИЙ
«01» 04 2024 року

м. Чернігів № 15-73/6

АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Телень Олени Юріївни
«Дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
у наукову діяльність Пенітенціарної академії України

Комісія у складі:

голови – Тагієва С. Р., доктора юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України, завідувача кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України;

членів комісії: Боднара І. В., кандидата юридичних наук, доцента, начальника кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України; Олефір Л. І., кандидата юридичних наук, доцента, заступника начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу ДКВС України Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України –

склала цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Телень О. Ю. «Дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням» використовуються у науковій діяльності науковими співробітниками та науково-педагогічними працівниками кафедр Пенітенціарної академії України для підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей; ад'юнктами (аспірантами), слухачами магістратури, курсантами та студентами при написанні наукових статей, тез доповідей, студентських (курсантських) наукових робіт, рефератів, курсових робіт, а також при проведенні наукових і науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів).

Голова комісії
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України Садіг ТАГІЄВ

члени комісії:
кандидат юридичних наук, доцент Ігор БОДНАР

кандидат юридичних наук, доцент Людмила ОЛЕФІР

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор Одеського державного університету внутрішніх справ
полковник поліції
Максим КОРНІЄНКО
«10» червня 2024 року

АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Телень Олени Юріївни
«Дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
у навчальний процес та наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Олега ШКУТИ, професора кафедри доктора юридичних наук, професора Віри ГАЛУНЬКО та доцента кафедри Ольги УСТЮЖАНІНОВОЇ склали даний акт про те, що основні положення та результати дисертаційного дослідження «Дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням» аспіранта Телень О.Ю. характеризуються належним теоретичним і методологічним рівнем, мають значну наукову і практичну значимість.

Для вивчення інституту дізнавача як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням в Університеті використовуються такі наукові праці Телень О.Ю.:

1. Телень О. Ю. Процесуальний статус дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. Спецвип. № 2. С. 624–630.

2. Телень О. Ю. Мета і завдання діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 3. С. 319–325.

3. Телень О. Ю. Верховенство права як основоположний принцип організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним

правопорушенням. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 480–484. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/05/APP_03_2024.pdf.

Комісія вважає, що результати проведеного Телень Оленою Юріївною дисертаційного дослідження на тему: «Дізнавач як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням» мають високу наукову та практичну цінність і будуть використані у науково-дослідній діяльності та освітньому процесі для підготовки методичних рекомендацій, навчальних посібників та викладанні дисциплін з курсу кримінологія.

Завідувач кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Олег ШКУТА
«10» червня 202 4 р.

Професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Віра ГАЛУНЬКО
«10» червня 202 4 р.

Доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Ольга УСТЮЖАНІНОВА
«10» червня 202 4 р.

Додаток Д

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Телень О. Ю. Процесуальний статус дізнавача як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвип. № 2. С. 624–630.

2. Телень О. Ю. Мета і завдання діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 319–325.

3. Телень О. Ю. Верховенство права як основоположний принцип організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 480–484. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/85.pdf.

4. Телень О. Ю. Роль і місце дізнавача у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 1. С. 63–75.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Телень О. Ю. Актуальні питання правозастосовної діяльності дізнавача як учасника кримінального провадження. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 05 листоп. 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 425–427.

6. Телень О. Ю. Процесуальний статус дізнавача в Україні. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали X заоч. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів,

02 груд. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 218–221.

7. Пузирьов М. С., Телень О. Ю. Запобігання кримінальним проступкам як один із напрямів процесуальної діяльності дізнавача. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25–26 квіт. 2023 р.): у двох томах. Т. 1 / голов. ред. В. Ф. Пузирний; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2023. С. 290–293.

8. Телень О. Ю. До питання про критерії ефективності діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики*: зб. матеріалів III міжнар. конф. (м. Кропивницький, 06 жовт. 2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 470–473.

9. Телень О. Ю., Пузирьов М. С. Дізнавач як суб’єкт індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 3 листоп. 2023 р.) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 193–195.

10. Телень О. Ю. Основні етапи спеціально-кримінологічної діяльності дізнавача в Україні. *Актуальні питання правового забезпечення сектору безпеки та оборони у сучасних умовах*: зб. тез доп. І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 листоп. 2023 р.) / Національна академія Національної гвардії України, гуманітарний факультет. Вінниця, 2023. С. 39–42.

11. Телень О. Ю. Наукове обґрунтування необхідності розроблення сучасної Концепції розвитку системи кримінальної юстиції України. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого

столу (м. Київ, 28 берез. 2024 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 377–380.